

Ş. UBAÝDULLAÝEW, B. GAFUROW, O. ORTIKOW

ÇAGYRYŞA ÇENLI BAŞLANGYÇ TAÝÝARLYK

*Orta bilim beryän mekdepleriň 10-njy synpy we orta mahsus,
kesp-hünär okuw mekdepleriniň okuwçylary üçin derslik*

1-nji neşir

*Özbekistan Respublikasynyň Halk bilimi ministrligi
tarapyndan neşire hödürlenlen*

UO‘K 355.233.11(075.3) = 512.164
KBK 68.49ya72

Syn ýazanlar: **A. ŞUMAN** — Özbekistan Respublikasynyň Goranmak ministrligi, Harby kadrlary taýýarlaýyş müdirliginiň başlygy, polkownik;
Ş. URINOW — Özbekistan Milli uniwersitetiniň harby kafedrasynyň başlygy, polkownik;
L. DAWIROW — Nyzamy adyndaky DDPU harby kafedrasynyň başlygy, podpolkownik;
A. SATWOLDIÝEW — Nyzamy adyndaky TDPU harby kafedrasynyň dosenti.

Ch 18 **Ubaýdullaýew Ş. we başg.**

Çagyryşa çenli başlangyç taýýarlyk [tekt]: Orta bilim berýän mekdepleriň 10-njy synp okuwçylary üçin derslik/Ş. Ubaýdullaýew, B. Gafurow, O. Ortikow. — Daşkent: «ILM ZIYO», 2017. — 192 s.

ISBN 978-9943-16-412-3

Şu gollanmada Özbekistan Respublikasyny goramagyň kanuny esaslary, Ýaragly Güýçler goşunlarynyň görnüşleri we olaryň gurluşy, harby Düzgünnamalar barada düşüňjeler, nyzama durmak amallaryny ýerine ýetirmek, ot açýan ýaraglary we harby tehnikanyň görnüşleri, olardan peýdalanmagyň usullaryny öwrenmek bilen birlikde, fiziki häsiýet, çydamlylyk, güýçlülük, tizlik, çalasyňlyk boýunça bedenterbiýe maşklaryny ýerine ýetirmegiň kadalary, harby käri kämil eýelemekçi bolan okuwçylara harby okuw edaralary we okuwa kabul etmegiň kadalary barada maglumat berlen.

UO‘K 355.233.11(075.3) = 512.164
KBK 68.49ya72

*Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň serişdeleriniň
hasabyndan çap edildi.*

ISBN 978-9943-16-412-3

© Ş. Ubaýdullaýew we başg., 2017.
© «ILM ZIYO» neşirýat öýi, 2017.

GIRIŞ

Ýaşlaryň çagyryşa çenli başlangyç taýýarlygynda Özbegistan Respublikasynyň «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanuny esasynda, „Çagyryşa çenli başlangyç taýýarlyk“ predmeti ýaşlary Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň hatarynda gulluk etmäge taýýarlamagyň düzümi bölegi bolup, orta bilim berýän mekdepleri üçin mejbury okuw predmeti hasaplanýar.

Ýaşlara tälim bermek prosesinde «Çagyryşa çenli başlangyç taýýarlyk» predmetiniň wezipesi aşakdakylardan ybarat:

- ýurdy ýaragly çözüşlerden goramak we ýurduň goranmasy baradaky özleriniň Özbegistan Respublikasynyň Konstitusion hukuklaryny we borçlaryny, harby (2000-nji ýyldan başlap goranma) doktrinamyzyň goranma häsiýetnamasyny we maksatlaryny, Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň hem-de başga goşun görnüşleriniň maksatlaryny we wezipelerini pugta bilmelidirler;

- Özbegistan Respublikasynyň «Goranma hakyndaky», «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanunlaryny, Ministrler Kabinetiniň «Özbegistan Respublikasynyň raýatlarynyň mobilizasiýa çagyryş rezerwindäki gullugyny guramak hakynda»ky kararyny, Özbegistan Respublikasynyň raýatlarynyň harby hasaby hakyndaky Düzgünnamasyny, goşun gullugynda bolmakdan boýun towlamak we edilen harby jenaýatlar üçin kanunlarda kesgitlenen administratiw we jenaýat jogapkärçiliklerini bilmelidirler;

- harby kasam we Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň Düzgünnamalarynyň esasy talaplaryna çuňňur akyl ýetirmek bilen öwrenmelidirler;

- harby bölümiň ýaraglanyşyny, harby tehnikasyny we şahsy düzümiň ýerleşişleri bilen tanyşmalydyrlar;

- harby işiň esaslaryny, zerur harby bilimleri we amaly endikleri, şonuň ýaly-da, beden taýdan taplanmagy we ruhbelent bolmagy öwrenmelidirler;

- raýat goragy we lukmançylyk bilim esaslaryny eýelemelidirler;

- «Çagyryşa çenli başlangyç taýýarlyk» predmetini özleşdiren okuwçylar Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň hataryna harby gulluga

çagyrylan wagtynda Watany goramakda özüniň Konstitusion borjyny birkemsiz ýerine ýetirmegi we gysga möhletde olara ynanylyp tabşyrylan döwrebap ýaraglary hem-de harby tehnikalary bilmelidirler.

Ýaşlara harby tälim bermekde olara goşunlaryň okuw-söweş işlerinde ýerine ýetirilýän maşklary, hereketleri we amallary harby bölümlerdäki ýaly mümkingadar ýakynlaşdyrmak bilen öwretmek nazarda tutulýar. Bu maşklary köp gezek gaýtalamak netijesinde ýaşlarda zerur harby bilimler we hünär endikleriniň esaslary emele gelýär.

Çagyrylýanlary harby gulluga taýýarlamak Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň umumy ýolbaşçylygy astynda geçirilýär. Garagalpagystan Respublikasynyň Ministrler Geňeşi, welaýat, şäher we tümen häkimlikleri çagyrylýanlary harby gulluga taýýarlamak işlerini maliýeleşdirmek hem-de maddy-tehniki taýdan üpjün etmegi amala aşyrýarlar, okuw-maddy bazasyny döretmek bilen şeýle taýýarlygyň guralmagy üçin jogapkär hasaplanýarlar.

Çagyrylýanlary harby gulluga taýýarlamagy guramak, amala aşyrmak we netijelerine gözegçilik edip barmak, «Çagyryşa çenli başlangyç taýýarlyk» predmetiniň okadylyşyny metodik taýdan üpjün etmek Özbekistan Respublikasynyň Goranmak ministrligi, şonuň ýaly-da, okuw mekdepleri bolan ministrlkler, Döwlet komitetleri we edaralar tarapyndan amala aşyrylýar.

«Öz garaşsyzlygynyň we azatlygynyň gadyryny bilmeýän, ony gorap bilmeýän, muňa güýç-gurby ýetmeýän millet hiç haçan erkin ýaşap bilmeýär», diýen pikiriň taryhy bir subudy hökmünde «Eger kimki, öz armiyasyny bakmasa, ertir özgeleriň armiyasyny bakmaga mejbur bolýar», diýen hikmeti hiç haçan unutmak bolmaýar, diýip oýlaýaryn. Bu sözlerde diňe bir çuňňur many däl, eýsem inňän ajy hakykat hem bar», diýipdi birinji Prezidentimiz I. Karimow.

Biziň jemgyýetimizde Ýaragly Güýçler halkyň jany-teni, ýurduň garaşsyzlygynyň, onuň çäk bitewiliginiň, parahat durmuşynyň we döredijilikli zähmetiniň kepili, ýaşlary ruhy-ahlak terbiýelemegiň uly mekdebi bolmagynda galýar.

Özbekistan garaşsyzlyk gazanansoň, respublika DOCAAFynyň 1991-nji ýylyň 23-nji noýabrynda bolup geçen VIII nobatdan daşary Gurultaýynda Özbekistan Respublikasynyň goranmasyna kömekleşýän «Watanperwer» guramasyny döretmek hakynda karar kabul edildi. Şonuň ýaly-da, guramanyň täze Düzgünnamasy tassyklandy. «Watanperwer» guramasy Özbekistan DOCAAFynyň kanuny dowam etdirijisi diýlip ygylan edilip, onuň düzümindäki ähli guramalar «Watanperwer» guramasynyň ygtyýaryna geçdi.

Çagyrylýanlaryň harby tehnika hünärmenlikleri boýunça taýýarlygy Özbekistan Respublikasynyň goranmasyna kömekleşýän «Watanperwer» guramasynyň okuw edaralarynda amala aşyrylýar. Ýönelişi boýunça harby hasapdaky hünärlere meňzeş orta umumy bilim berýän we orta mahsus, kesp-hünär tälim edaralarynda tälim alýan çagyrylýanlar harby tehniki hünärmenlikleri boýunça gönüden-göni şu edaralarda taýýarlykdan geçýärler. Özbekistan Respublikasynyň goranmasyna kömekleşýän «Watanperwer» guramasynyň okuw mekdeplerinde harby tehniki hünärmenlikleri boýunça taýýarlyga on ýedi ýaşyna ýeten, saglygyna görä, harby gulluga çagyrylmaly bolan ýaşlar çekilýär.

Häzirki wagtda goranma kömekleşýän «Watanperwer» guramasynyň düzüminde Garagalpagystan Respublikasy, Daşkent şäheri, 12 welaýat, 179 şäher we tümen geňeşleri iş alyp barýarlar. Zähmet kollektiwlerinde, okuw edaralarynda, ilat ýaşaşan ýerlerinde döredilen on müňden artyk başlangyç guramalar öz hatarlaryna üç ýarym milliondan gowrak agzalary birleşdirýär. Olaryň işi ýaşlary zähmete, Watanymyzy goramaga taýýarlamak, olaryň syýasy, ruhy dünýägaraýşyny ösdürmek, halkymyzyň baý taryhy, şanly söweş däplerine we gymmatlyklaryna hemişe wepalylyk ruhunda terbiýelemek, sportuň harby we amaly görnüşlerini ösdürmekden ybaratdyr.

Ýygynçy ekstremistik güýçlerden ýurdumyzy ynamly goramaga taýýar durmagy üçin hemişe ägä bolmak, üznüksiz taýýarlyk görmeli. Şundan gelip çykmak bilen goranma kömekleşýän «Watanperwer» guramasynyň ünsüni döwlet we jemgyýetçilik guramalary bilen amaly hyzmatdaşlygy ýola goýmak, ýaşlary beden taýdan berkidip, harby tehniki bilimleri bilen ýaraglandyrmak, cydamly, berdaşly, gujurly, ruhy taýdan kämil edip terbiýelemäge gönükdirilýär.

Sebäbi, ýurdumyzyň parahatçylygyny we asudalygyny ynamly goramagy başaryan, çalasyn, söweş ukyby ýokary, her taraplaýyn gowy üpjün edilen Ýaragly Güýçleri şekillendirmek döwrüň talaby, durmuşyň talabydyr. Her taraplaýyn kämilleşen, mert, edermen, watanperwer ýigit-gyzlary terbiýelemek giň gerimli köptaraply wezipе.

Şu sebäpli-de, özara dostluk, doganlyk, raýdaşlyk duýgularyny has-da berkitmek, dürli erbet görnüşleriň önüni almak maksadynda «Mertler goraýandyr Watany!», «Güýç — adalatda», «Egindeşiňi hormat et», «Harby gullukçynyň ruhy keşbi» temalarynda söhbetler, duşuşyklar, bäsleşikler geçirilýär. Ýaşlaryň harby watanperwerlik terbiýesinde möhüm serişde bolan beýik eždatlarymyzyň Watan azatlygy ugrundaky gahrymançylykly göreşleri,

taryhyň beýik wekilleri, halk gahrymanlary Şirak, Tomaris, Spitamen, Mukanna, Mahmyt Taraby hem-de beýik serkerdeler Jelaletdin Menguberdi, Emir Temur, Zahiriddin Muhammet Babur edermenliklerini wasp edýän leksiýalar we söhbetler geçirilýär. Şeýle leksiýalary we söhbetleri guramakdan, dürli duşuşyklary guramakdan maksat, ýaşlarymyzy eždatlarymyz galdyran baý mirasy giň we her taraplaýyn öwrenmäge, Ýaragly Güýçlerimizde gulluk etmek her bir Özbekistan raýatynyň Konstitusion borjudygyny, Watan serhetleri el degridlesizligini, ýurdumyzyň parahatçylygyny üpjün etmek mukaddes wezipedigini adamlarymyzyň aňyna siňdirmekden ybarat.

Garaşsyzlyk netijesinde halkymyzyň durmuş terzi, döpleri, urp-adatlary we umumadamzat gymmatlyklary gaýtadan dikeldilýän bir döwürde, ýaşlaryň kalbyna Watan duýgusyny ornatmak, ruhyýetini şekillendirmek we olary harby watanperwerlik ruhunda terbiýelemek möhüm ähmiýete eýedir.

Özbekistanymyz şeýle hormata laýykdyr. Çünki jahan siwilizasiýasyna mynasyp goşant goşan Musa al-Horezmi, Ahmet al-Fergany, Ymam al-Buhary, Abu Mansur al-Moturidi, Abu Ali ibn Sina, Abu Reýhan Biruny, Burhanuddin al-Marginany, Ahmet Ýassawy, Bahaweddin Nagşbend, Mürze Ulugbek, Alyşir Nowaýyy ýaly beýik ruhyýet we magaryf eýeleri, Şirak, Spitamen, Mukanna, Jelaletdin Menguberdi, Emir Temur, Zahiriddin Muhammet Babur ýaly harby genileriň barlygyndan halkymyz çäksiz buýsanýar.

1992-nji ýylyň 3-nji iýulunda Özbekistan Respublikasynyň Ýokary Geňeşi «Goranma hakyndaky», «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky, «Garşylykly gulluk hakynda»ky Kanunlary kabul etdi we şol günü «Harby kasam» teksti-de tassyklandy. Ýaragly Güýçleriň gurluşynyň hukuk bazasyny döretmegiň birinji basgançagy 1995-nji ýylyň 30-njy awgustunda Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň I çagyryş III sessiýasynda Özbekistan Respublikasynyň Harby doktrinasyny kabul etmek bilen tamamlandy. Doktrina harby gurluşyň ýönelişini, ýurduň we Ýaragly Güýçleriň urşa taýýarlyk, uruş alyp barmagyň ýollaryny kesgitleýän resmi garaýyşlar we kadalar ulgamydyr. Ol döwletiň syýasy ýolbaşçylary tarapyndan işlenip çykylýar we onuň esasy ugry, öndüriji güýçleriň ösüşi ylmyň gazananlarynyň derejesi, ätiýaçdan ötri uruş baradaky düşüňjeler bilen baglydyr.

Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçlerini şekillendirmegiň ilkinji basgançagynyň tamamlanmagy 1992-nji ýylyň 8-nji dekabrynda bolup geçen Özbekistan Respublikasynyň Ýokary Geňeşiniň XI sessiýasyna gabat geldi. Bu sessiýada döwletimiziň Esasy Kanuny — Özbekistan Respublikasynyň

Konstitusíasy kabul edildi. Bu kanun Ýaragly Güýçleriň ýurtdaky hukuk ýagdaýyny berkiden, onuň baş wezipeleri we taryhy borjuny kesgitläp beren esasy kanun boldy.

Konstitusíanyň XXVI baby goranma we howpsuzlyk meselelerine bagyşlanýar. Onuň 125-nji maddasynda: «Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleri Özbekistan Respublikasynyň döwlet suverenitetini we çäg bitewiligini, ilatyň parahat durmuşyny we howpsuzlygyny goramak üçin düzülýär», diýip kesgitlenen. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusíasynyň 52-nji maddasyna görä, «Özbekistan Respublikasyny goramak — Özbekistan Respublikasynyň her bir raýatynyň borjudyr», diýlip nygtalýar.

Garaşsyzlyk yglan edilen ilkinji günlerden Özbekistan Respublikasy döwletiň ykdysady, syýasy, sosial ösüşine, ýurtda we Merkezi Aziýa sebitinde parahatçylygy we durnuklylygy berkitmäge uly üns berildi.

Şu meseläni diňe ýurduň goranma kuwwatyny, onuň milli howpsuzlygyny ynamly üpjün etmek bilen çözmek mümkin bolup, oňa ykdysady, syýasy, hukuk, guramaçylyk we harby harakterdäki çäreler ulgamyndaky bitewi döwlet syýasatyny ýöretmek arkaly gazanylýar. Şu çäreleri özünde jemleýän resminama 1995-nji ýylyň 30-njy awgustunda Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisi tarapyndan kabul edilen harby doktrina hasaplanýar. Şeýdip, amalyýetde birinji gezek döredilenliginiň dördünji ýylynda ýaş garaşsyz döwlet özüniň ylmy esaslanan harby doktrinasyna eýe boldy.

XX asyryň soňky baş ýyllygy döwründe dünýäde, sebitde we ýurtda emele gelen geosyýasy ýagdaý hasaba alnyp, amaldaky harby doktrina ösdürilip barylady we 2000-nji ýyldan başlap, goranma doktrinasy hökmünde amalyýete girizildi. Özbekistan Respublikasynyň goranma doktrinasy — umumdöwlet ähmiýete eýe iri resminama. Ol döwlet strategiýasynyň möhüm bölegi bolup, harby syýasat esasynda, harby işler hem-de harby gurluşyň ýönelişi we harby kadrlar üçin mejburi hasaplanan harby nazaryýetiň we amalyýetiniň esasy, öndebaryjy, resmi kabul edilen garaýyşlaryny we kadalaryny şöhlelendirýär.

Özbekistan Respublikasynyň goranma doktrinasy Merkezi Aziýa sebitinde häzirki harby-syýasy ýagdaý, harby howpuň gizlin görnüşdäki çeşmeleri, baş harby strategik wezipeler, gurluş prinsipleri we Ýaragly Güýçleri ulanmak şertleri, Ýaragly Güýçler, halky hem-de ýurdy goranmaga taýýarlamak meselelerini öz içine alýar. Goranma doktrinasynyň şu prinsipleri goranma meselelerini düşünmäge we çözmäge görä garaýyşlaryň raýdaşlygyny üpjün etmekde uly ähmiýete eýe.

Özbekistan Respublikasynyň goranma doktrinasy üç esasy bölümden ybarat:

I. Umumy düzgünler.

II. Doktrinanyň syýasy taraplary.

III. Doktrinanyň harby-guramaçylyk taraplary.

Goranma doktrinasynyň esasy üstünlikleri aşakdaky ýaly: syýasy nukdaý nazardan «uruş we harby agressiýany aradan aýyrmak — baş strategik ýönelişdir», diýen düzgüniň bardygy. Şu sebäpli Özbekistan Respublikasy aşakdaky ýaly görkezilen anyk borçlary öz üstüne alýar:

- Özbekistan Respublikasy ýa-da Özbekistan bilen özara harby kömek hakyndaky degişli şertnamalar bilen baglanyşykly başga döwletlere edilen basybalyjylygy gaýtarmakdan daşary ýagdaýlarda öz Ýaragly Güýçlerini özge döwletlere garşy ulanmaýar;

- hiç kime wehim salmaýar we dünýäniň hiç bir döwletini özüniň duşmany diýip hasaplamaýar hem-de olaryň hiç birine ne çäk, ne başga dawagärlik etmeýär we halkara hukuk esaslary, özara howpsuzlyk bähbitlerini hasaba almak bilen ähli ýurtlar bilen gatnaşyk ornaşdyrmaga taýýar;

- ýadroсызлык prinsiplerini goldaýar, amal edýär;

- ýadro ýaragyny ýerleşdirmezlik, öndürmezlik we satyn almazlyk.

Özbekistan şu prinsiplere amal etmek bilen çäklenmän, sebitimizde parahatçylyk we durnuklylyk bolmagyny isleýär, şonuň üçin mümkingadar göreşýär hem-de muňa sözsüz akyly-parasadyň ýeňşi, öz erkini ornaşdyrmak arkaly gazanylýar, diýip hasaplaýar.

Harby guramaçylyk babatda goranma doktrinasy Merkezi Aziýa sebitiniň özboluşly taraplaryny, harby howpuň gizlin çeşmelerini, häzirki zaman uruşlaryna mahsus karakteri we netijeleri hasaba alyp, baş harby strategik wezipeleri anyk kesgitleýär. Bu parahatçylyk döwründe zerur, ýeterli derejede respublikanyň çäk bitewiligini, onuň suverenitetine gönükdirilen dürli-dürli öjükdirmeleri we agressiýany bütinleý ýok etmegi kepillendirýän döwletiň goranma kuwwatyny saklamak, garaşsyz ýagdaýdaky ýaly köpçülikleýin howpsuzlyk baradaky Şertnama gatnaşjy döwletleriň Ýaragly Güýçleri bilen hyzmatdaşlykda basybalyjlara zarba bermek üçin onuň Ýaragly Güýçleriniň hemişe her taraplaýyn taýynlygyny üpjün etmek diýmekdir. Uruş wagtynda — basybalyjylygyň kepilli ýagdaýda gaýtarylmagy: öz güýçleri ýaly Özbekistan Respublikasy bilen degişli şertnamalara esasan, baglanyşykly başga döwletleriň harby güýç-kuwwaty hyzmatdaşlygynda basybalyja weýran ediji zarba bermek.

Goranma doktrinasý Ýaragly Güýçler gurluşy prinsiplerini kesgitleýär. Onda, şol sanda, Özbegistan Respublikasyny goramagy başaryan goşun görnüşlerini deňagramlylykda ösdürmek ýola goýlanlygy nygtalýar. We ahyrynda, goranma doktrinasý Ýaragly Güýçleriň önünde duran wezipeleri ýokary derejede ýerine ýetirmek maksadynda çalasyn we söweş taýýarlygy meseleleriniň umumy şekillerini, şahsy düzümiň tälim-terbiýesi üstünliklerini görkezip beripdir.

Doktrinada Merkezi Aziýa sebiti häzirki wagtda halkara terrorçylyk, dini ekstremizm we dogmatizmi ýaýratmaga, sebitdäki ýurtlary özlери saýlan demokratik ösüş ýolundan gaýtarmaga çalyşýan — ýygynçy merkezleriň örän bähbitli obýektine öwrülýändigini hasaba alnan. Şeýle şertde döwletiň iň möhüm wezipesi Goranmak ministrligi, döwrebap ýaraglara eýe, professional taýdan gowy taýýarlanan bölümleri we ownuk bölümleri guramak, ýurduň bitewi gorag we goranma ulgamyny, ähli goşun görnüşleri we edaralary özara hyzmatdaşlygynyň netijeli mehanizmini şekillendirmekten ybaratdyr.

Kabul edilen doktrina düýpgöter goranma aýratynlyga eýe bolup, Özbegistan Respublikasynyň parahatçylyk söýüji syýasaty aňladylmasydyr. Doktrinada ministrlikleriň we edaralaryň, döwlet we döwlet däl guramalarynyň, edaralarynyň ýurduň goranma kuwwatyny üpjün etmek babatdaky orny we jogapkärliги kesgitlenen. Doktrina kadalaryny amala aşyrmak Watanymyzyň her bir raýaty üçin mukaddes borçdur.

Sebitimizdäki harby-syýasy ýagdaý, Ýaragly Güýçlerde amala aşyrylýan özgertmeler, ýaşlaryň harby gulluga gyzyklanmasynyň güýçlenmegi hem-de döwletiň goranyş kuwwatyny has-da berkitmek maksadynda «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanun 2002-nji ýylyň dekabrynda bolup geçen Özbegistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň II çagyryş X sessiýasynda täze redaksiýasy bilen kabul edildi. Kanunda harby gullugy guramak meseleleri kämilleşdirilip, harby gullugyň aşadaky görnüşleri girizildi:

- möhletleýin harby gulluk;
- mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki harby gulluk;
- kontrakt (şertnama) boýunça harby gulluk;
- Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleri hatarynda harby gullugy geçen rezerwçiler gullugy.

Möhletleýin harby gulluk ýaşyndaky raýatlaryň ýönekeý esgerler we seržantlar düzümi wezipelerinde, şonuň ýaly-da, ön harby gullugy geçmedik ofiserleriň kanun resminamalarynda kesgitlenen möhlet dowamynda Ýaragly

Güýçler hataryndaky mejbury gullugydyr. Möhletleýin harby gulluk kalendar hasabynda ýönekeý esgerler we seržantlar üçin 12 aý, ýokary maglumatly şahslar üçin 9 aý edip bellendi.

Kanun esasynda harby gullugyň täze görnüşi – mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki harby gulluk girizildi. Möhletleýin goşun gullugynda bolmaga ýaramly hem-de çagyryş möhletini yza süýşürmek we çagyrylyşdan boşadylmak hukugyna eýe bolmadyk, ýöne, Ýaragly Güýçleriň hataryna nobatdaky möhlete çagyrylmadyk şahslar mobilizasiýa çagyryşy rezerwi hataryna alynýarlar.

Mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki gulluk çäk prinsipi esasynda aýlyk ýygnanyşyklar görnüşinde guralýar hem-de çagyrylýanlar tarapyndan Özbegistan Respublikasynyň Maliýe ministrliginiň mahsus hasaplistine pul tölegleri girizilmegini nazarda tutýar.

Mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki gulluga raýatlar 27 ýaşyna dolýança alynýarlar we her ýylky harby ýygnanyşyklara çekilmegi mümkin, adatdan daşary ýagdaýlar ýa-da Özbegistan Respublikasyna garşy harby çozuş ýüze çykan ýagdaýda bolsa, hakyky harby gulluga çagyrylýarlar. Mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki gullugy geçen raýatlar 27 ýaşyna dolansoň, Ýaragly Güýçler rezerwi gullugyna alynýar.

Mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki gulluga alnan şahslar töleýän pul tölegleri mukdary we olary tölemegiň tertibi Özbegistan Respublikasynyň Ministrler Kabineti tarapyndan tassyklanan Düzgünnama bilen kesgitlenýär. Bu serişdeler möhletli harby gullukdaky möhletli harby gullukçylaryň pul we maddy üpjünçiligini ýokarlandyrmak, şonuň ýaly-da, mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki gulluga alnan şahslaryň harby ýygnanyşyklaryny geçirmäge anyk maksatly ugrukdyrylan ýolýar.

Mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki gullugy guramagyň we geçmegiň tertibi Özbegistan Respublikasynyň Ministrler Kabineti tarapyndan tassyklanan Özbegistan Respublikasynyň raýatlarynyň goşun gullugynda bolmak tertibi hakyndaky Düzgünnama bilen kesgitlenýär.

Ýaragly Güýçleriň özgertmelerinde professional armıýany döretmek esasy strategik wezipe hasaplanýar. Şu sebäpli, Ýaragly Güýçleri döretmekde kontrakt boýunça harby gulluk aýratyn ähmiýete eýe.

Harby gullugy kär hökmünde saýlan raýatlar kontrakt boýunça harby gullugy ýönekeý esgerler, seržantlar we ofiserler düzümi wezipelerinde gulluk edýärler. Goşun gullugynda bolmagyň möhletleri we esasy şertleri kontraktda bellenilýär. Ilkinji kontrakt gullugyny ýönekeý esgerler we seržantlar düzümi

wezipelerinde geçmek boýunça 3 ýyl, ofiserler düzümi wezipelerinde geçmek boýunça 5 ýyl möhlete düzülýär.

Harby gullugyň kontraktnda nazarda tutulan möhleti ýokary harby okuw mekdepleriniň kursantlary bilen okuw döwri üçin geljekde olaryň ofiserler düzümi wezipelerinde harby gullugy iň bolmanda baş ýyl mejburi geçmek şerti bilen kontrakt düzülýär.

Kontrakt möhleti gutarandan soň, taraplaryň ylalaşmagy bilen, bu möhlet täze kontrakt düzmek arkaly uzaldylmagy mümkin. Kontrakt boýunça goşun gullugynda bolmagyň tertibi we möhleti Özbegistanyň raýatlarynyň goşun gullugynda bolmak tertibi hakyndaky Düzgünnama bilen kesgitlenilýär.

Kanunda gullugyň ýene bir görnüşi hökmünde Ýaragly Güýçler hatarynda harby gullugy geçen rezerwçiler gullugy görkezilýär. Rezerwçiler gullugy hakyky harby gullugy, şonuň ýaly-da, mobilizasiýa çagyryşy rezerwdäki gullugyny geçen ýönekeý esgerler, seržantlar we ofiserler düzüminden guralýar. Bu Ýaragly Güýçleriň birikmeleri, bölümleri we ownuk bölümleri hataryny uruş döwründe talap edilýän şatlar derejesine çenli doldurmak, şonuň ýaly-da, uruş döwri talap edýän gurluşlary güýçlendirmek maksadynda umumy harby borç esasynda girizilýän harby gulluk görnüşidir.

Rezerwçiler hökmünde gullugy geçýän harby gulluga mejburlar parahatçylyk döwründe, kada hökmünde, goşunlaryň söweş taýýarlygyny saklap durmak, rezerwçileriň harby hasapdaky hünäri boýunça borçlaryny parahatçylyk we uruş döwründe ýerine ýetirmegi zerur bolan endiklerini saklap galmak we kämilleşdirmek maksadynda harby bölümler bazasynda çäk prinsipi esasynda guralýan harby taýýarlyk boýunça harby ýygmanyşyklary geçmäge çekilmekleri mümkin.

Rezerwçilerden uruş döwründe hem, parahatçylyk döwründe-de Özbegistan Respublikasyna garşy harby agressiýa howpy we ýurduň howpsuzlygyna wehim dörände, tebigy apatlaryň hem-de adatdan daşary ýagdaýlaryň netijelerini aradan aýyrmakda Özbegistan Respublikasynyň Prezidentiniň Permanyna görä, birikmeleriň we bölümleriň düzüminde söweş maksatlary boýunça paýdalanmak mümkin. Şeýle ýagdaýlarda Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleri hatarynda harby gullugy geçen rezerwçilere döwlet tarapyndan mälim derejedäki ýeňillikler berilýär.

«Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanunyň 12—17-nji maddalarynda raýatlary harby gulluga taýýarlamak babatda durlup geçilen. Şunuň bilen birlikde çagyrylýanlary harby gulluga taýýarlamak işlerinde,

Özbekistan Respublikasynyň Goranmak ministrligi we şonuň ýaly-da, başga ygtyýarly ministrlikleriň hem-de guramalaryň bu babatda alyp barmaly bolan işleri görkezip geçýär. Kanunyň 13-nji maddasynda şu predmetiň mejburydygy hem-de bu orta tälim mekdebi, akademik liseý we kesp-hünär kolležlerinde okaýan okuwçylara haýsy kurslarda geçilmelidigi, şonuň ýaly-da, bu predmetiň ýurduň howpsuzlygy, ilatyň durnukly ýaşamaklaryny üpjün etmek maksadynda özleşdirişi pes bolan okuwçylar üçin ýerli häkimlikler tarapyndan goranma-sport-sagdynlaşdyryş lagerlerini guramak bellenip geçilen.

Bu gün her taraplaýyn kämil nesli kemala getirmäge gönükdirilen döwlet syýasatynda ýaşlary watanperwerlik ruhunda terbiýelemek ileri tutulýan ähmiýete eýedir. Şoňa görä-de Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň hatarynda möhletleýin harby gullugy geçip, harby bölüm komandowaniýesiniň degişli hödürnamalaryna eýe bolan abiturientler ýokary okuw mekdeplerine okuwa girende 50%-lik ýeňillige eýe bolýarlar.

Döwletimiz baştutany Ş.M.Mirziýoýewiň 2017-nji ýylyň 4-nji aprelindäki "Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň 2012-nji ýylyň 31-nji maýyndaky "Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň hatarynda möhletleýin harby gullugy geçip bolan raýatlara ýeňillikler ulgamyny kämilleşdirmäge degişli goşmaça çäreler hakynda"ky Kararyna özgerdişler girizmek bara"ky Karary hut şu ugurdaky tagallalaryň amaly beýany boldy.

Möhletleýin harby gullugy geçip gelen raýatlara berilýän beýle ýeňillikler ýaşlarymyzyň arasynda harby gullugyň abraýyny ýene-de ýokarlandyrmakda, harby gulluk dowamynda pugta bilimleri we taýýarlyklary eýelemeklerinde olar üçin aýratyn höweslendiriji faktor boljakdygy şübhesizdir.

Bu bölümde Özbekistan Respublikasynyň «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky we «Goranma hakyndaky» Kanunlary, Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň «Özbekistan Respublikasynyň raýatlarynyň mobilizasiýa çagyryş rezerwindäki gullugyny guramak hakynda»ky karary we Özbekistan Respublikasynyň raýatlarynyň harby hasaby baradaky Düzgünnamasy, harby gullukdan boýun towlamak, edilen harby jenaýatlar üçin, gulluk dowamynda tertip bozmalara ýol berlende düzgün-tertip we jenaýat jogapkärliги barada hem-de Özbekistan Respublikasynyň goranma doktrinasynyň esasy kadalary, terbiýeçilik işleri, Ýaragly Güýçleriň gurluşy, harby düzgün-nyzam esaslary we harby gymmatlyk kadalary, harbyça salamlaşmak, esgeriň nyzamyň önündäki we nyzamdaky borçlary barada maglumat berlen.

I bap. ÖZBEKISTAN RESPUBLIKASYNYŇ GORANMAK WE HARBY GULLUK HAKYNDAKY KANUNLARYNYŇ ESASLARY

1.1. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy Watan goragy barada

Özbekistan Respublikasynyň esasy kanuny bolan Konstitusiyada goranmak, howpsuzlyk we harby gulluga degişlilik esaslary birnäçe maddalarda we XXVI bapda aýdyň görkezilendir.

1-nji madda. Özbekistan — suveren demokratik respublika. Döwletiň «Özbekistan Respublikasy» we «Özbekistan» diýen atlary bir manyny aňladýar.

3-nji madda. Özbekistan Respublikasy özüniň milli-döwlet we administratiw-çäk gurluşyny, döwlet häkimiýeti we dolandyryş organlarynyň ulgamyny kesgitleýär, içki we daşary syýasatyny amala aşyrýar.

Özbekistanyň döwlet araçägi we çägi eldegrilmesiz we bölünmezdir.

125-nji madda. Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleri Özbekistan Respublikasynyň döwlet suverenitetini we çäğ bitewiligini, ilatyň parahat durmuşyny we howpsuzlygyny goramak üçin düzülýär.

Ýaragly Güýçleriň gurluşy we olary döretmek kanun bilen kesgitlenilýär.

126-njy madda. Özbekistan Respublikasy öz howpsuzlygyny üpjün etmek üçin ýeterli derejede ýaragly güýçlerine eýe.

17-nji madda. Özbekistan Respublikasy halkara gatnaşyklaryň doly hukukly subýektidir. Onuň daşary syýasaty döwletleriň suveren deňligi, güýç ulanmazlyk ýa-da güýç bilen wehim salmazlyk, araçäkleriniň eldegrilmesizligi, dawalary parahatçylykly ýol bilen çözmek, başga döwletleriň içki işlerine gatyşmazlyk kadalaryna we halkara hukugyň umum ykrar edilen başga kadalaryna we normalaryna esaslanýar. Respublika döwletiň, halkyň ýokary bähbitlerini, abadanlygyny we howpsuzlygyny üpjün etmek maksadynda ýaranlyk düzmegi, arkadaşlara we başga döwletara gurluşlara girmegi we olardan çykmagy mümkin.

52-nji madda. Özbekistan Respublikasyny goramak — Özbekistan Respublikasynyň her bir raýatynyň borjudy. Raýatlar kanunda kesgitlenen tertipde harby ýa-da garşylykly gullugy geçmäge mejburdyrlar.

93-nji madda. Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti:

18) Özbekistan Respublikasyna hüjüm edilende ýa-da çozuşdan bir-birini goramak boýunça düzülen şertnama borçlaryny ýerine ýetirmek zerurlygy dörände uruş ýagdaýy yglan edýär we kabul eden kararyny üç günün içinde Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisi palatalarynyň tassygyna girizýär.

19) Adatdan daşary ýagdaýlar (real daşary howp, köpçülikleýin tertipsizlikler, iri heläkçilik, tebigy apat, epidemiýalar) ýüze çykan ýagdaýda raýatlaryň howpsuzlygyny üpjün etmegi gözläp, Özbekistan Respublikasynyň bütin çäginde ýa-da onuň käbir ýerlerinde adatdan daşary ýagdaý girizýär we kabul eden kararyny üç günün içinde Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň palatalarynyň tassygyna girizýär. Adatdan daşary ýagdaý girizmegiň şertleri we tertibi kanun bilen kesgitlenilýär.

20) Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň Ýokary Baş Serkerdebaşy hasaplanýar, Ýaragly Güýçleriň Ýokary goşunbaşylaryny belleýär we wezipesinden boşadýar, ýokary harby atlary dakýar.

1.2. Özbekistan Respublikasynyň «Goranma hakyndaky»

Kanuny, Goranma düşünjesi

Özbekistan Respublikasynyň suverenitetini, onuň çäk bitewiligini, araçäk el degrilmesizligini saklamak Ýaragly Güýçleriň esasy wezipesi bolup, garaşsyzlygyny ilkinji günlerinde bu in derwaýys meselelerden bolany sebäpli Aly Mejlis tarapyndan kabul edilen. «Goranma hakyndaky» Kanun birinji Prezidentimiz I. Karimow tarapyndan 1992-nji ýylyň 3-nji iýulunda gol çekildi we sebitdäki özgarişler, daşary we içeri syýasaty hasaba almak bilen şu kanuna özgerdişler we goşmaçalar girizilip, onuň täze redaksiýasy tassyklandy.

«Goranma hakyndaky» Kanunyň esasy wezipeleri goranmany guramagyň hem-de Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçlerini dolandyrmagyň hukuk esaslaryny kesgitleýär, ýurduň goranmasyny üpjün etmekde döwlet organlarynyň ygtyýarlyklaryny, şonuň ýaly-da, raýatlaryň özüni-özi dolandyryş organlary, kärhanalar, edaralar, guramalar we raýatlar gatnaşygyny kesgitleýär.

Goranmak diýende Özbekistanyň suverenitetini, çäk bitewiligini, ilatyň parahat durmuşyny we howpsuzlygyny goramagy üpjün etmegiň syýasy, ykdysady, harby, sosial-hukuk, habar, guramaçylyk we başga çäreleri topluny düşünilýär.

Goranma ugrundaky döwlet syýasatynyň esasy prinsipleri aşakdakylardan ybarat: başga döwlete garşy harby güýç ulanmazlyk, agressiýanyň önüni almak we ony ýok etmek, şonuň ýaly-da, Özbekistan Respublikasy degişli şertnamalar bilen baglanan döwletlere kömek etmek ýagdaýlary muňa girmeyär; halkara hukuk normalaryna laýyklykda kollektiw howpsuzlyk ulgamlarynda gatnaşmak; harby-syýasy bloklarda gatnaşmazlyk; harby gurluşyň döwrebap uruşlar we Ýaragly Güýçleriň, ykdysadyýetiň, ilatyň, çägiň agressiýany serpikdirmäge hemişe taýýar durmaky; ýaragly dawalaryň aýratynlygyna manydaş bolmagy; ýadro we başga görnüşdäki köpçülikleýin gyrýan ýaraglary öndürmegi, gaýtadan işlemegi, almagy, saklamagy, ýaýratmagy we ýerleşdirmegi ret etmek; goranyşyň ýeterli derejede bolmagy; harby gullugyň şöhratlydygyny üpjün etmek.

Goranmany guramak aşakdakylary öz içine alýar: çozuşyň önüni almaga we serpikdirmäge, Özbekistan Respublikasyna çozuşlardan guramaçylykly ýaragly goranmaga gönükdirilen zerur şertler döretmek; goranma ugrundada bitewi döwlet syýasatyny amala aşyrmak, döwlet harby gurluşyny döwrebap talaplara laýyklykda kämilleşdirmek; goranma wezipelerini çözmek üçin gerekli ähli güýçleriň we serişdeleriň laýyklaşdyrylyp barylmagyny we hyzmatdaşlykda hereket etmegi üpjün etmek; harby-syýasy ýagdaý, milli howpsuzlyga bolan anyk we potensial howplary monitoringini ýöretmek; Özbekistan Respublikasynyň urşa we ýaragly davalara çekilmeginiň önüni almak boýunça syýasy, ykdysady, harby, sosial-hukuk, habar, guramaçylyk we başga çäreleri görmek; Ýaragly Güýçleriň gurluşy, taýýarlygy, hemişe taýýar ýagdaý saklap durulmagy, olaryň sany, gurluşy we düzüminiň makullaşdyrylmagy; Ýaragly Güýçleri degişlilikde döwrebap gural-ýaraglar, harby tehnika, harby-tehniki we maddy emläkler, azyk, başga maddy-tehniki serişdeler, energetika we başga resurslar bilen üpjün etmek, olaryň gurlaryny emele getirmek; Ýaragly Güýçleriň ulanylyşyny planlaşdyrmak; goranma wezipelerini çözmek üçin daşary syýasy ýönelişdäki çäreleri görmek; ilaty we çägi goranmaga taýýarlamak; Özbekistan Respublikasynyň Döwlet araçägin

goralyşyny üpjün etmek; ilaty, ykdysadyýeti we ýaşayş üçin zerur bolan obýektleri köpçülikleýin gyrýan ýaraglardan goramaga degişli çäreleri geçirmek; Ýaragly Güýçleriň, ýurt ykdysadyýetiniň, döwlet organlarynyň, raýatlaryň özüni-özi dolandyryş organlary, kärhanalary, edaralaryň we guramalaryň, şonuň ýaly-da, ilatyň mobilizasiýa taýýarlygy; döwlet we mobilizasiýa gorlary üçin maddy baýlyklaryň gorlaryny emele getirmek; goranmanyň ylmy, ylmy-tehniki, magaryf, harby-senagat, ykdysady, habar we kanunçylyk bazasyny kämilleşdirmek; ilaty ruhy-ahlak we harby-watanperwerlik ruhunda terbiýelemek hem-de Ýaragly Güýçleriň şahsy düzümini döwleti goramaga ahlak-ruhy taýdan taýýarlamak; ýurduň goranmasyny guramaga degişli başga çäreler.

Harby ýagdaý Özbegistan Respublikasyna hüjüm edilende ýa-da çozuşdan bir-birini goramak boýunça düzülen şertnamanyň borçlaryny ýerine ýetirmek zerurlygy dörende kanunda kesgitlenen tertipde yglan edilýär. Özbegistan Respublikasynyň çäğine goşunlar tötänden hüjüm eden ýa-da çozup giren ýagdaýda harby okruglaryň goşunlarynyň goşunbaşylary we ýerli döwlet häkimiýeti organlary harby ýagdaý yglan edilmegine garaşmazdan hüjümi ýa-da çozuşy serpikdirmegiň ähli çärelerini görmelidir.

Uruş döwri harby ýagdaý yglan edilen wagtdan ýa-da harby hereketler amalda başlanyp giden wagtdan başlap başlanýar hem-de harby hereketleriň bes edilenligi yglan edilen wagtdan başlap, ýöne şeýle hereketler amalda bes edilenden soň gutarýar. Uruş döwri şertinde Ýaragly Güýçler Ýokary Baş Serkerdebaşy tarapyndan Ýaragly Güýçlere we ýurduň ykdysadyýetine ýolbaşçylygy amala aşyran ygtyýarly organ düzülmegi mümkin.

Harby ýagdaý yglan edilmegi ýa-da adatdan daşary ýagdaý girizilmegi bilen derrew umumy ýa-da kem-käsleýin mobilizasiýa yglan edilmegi mümkin. Mobilizasiýa çärelerine taýýarlyk görmek we olary geçirmegiň tertibi kanun resminamalary bilen kesgitlenilýär.

Çäk goranma Özbegistan Respublikasynyň Döwlet araçägini goramak we gorap saklamak, ilaty, obýektleri we kommunikasiýalary duşmanyň hüjümlerinden, ýygynçylyk we terrorçylyk hereketlerinden goramak maksadynda, şonuň ýaly-da, adatdan daşary ýagdaý režimini saklap durmak üçin guralýar we amala aşyrylýar. Çäk goranmany üpjün etmeäge çekilýän güýçleriň wezipeleri, hyzmatdaşlygyň guralmagy we tertibi kanun resminamalary bilen kesgitlenilýär.

Ýaragly wakalar — çäkli gerimdäki harby dawalar (hereketler we ýaragly çaknyşyklar) hasaplanýar, munda harby ýagdaý yglan edilmeyär. Ýaragly wakalar gelip çykan we Özbegistan Respublikasy bu wakalara çekilen ýagdaýda Ýaragly

Güýçler derrew olary aradan aýyrmak çärelerini görýärler.

Özbekistan Respublikasyny, onuň çäl bitewiligini we garaşsyzlygyny goramak — Özbekistan Respublikasynyň raýatlarynyň Konstitusion borjudyr. Özbekistan Respublikasynyň raýatlary kanunda kesgitlenen tertipde harby ýa-da garşylykly gullugy geçmäge, şonuň ýaly-da, öz eýeçiligindäki binalar, desgalar, transport we aragatnaşyk serişdeleri hem-de başga emläklerini uruş döwründe goranma zerurlyklary üçin kanunda kesgitlenen tertipde berip durmaga mejburdyrlar, edilen harajatlaryň öwezi Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabineti tarapyndan kesgitlenen tertipde soňluk bilen doldurylýar. Raýatlar ýurduň goranma ukybyny berkitmäge kömekleşýän jemgyýetçilik birleşmelerini düzmek hukugyna eýe.

Özbekistan Respublikasy halkara hukugyň ýeke tertipde we kollektiw ýagdaýda goranmakdan ybarat bolan hukugy berkidiji umumy ykrar edilen normalary we prinsiplerine esaslanyp, harby gurluşy, parahatçylygy we howpsuzlygy saklap durmak ugrunda başga döwletler bilen hyzmatdaşlygy amala aşyrýar.

II bap. **HARBY GULLUGYŇ HUKUK ESASLARY**

2.1. Özbekistan Respublikasynyň «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanuny. Umumy harby borçlulyk düşünjesi we onuň mazmuny. Harby gullugyň görnüşleri

Ýurtda alnyp barylýan özgertmeleri has-da kämilleşdirmek Respublikanyň Ýaragly Güýçlerinde-de möhüm özgerişlere sebäp boldy. Ýagny, 2002-nji ýylyň 12-nji dekabrynda kabul edilen täze redaksiýadaky «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanuny görmek mümkin. Oňa görä, Kanun raýatlaryň Özbekistan Respublikasyny goramaga mejbury harby taýýarlygyndan ybarat bolýar hem-de Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň hataryny doldurmagy we olaryň rezerwini taýýarlamagy üpjün etmek maksadynda girizilýär.

Umumy harby borçlulyk raýatlary harby gulluga taýýarlamagy, harby gulluga çagyrmagy (girmegi), çagyrys ýa-da kontrakt boýunça harby gulluk geçmegi, rezerwdäki gullugy, garş ylykly gullugy, harby hasapdan geçmek kadalaryna amal etmegi, adatdan daşary ýagdaýlarda ýa-da Özbekistan Respublikasyna garşy çozuş bolan ýagdaýda, ilaty goramak çärelerini öz içine alýar.

«Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanuna laýyklykda, Özbekistan Respublikasynyň aşakdaky raýatlary, hususan-da:

- harby gulluga çagyrylýan we tümen (şäher) goşunçylyga çagyrys uçastoklarynda hasaba alnan şahslar — *çagyrylýanlar*;

- hakyky harby gullukdaky şahslar — *harby gullukçylar*;

- Ýaragly Güýçleriň rezerwi ýa-da ätiýaçlykdaky şahslar — *harby gulluga mejburlar*;

- dürli sebäplere görä, harby hasaba alynmadyk ýa-da harby hasapdan çykarylan, şol sanda, otstawkadaky şahslar — *harby gulluga mejbur bolmadyk şahslar*, diýlip atlandyrylýar.

Umumy harby borçlulyk Özbekistan Respublikasynyň çäginde hemişelik ýa-da wagtlaýyn ýaşayan Daşary ýurt raýatlary we raýatlygy bolmadyk şahslara ulanylmaýar. Harby gulluga birinji gezek çagyrylan ýa-da meýletin (kontrakt boýunça) giren raýatlar Özbekistan Respublikasynyň halkyna we Prezidentine wepalylyk hakynda Harby kasam kabul edýärler.

Öň harby kasam kabul etmedik harby gulluga mejburlar ýygnanyşyklara çekilenlerinde ýa-da mobilizasiýa boýunça çagyrylanlarynda, harby kasam kabul edýärler. Harby gulluk Özbekistan Respublikasynyň raýatlarynyň Ýaragly Güýçleriň hatarynda umumy harby borjy ýerine ýetirmek boýunça döwlet gullugynyň aýratyn görnüşidir. «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanuna görä, harby gullugyň aşakdaky görnüşleri girizilen:

- möhletli harby gulluk;

- mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki harby gulluk;

- kontrakt boýunça harby gulluk;

- Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň hatarynda harby gullugy geçen rezerwçiler gullugy.

Parahatçylyk döwründe ýönekeý esgerler we seržantlar düzümi wezipelerinde möhletli harby gulluga, şonuň ýaly-da, mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki gulluga on sekiz ýaşdan ýigirmi ýedi ýaş çenli bolan, saglygyna görä, Ýaragly Güýçleriň hatarynda goşun gullugynda bolmaga ýaramly erkek raýatlar çagyrylýar. Möhletli harby gullukda çagyrylyş ýaşyndaky raýatlaryň ýönekeý esgerler we seržantlar düzümi wezipelerinde, şonuň ýaly-da, öň harby gullugy geçmedik ofiserleriň kanun resminamalarynda kesgitlenen möhlet dowamynda Ýaragly Güýçleriň hataryndaky mejbury gullukdyr.

Möhletli harby gullugyň möhletleri kalendar hasabynda:

- möhletli harby gullugy ýönekeý esgerler we seržantlar düzümi wezipelerinde geçýän harby gullukçylar üçin — *on iki aý* (ýokary maglumatly şahslar üçin — *dokuz aý*);

- möhletli harby gullugy çagyryş boýunça ofiserler düzümi wezipelerinde geçýän ofiserler üçin dokuz aý edip kesgitlendi.

Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisi tarapyndan 2002-nji ýylyň 12-nji dekabrynda täze kabul edilen «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanuna esasan, raýatlaryň möhletli harby gulluga hem-de mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki gulluga çagyrylyşy Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň karary esasan, ýylyna iki gezek: aprel-maý we oktyabr-noýabr aýlarynda geçirilip gelnipdir. Özbekistan Respublikasy Prezidentiniň 2008-nji ýylyň 20-noýabryndaky «Raýatlaryň Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçlerinde möhletli goşun gullugynda bolmak şertlerini kämilleşdirmek çäreleri hakynda»ky Permanyna görä, Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçlerini has-da kämilleşdirmek maksadynda ýylyna bir gezek — fewral-mart aýlarynda çagyrylyş bellendi.

2.2. Raýatlary goşunçylyga çagyryş uçastoklarynda bellik etmek.

Raýatlaryň harby hasapdan geçmek boýunça borçlary.

Harby gulluga çagyrylyş möhletini yza çekmek.

Harby gulluga çagyrylyşdan boşatmak.

Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň karary çagyryş başlanýança iň bolmanda bir aý galanda, köpçülikleýin habar serişdelerinde yglan edilýär. Prezidentiň karary yglan edilenden soň çagyrylýanlar, şol sanda, wagtlaýyn hasapda duran çagyrylýanlar çagyryş kagyzynda görkezilen möhletde çagyryş punktyna barmalydyrlar. Möhletli harby gullugy ýa-da mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki gullugy geçmedik we harby hasapda durmadyk çagyrylyş ýaşyndaky raýatlar, şonuň ýaly-da, hemişelik ýaşayan ýerinden wagtlaýyn başga ýere giden we şol ýerde harby hasapda durmadyk çagyrylýanlar goranma işleri organlaryna barmalydyrlar.

On sekiz ýaşyna dolan we ýaşy on sekizden geçen çagyrylýanlaryň harby hasapda durýan ýerini üýtgetmegine Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň nobatdaky çagyryş hakyndaky karary yglan edilýänçe ýol berilýär.

Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň karary yglan edilenden soň çagyrylýanlar harby hasapda durýan ýerini diňe aşakdaky ýagdaýlarda üýtgedip biler:

- başga işe geçirilýän bolsa;
- täze ýaş aýan ýerine göçen bolsa;
- okuw mekdeplerine okuwa giren we okuwy dowam etdirmäge gidýän bolsa.

Şu görkezilen esaslaryň bolmagy goranma işleri organyna tabşyrylýan resminamalarda tassyklanmalydyr.

Raýatlar goranma işleri organlary tarapyndan kesgitlenen möhletlerde goşunçylyga çagyrys uçastoklaryna barmasa, aşakdakylar esasly sebäp hasaplanýar:

- raýatyň kesel bolmagy;
 - ýakyn garyndaşynyň (atasy, enesi, aga-inisi, dogan-jigisi, aýaly, çagasy) aradan çykanlygy ýa-da agyr keselligi;
 - raýata bagly bolmadyk ýagdaýda, tebigy apat ýa-da başga ýagdaýlar.
- Gelmänliginiň sebäpleri degişli resminamalar bilen tassyklanmalydyr.

Parahatçylyk döwründe aşakdaky raýatlar möhletleýin harby gulluga çagyrylmaýar:

1) çagyrylýanyň ata-enesi zähmete ýaramsyz bolup, olary bakmak hökman bolan zähmete ukyply kämillige ýetmedik başga ogly bolmasa;

2) çagyrylýanyň zähmete ukyply ýalňyz enesi ýa-da atasy bolup, olaryň garamagynda on altı ýaşa dolmadyk iki we ondan artyk perzendi bolanda zähmete ukyply kämillik ýaşyna ýetmedik başga ogly bolmasa;

3) çagyrys gününde çagyrylýanyň süýtdeş aga-inilerinden biri möhletleýin harby gullugy geçýän bolsa;

4) çagyrylýanyň enesiz terbiýelenýän ýaş çagasy bolsa;

5) çagyrylýanyň birinji ýa-da ikinji topar maýyp aýaly we kämillik ýaşyna ýetmedik iki we ondan artyk perzendi bolsa;

6) işi boýunça seljerme ýa-da deslapky derňew alnyp barylýan ýa-da jenaýat işi sudda garalýan şahslar.

Çagyrylýany onuň ata-enesi aradan çykanlygy, olar uzak möhlet näsaglygy sebäpli ýa-da başga esasly sebäplere görä, iň bolmanda baş ýyldan bäri öz garamagynda saklaýan şahslar onuň ata-enesine deňleşdirilýär.

Umumtälim mekdeplerde, akademik liseýde we kolležlerde, şonuň ýaly-da, ýokary okuw mekdeplerinde gündiz okaýan talyplar okuwy dowam etdirmekleri üçin olaryň çagyrylyş möhleti okuwyny tamamlança yza süýşürilýär. Okuw mekdeplerinden okuwdan çykarylan şahslar çagyrylyş möhletini yza çekmek hukugyndan mahrum bolýarlar.

Çagyrylyş möhletini yza çekmek esaslaryny ýitiren çagyrylýanlar, şonuň ýaly-da, «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanuna laýyklykda, çagyrylyş möhletini yza çekmek hukugyna ýa-da çagyrylyşdan boşatmak üçin esaslara eýe bolmadyk we dürli sebäplere görä, möhletli harby gulluga ýa-da mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki gullugyna çykarylmandyk

şahslar çagyrylyş günü ýigrimi ýedi ýaşa dolýança, Ýaragly Güýçleriň hatarynda nobatdaky çagyryş wagtynda çagyrylýarlar.

Parahatçylyk döwründe möhletleýin harby gulluga hem-de mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki gullugyna çagyrylyşdan aşakdakylar boşadylýar:

- 1) saglygyna görä, harby gulluga ýarawsyz, hasaplanan çagyrylýanlar;
- 2) ýakyn garyndaşlaryndan biri (aga-inisi, dogan-jigisi) goşun gullugynda bolan wagtynda heläk bolan ýa-da aradan çykan çagyrylýanlar;
- 3) hasaba alnan dini guramalardan birinde derejesi bolan çagyrylýanlar.

Ýokarda görkezilen şahslar öz razylyklary bilen harby gulluga çagyrylmagy mümkin. Jenaýat jogapkärligine çekilen, şonuň ýaly-da, sudlananlyk halaty gutarmadyk ýa-da sudlananlygy ýatyrylan raýatlar harby gulluga çagyrylmaýar.

Özbekistan Respublikasynda harby gulluk talaplaryna jogap berýän aşakdaky raýatlar meýletin (kontrakt boýunça):

- otuz ýaşa çenli bolan, harby hasapdaky hünäri boýunça degişli professional taýýarlyk görmedik harby gulluga mejburlar we aýallar — ýönekeý esgerler düzümi wezipelerine harby gulluga;

- ön kontrakt boýunça harby gullugy geçen ýönekeý esgerler we seržantlar düzümindäki kyrk ýaşa çenli bolan harby gulluga mejburlar, şonuň ýaly-da, möhletli harby gullugy ýa-da mobilizasiýa rezerwindäki gullugy geçen we harby hasapdaky hünäri boýunça degişli professional taýýarlykly otuz ýaşa çenli bolan harby gulluga mejburlar — ýönekeý esgerler we seržantlar düzümi wezipelerine harby gulluga;

- otuz ýaşa çenli bolan harby gulluga mejbur aýallar — ýönekeý esgerler we seržantlar düzümi wezipelerine harby gulluga;

- on ýedi ýaşdan ýigrimi bir ýaşa çenli bolan raýatlar, şol sanda, okuwa kabul edilen ýyl on ýedi ýaşa dolýan raýatlar, şonuň ýaly-da, harby okuw mekdeplerinde okamak isleýän, ofiserler düzümi harby atlara eýe bolmadyk, on sekiz ýaşdan ýigrimi baş ýaşa çenli bolan harby gullukçylar we harby gulluga mejburlar — harby okuw mekdepleriniň kursantlary hökmünde harby gulluga;

- kyrk ýaşa çenli bolan rezerwdäki we ätiýaçlykdaky ofiserler — ofiserler düzümi wezipelerine harby gulluga girýärler.

Raýatlar harby gulluk nazarda tutulan ministrlik, Döwlet komiteti we edara bilen goşun gullugynda bolmak hakynda kontrakt düzýärler.

III bap. GOŞUN GULLUGYNDA BOLMA. REZARWDÄKI GULLUK

3.1. Goşun gullugynda bolma. Rezarwdäki gulluk

Özbeistan Respublikasynyň raýatlarynyň goşun gullugynda bolmak tertibi «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanun bilen, goşun gullugynda bolmak tertibi hakyndaky Düzgünnama bilen kesgitlenilýär.

Harby gullukda bolmak ýaşynyň araçağı:

- kontrakt boýunça harby gullugy geçýän ýönekeý esgerler (matroslar), seržantlar (starşinalar) üçin — kyrk baş ýaş;

- kiçi ofiserler üçin — kyrk üç ýaş;

- uly ofiserler üçin — kyrk baş ýaş, polkownikler (birinji derejeli kapitanlar) üçin — elli ýaş;

- general-maýor, general-leýtenant harby derejesindäki ofiserler üçin — elli baş ýaş; general-polkownik harby derejesindäki ofiserler üçin — altmyş ýaş edip bellenýär;

- ylmy derejesi we ylmy derejesi, şonuň ýaly-da, ýokary hünär taýýarlygy, eýeleýän wezipesinde uly amaly iş tejribesi bolan, saglygyna görä, goşun gullugynda bolmaga ýaramly harby gullukçylaryň gulluk möhleti harby gulluk nazarda tutulan ministrlkler, Döwlet komitetleri we edaralar ýolbaşçylary tarapyndan harby gullukda bolmak ýaşynyň çäginden baş ýyla çenli bolan möhlete uzaldylmagy mümkin.

Harby gullukda bolmagyň başlanany diýip:

- harby gulluga çagyrylan çagyrylýanlar hem-de ätiýaçlykdaky ofiserler üçin — harby bölüme ugramak maksadynda goranma işleri organyna baran günü;

- kontrakt boýunça harby gulluga girenler üçin goşun gullugynda bolma hakyndaky kontrakt güýje giren gün;

- harby okuw mekdeplerine, şonuň ýaly-da, ministrlkleriň, Döwlet komitetleriniň we edaralaryň okuw harby gulluga deňleşdirilen okuw mekdeplerine okuwa giren çagyrylýanlar, harby gulluga mejburlar üçin — degişli okuw mekdebiga okuwa kabul edilen günň hasaplanýar.

Harby gullukdan rezerwe boşadylmagy ýa-da otstawka çykarylmagy sebäpli harby bölüm düzü hasabyndan çykarylan gün harby gullukçy üçin harby gullukda bolmagynyň soňy hasaplanýar.

Aşakdaky ýagdaýlar muňa degişli däl, eger harby gullukçy:

- stasionar özüni bejertmede bolsa;

- göwrelilik we dogurma döwründe (harby gullukçy aýallar) ýa-da çaga seredilýän döwründe bolsa;

- ýesirde bolsa, girewe alnan bolsa;

- bederek ýiten bolsa, kanunda kesgitlenen tertipde biderek ýiten, diýlip hasaplanýança ýa-da aradan çykan, diýlip yglan edilýänçe, şonuň ýaly-da, Özbegistan Respublikasynyň raýatlarynyň goşun gullugynda bolma tertibi hakyndaky Düzgünnamada kesgitlenen başga ýagdaýlarda.

Harby gullukçyny hakyky harby gullukdan boşatmak aşakdaky esaslara görä amala aşyrylýar:

- 1) harby gullukçylaryň harby gullukda bolmagy bellenen ýaş çägene ýetende;

- 2) möhletleýin harby gulluk möhleti gutaranda;

- 3) kontrakt möhleti gutaranda;

- 4) ştatlar gysgaldylanda ýa-da başga guramaçylyk-ştat çäreleri sebäpli harby gullukçydan gullukda paýdalanmak mümkinçiligi bolmanda;

- 5) saglygyna görä, ony harby-lukmançylyk komissiýa harby gulluga ýarawsyz, diýip hasaplanlygy sebäpli;

- 6) kanun resminamalaryna laýyklykda, taraplardan biriniň başlangyjyna görä, kontrakt möhletinden ön ýatyrylandygy sebäpli;

- 7) harby okuw mekdebinden okuwdan çykarylanlygy sebäpli;

- 8) gulluk wezipesine laýyk bolman galanda;

- 9) Özbegistan Respublikasynyň raýatlygyndan mahrum bolmagy sebäpli;

- 10) harby gullukçy harby derejesinden mahrum edilmegi sebäpli;

- 11) suduň hökmi kanuny güýje girende.

Harby gullukçylar harby gullukdan rezerwe boşadylýar, boşadylan wagtynda rezerwde bolma aňryçäk ýaşyna ýeten ýa-da harby gulluga ýarawsyz, hasaplanan harby gullukçylar bolsa, otstawka çykarylyp, harby hasapdan çykarylýar.

Rezarwdäki gulluk

2003-nji ýylyň aprelinde kabul edilen Özbegistan Respublikasynyň «Ýaragly Güýçleri rezerwindäki gulluk hakynda»ky Kanunynyň 3-nji maddasynda rezarwdäki gulluk hakynda aşakdaky ýaly düşünje berlip geçilýär: «Hakyky harby gullugy, şonuň ýaly-da, mobilizasiýa çagyryşy rezerwindäki gullugy geçen ýönekeý esgerler, seržantlar we ofiserlerden bolan harby gulluga mejburlar üçin Ýaragly Güýçleriň birikmelerini, bölümlerini we ownuk bölümlerini uruş döwründe, talap edilýän ştatlar derejesine çenli doldurmak, şonuň ýaly-da, uruş

döwründe talap edilýän gurluşlary güýçlendirmek maksadynda umumy harby borç esasynda girizilýän raýatlaryň harby gullugy».

Rezerwdäki harby gulluga mejburlar ýaşyna garap, iki derejä bölünýär:

Harby gullukçylar	1-nji dereje	2-nji dereje
Ýönekeý esgerler we seržantlar	35 ýaş çenli	45 ýaş çenli
Kiçi ofiserler	35 ýaş çenli	45 ýaş çenli
Uly ofiserler	45 ýaş çenli	55 ýaş çenli
Generallar	50 ýaş çenli	60 ýaş çenli

Ikinji dereje rezerwinde bolmak ýaşynyň çägi rezerwdäki harby gullukda bolmak ýaşynyň çägi hasaplanýar. Rezerwde bolmak ýaşynyň çäğine ýetende ýa-da saglygyna görä, bellenen tertipde uruş döwründäki harby gulluga ýarawsyz, diýlip hasaplanan harby gulluga mejburlar goranma işleri organlary tarapyndan otstawka çykarylyp, harby hasapdan öçürilýär.

Ýaragly Güýçler rezerwindäki harby gulluga mejburlar birinji we ikinji topara bölünýär. Birinji topar rezerw Ýaragly Güýçleriň söweş birikmeleri we bölümleri, söweş üpjünçiligi ownuk bölümleri hataryny uruş döwründe talap edilýän şatlar derejesine çenli doldurmak üçin niýetlenen.

Birinji topar rezer gullugynyň özi-de birinji we ikinji nobata bölünýär. Birinji nobatdaky rezerw hatary Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň deňişli bölümlerine, ownuk bölümlerine we birikmelerine birikdirip goýulýan, iň gowy taýýarlyk geçen rezerwçileriň arasyndan «Ýaragly Güýçleriň hataryny uruş döwründe talap edilýän şatlar derejesine çenli doldurmak üçin niýetlenen bolup, söweş maksatlarynda ulanmak planlaşdyrylýar. Ikinji nobatdaky rezerw hatary Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň düzümindäki bölümler, goşunlar we ş.m.leriň söweş üpjünçiligi birikmelerine birikdirip goýulmadyk rezerwçileriň arasyndan doldurylýar, zerurlyk peýda bolanda, birinji nobatdaky rezerwçileriň arasyndan doldurylýar, zerurlyk peýda bolanda birinji nobatdaky rezerwçileriň hataryny dolduryp durmak üçin planlaşdyrylan bolýar. Ýagny gerek bolanda bu ikinji nobatdaky rezerw hataryndan birinji nobatdaky rezerw gullugy hataryna geçirilýär.

Ikinji topar rezerw Ýaragly Güýçleriň bölümleri hem-de içki we tehniki üpjünçilik birikmeleriniň uruş döwründe talap edilýän şatlar derejesine çenli doldurmak üçin, adatdan daşary ýagdaýlar ýüze çykan ýa-da Özbegistan Respublikasyna garşy harby çozuş emele gelen ýagdaýda, uruş döwri talap edýän gurluşlary güýçlendirmek üçin niýetlenen.

Harby gullugy geçen we rezerwdäki harby gulluga mejburlara — *rezerwçiler*, diýilýär. Olar goranma işleri organlary tarapyndan harby hasaba alynýar. Şeýle hem, rezerwçiler we olaryň toparlara degişiligi goranma işleri organlary tarapyndan saýlanýar. Rezerwçilerni saýlanda we hasaba almakda olaryň hünäri, maşgala ýagdaýy, harby taýýarlyk derejesi, intellektual ukyby hem-de fiziki görkezijileri hasaba alynmak bilen çäg prinsipi esasynda amala aşyrylýar.

Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň hataryny uruş döwründe talap edilýän derejede doldurmak we güýçlendirmek üçin zerur bolýan rezerwdäki ofiserler ýetişmän galsa, olar ýokary okuw mekdepleriniň harby kafedralaryny we fakultetlerini tamamlan, ofiserleri taýýarlaýan maksatnamany doly geçen, ätiýaçlykdaky ofiserleriň arasyndan saýlap alynýar.

Rezerw gulluga saýlap alnan rezerwçileri taýýarlamak prosesine Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň Birleşen ştaby umumy ýolbaşçylyk edýär. Rezerwçileri taýýarlamak aşakdaky ýagdaýlarda amala aşyrylýar:

- rezerwçileri mobilizasiýa döwründe bellenilen ştat wezipelerine taýýarlamak;
- mobilizasiýa planyna görä, zerur hünärler boýunça gaýtadan taýýarlamak;
- uruş döwründe şatlar derejesinde söweşjeň tertibe salmak;
- bellenen käbir çäreleri ýerine ýetirmegi gutulgysyzdygyny barlamak üçin;
- gural-ýaraglary öwrenmek, ondan peýdalanyň bilmek, saklamak, ýaraglaryň täze görnüşlerini özleşdirmek.

Rezerwçiler harby ýygnanyşyklara çekilen wagtda, Özbekistan Respublikasynyň amaldaky Kanunlaryna laýyklykda, Ministrler Kabineti tarapyndan kesgitlenen mukdarda pul we başga görnüşdäki üpjünçilik alýar, harby ýygnanyşyk döwründe olaryň iş ýeri, wezipesi, ortaça iş haky saklanýar;

- iş ýeri harby ýygnanyşyga çagyrylan rezerwçini ýygnanyşyk döwründe boşatmagy, zähmet şertnamasyny ýatyrmagy mümkin däl. Kärhananyň ýa-da edaranyň ýapylan ýagdaýlary muňa degişli däl.

Harby ýygnanyşyk döwründe rezerwçi kesel bolup galsa we keseli ýygnanyşyk gutarandan soň hem dowam etse, iş ýeri saklanyp galýar, ýygnanyşyk gutaran günden başlap oňa wagtlaýyn zähmete ýarawsyzlyk tölegi tölenýär.

Rezerwçiler ýygnanyşyk ýerine awtomobil (taksiden daşary), demirýol transportlary arkaly tölegsiz barmagy;

- hatlary mugt ibermegi;
- harby lukmançylyk edaralarda mugt bejerilmegi mümkin.

Olaryň durmuşy harby ýygnanyşyklar döwründe döwlet tarapyndan mejbury ätiýaçlandyrylýar. Harby ýygnanyşyklara gatnaşan döwründe rezerwçiler

möhletli harby gullukdaky harby gullukçylar üçin bellenen başga hukuklardan we ýeňilliklerden hem peýdalanýarlar.

Harby gulluga mejbur rezerwde bolan wagtynda mobilizasiýa çäreleri boýunça harby ýygmanyşyklara çekilýär. Rezerwdäki harby gulluga mejburlara niýetlenen harby ýygmanyşyklaryň möhleti har ýyl birinji topar rezerwdäkiler üçin 30 güne çenli, ikinji topar rezerwdäkilar üçin 15 güne çenli bolmagy mümkin.

Rezerwdäki we ätiýaçlykdaky harby gulluga mejburlar Özbegistan Respublikasynyň kadaly ýaşamagyna wehim salýan adatdan daşary ýagdaýlaryň önüni almak ýa-da olaryň netijelerini aradan aýyrmak üçin Ministrler Kabinetiniň karary esasynda iki aýa çenli möhlete harby ýygmanyşyklara çekilmegi mümkin.

3.2. Möhletleýin harby gullukçylara berilýän ýeňillikler

Harby gullukçynyň hukuklary we olardan paýdalanmak tertibi Özbegistan Respublikasynyň kanunlary bilen kesgitlenilýär. Haýsy-da bolsa bir adam harby gullukçynyň Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasy we kanunlary bilen kepillendirilen hukuklaryndan çäklendirmek hukugyna eýe däl. Harby gullukçylaryň öz hukuklaryndan peýdalanmagy jemgyýetiň, döwletiň hukuklaryna we kanuny bähbitlerine, harby gulluga, başga harby gullukçylaryň we dürli raýatlaryň hukuklaryna putur ýetirmeli däldir.

Döwlet harby gullukçylaryň sosial we hukuk goragyny kepillendirýär, olara ýeterli we mynasyp durmuş derejesini döretmek, gulluk we maddy hal-ýagdaýyny gowulandyrmak boýunça çäreleri amala aşyrýar. Harby gullukçylaryň hukuklaryny üpjün etmek we goramak döwlet häkimiýetiniň we ýerli öz-özüňi dolandyryş organlarynyň, sudlaryň, hukuk goraýjy organlarynyň harby dolandyryş organlarynyň we komandirleriniň (başlyklar) üstüne ýüklenýär.

Şol sanda, Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçlerinde möhletli harby gullugy geçýänler, Özbegistanyň Konstitusiýasynda we başga kanunlarda, harby Düzgünnamalarda görkezilen ýeňilliklerden doly peýdalanýarlar. Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçlerinde harby gullugy geçýän esger-matroslar, seržant-starşinalar, ofiserler geçirilýän Aly Mejlise, ýerli saýlawlarda, referendumlarda gatnaşmak we başga hukuklardan peýdalanýarlar.

Möhletli harby gulluga çagyrylan harby gullukçylar goşunlara iberilende we ätiýaçlyga boşadylanda, hemişelik ýaşayan menzillerine baranda ýol harajatlary, günlük azyk bilen döwlet tarapyndan üpjün edilýär. Harby gullugy

geçýän möhletli harby gullukçylar Ministrler Kabineti tarapyndan kesgitlenen normadaky azyk önümlerini iýmek hem-de aýlyk tölegleri almak ýeňilliginden peýdalanýarlar.

Harby gullukçy, gulluga çagyrylýança haýsy-da bolsa bir guramada işleýän bolsa, şol iş ýerindäki iş orny saklanyp, gulluk eden möhletleri umumy üznüksiz iş stažy hasabyna geçýär. Möhletli harby gulluga çenli ýaşayan ýerindäki eýelän öýi, kwartirasy saklanyp durulýar. Çagyrylýança okuw mekdeplerinde tälim alýan harby gullukçylar, ätiýaçlyga boşadylanda şol okuw mekdebindäki kursy boýunça okuwa dikeldilmek ýeňilligine eýe bolýar.

Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň 1994-nji ýylyň 3-nji oktabryndaky karary bilen möhletleýin harby gullukçylaryň bir aýlyk harby gulluklary iki aýlyk zähmet stažyna deňleşdirilýär. Bu — möhletleýin harby gullukdaky esgeriň we seržantyň bir ýarym ýyllyk harby gullugy üç ýyllyk zähmet stažyna deňleşdirilýär diýenidir. Bu karar boýunça möhletleýin harby gullukçynyň gulluk möhleti gutaransoň, ýokary okuw mekdepleri we ýörite orta okuw mekdeplerine harby bölümden häsiýetnama berlende, giriş synaglarynda toplan umumy test ballaryna 10 % goşup berilmegi nazarda tutulýar.

2012-nji ýylyň 31-nji maýynda Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň «Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň hatarynda möhletli harby gullugy geçip bolan raýatlara ýeňillikler ulgamyny kämilleşdirmäge degişli goşmaça çäreler hakynda»ky Karary bilen bu ýeňillik 27 % -e ýokarlandy. Harby bölüm goşunbaşylary tarapyndan berilýän ýokary okuw mekdebine ýollanmalar üç ýylyň dowamynda öz güýjüne eýe bolýar. Bu, öz gezeginde, harby gullugy geçýän ýigitlere okuwa girmekdäki mümkinçiliklerini has-da artdyrdy.

Şu karar esasynda, möhletli harby gullukçylaryň aýlyk gazançlary iki esse, harby gullukdan boşadylanda berilýän pul mukdary — iň kem aýlyk iş hakynyň sekiz essesine çenli ýa-da 20 essä çenli artdyryldy. Döwletimiz möhletli harby gullukçylaryň maşgala agzalaryna-da ýeňillikler berdi. Perzentleriniň möhletli harby gulluklary döwründe maşgala agzalary ýer salgydyndan boşadylýarlar. Şuny aýratyn bellemek gerek, ýagny ilatyň 60 % -den köprägi oba ýerlerinde ýaşayan, ekerançylyga esaslanan we şahsy mellek hojalygyna eýe bolan ýurdumyzyň şertinde bu harby gullukçylaryň maşgalalary üçin duýarly ýeňillik döretjekdigi tebigydyr.

Ähli taýpadaky harby gullukçylar gulluklary dowamynda Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň 1994-nji ýylyň 26-njy ýanwaryndaky 498-sanly karary esasynda, döwlet tarapyndan ätiýaçlandyrylýarlar. Karara

laýyklykda, harby gullukça gulluk bilen baglylykda ýaralanyp, 1-nji topar maýyp bolup galan ýagdaýda, respublikamyzda belenilen in kem aýlyk iş hakynyň 7 ýyllyk hasaby 75 %, 2-nji topar maýyp bolup galan ýagdaýda 50 %, 3-nji topar maýyp bolup galan ýagdaýda 30 %, agyr görnüşdäki şikes alanda 20 %, ýeňil şikes alanda bolsa 10 % mukdarda kompensasiýa puly tölenýär. Gulluk gorçlaryny ýerine ýetirende heläk bolan harby gullukçylaryň maşgala agzalaryna 7 ýyllyk hasabynda kompensasiýa puly tölenýär.

Ýerli häkimlik organlarynyň, edaralaryň, guramalaryň we okuw mekdepleri-niň ýolbaşçylary ätiýaçlyga boşadylanda, harby gullukçylar işe girişendigini bildirip, ýüzlenenlerinde bir aýlyk möhletden gijikdirilmän iş orunlary bilen üpjün edilmelidirler. Möhletli harby gullugy geçýän esgerlere, matroslara, seržantlara, starşinalara harby bölümlerden, şonuň ýaly-da, olar harby gullugy geçýän menzillere hat mugt iberilýär. Mundan daşary, goşun gullugynda bolan döwründe olar lukmançylyk edaralary gullugyndan, däri-dermanlardan tölegsiz paýdalanmak ýeňilligine eýe bolýarlar.

IV bap. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ÝARAGLY GÜÝÇLERI — DÖWLETIŇ HARBY GURAMASY, ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ GORANMASYNYŇ ESASY

4.1. Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň döredilmegi. Ýaragly Güýçlere ýolbaşçylyk. Harby okruglar

1995-nji ýylyň 30-njy awgustynda Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisi tarapyndan kabul edilen Harby doktrina resminamasynda döwletimiziň harby syýasaty esasynda harby işleriň hem-de gurluşynyň ugurlaryny we prinsiplerini kesgitleýär. Ol döwlet guramalarynyň harby kadrlar üçin mejbury hasaplanan harby nazaryýetiň we amalyýetiň esasy, resmi kabul edilen garaýyşlaryny we kadalaryny şöhlelendirdi, häzirki strategik wezipeleri, harby gurluşyň prinsiplerini we Ýaragly Güýçleri ulanmak şertlerini, Ýaragly Güýçler, halky hem-de ýurdy goramaga taýýarlamak meselelerini ylmy taýdan esaslandyrdy.

Özbekistan Respublikasy sebitindäki harby-syýasy ýagdaýdan, Ýaragly Güýçlerde amala aşyrylýan özgertmelerden hem-de ýurdumyzyň içeri we daşary syýasatyndan ugur alyp 2000-nji ýylda döwletimizde goranma doktrinasy işläp taýýarlandy. Bu doktrina milli howpsuzlyk umumdöwlet konsepsiýasynyň düzümi bölegi bolup, daşary syýasat, döwletara gatnaşyklar meselelerine, uruş we parahatçylyk meselelerine düýpgöter täzeçe çemeleşmelere esaslanýar.

Halkara gatnaşyklardaky düzümler özüňleriniň, dartgynlygynyň, wakalaryň täze ojaklary peýda bolmagy, ekstremizmiň we terrorçylygynyň dürli görnüşleriniň ýaýbaňlanmagy bilen goranma ukybyny we howpsuzlygy berkitmek meseleleri aýratyn ähmiýete eýe bolýar. Şu sebäpli goranma doktrinasynda suveren döwletiň we halkara gatnaşyklaryň subýekti hökmünde özüniň daşary we goranma syýasatyny ähli ýurtlaryň parahat-agzybir ýaşamagy, başga döwletleriň içeri işlerine gatyşmazlyk, olaryň suverenitetini we garaşsyzlygyny goramak, umumy parahatçylygy, sosial-syýasy durnuklylygy we ýaragsyzlanmagy gazanmak maksatlaryna gönükdirilýändigini nygtalýar.

Ýaragly Güýçler uruşlary we ýaragly çaknyşmalary serpikdirmek hem-de önümi almak, Özbegistan Respublikasynyň milli bähbitlerini, suverenitetini, çäk bitewiligini hem-de ilatyň parahat durmuşyny goramak üçin döwlet tarapyndan döredilen we saklap durulýan harby ownuk bölümleri, birikmeleri we bölümleri, şonuň ýaly-da, başga harby gurluşlary öz içine alýar. Ýaragly Güýçler öz işini kanunyň ileri tutulmagy, merkezleşen ýolbaşçylyk we ýeke baştutanlyk, söweş we mobilizasiýa babatda hemişelik taýýarlyk hem-de harby düzgün-nyzama amal etmek esasynda guraýar we amala aşyrýar. Harby obýektler, binalar we desgalar, ýaraglar, harby tehnikanyň ähli görnüşleri, başga harby emläkler döwlet mülki hasaplanýar we Ýaragly Güýçleriň garamagynda bolýar.

Goranma we Ýaragly Güýçlere ýolbaşçylygy Özbegistan Respublikasynyň Prezidenti — Ýaragly Güýçler Ýokary Baş Serkerdebaşy amala aşyrýar.

Uruş döwründe Özbegistan Respublikasynyň Goranmak ministri bir wagtyň özünde Ýaragly Güýçler Ýokary Baş Serkerdebaşynyň orunbasary hasaplanýar.

Ýaragly Güýçler önüne goýlan wezipeleri ýerine ýetirmek boýunça olara çalasyn ýolbaşçylygy Ýaragly Güýçler Birleşen ştabynyň başlygy amala aşyrýar.

Harby howp, häzirki zaman uruşy we sebitimizdäki geografik ýagdaýlardan gelip çykmak bilen Ýaragly Güýçleriň guramaçylyk gurluşy we strategik ulanylyşy işläp taýýarlanýar. Ýaragly Güýçleri strategik taýdan ulanmakda olaryň çalasynlygyny artdyrmak maksadynda respublikanyň çäginde harby okruglar döredilmegini kesgitläp berdi. Ýurdumyzda dört harby okrug döredilen. Bular: *Daşkent harby okrugsy, Gündogar harby okrugsy, Demirgazyk-günbatar harby okrugsy we Günorta-günbatar mahsus harby okrugsy.*

Harby okrug operasion ugurlarda Özbegistanyň howpsuzlygyny we çäk bitewiligini üpjün edýän esasy harby-administratiw birlik hem-de umumy goşun çalasyn-strategik çäk birleşmesidir. Harby okruglar üstüne ýüklenen wezipeleri ýerine ýetirýärler hem-de kanunlara laýyklykda kararlar kabul edýärler.

4.2. *Ýaragly Güýçleriň harby-strategik wezipeleri we düzümi.* *Harby dolandyryşyň esasy organlary*

Ýaragly Güýçler şol bir wagtda raýatlaryň durmuşyny we parahatçylygyny goramak wezipesini öz üstüne alýar. BMG-nyň ustawyna laýyklykda, özüni özi goramakdan ybarat aýrylmaz hukugyny amala aşyrýar, döwletiň zerur derejede harby güýje we goranma ukybyna eýe bolmagyny üpjün edýär.

Häzirki zaman uruşlaryna mahsus karakteri we netijelerini hasaba alyp, doktrinada baş harby strategik wezepe uruş we harby agressiýany aradan aýyrmak, diýlip kesgitlenilýär we:

- *parahatçylyk döwründe* — döwletiň goranma ukybyny, onuň eldegrilmesizligini üpjün edilmegini kepillendirmäge ýeterli derejede saklap durmakdan, onuň suverenitetine we çäk bitewiligine garşy edilmegi mümkin bolan küşgürjilikleriň we çozuşlaryň önüni almakdan, Ýaragly Güýçleriň hüjümleri-de özbaşdak, hem Umumy howpsuzlyk hakyndaky şertnama gatnaşyjysy bolan döwletleriň ýaragly güýçleri bilen özara hyzmatdaşlykda aradan aýyrmak üçin her taraplaýyn hemişelik ýagdaýda taýýar durmagyny üpjün etmekden;

- *uruş döwründe* — çozuşyň kepilli serpikdirilmegi, öz güýçleri bilen bir hatarda, Özbegistan Respublikasy bilen degişli protokola esasan, başga döwletleriň harby hyzmatdaşlygynda basybalyja berk zarba bermek, diýlip görkezildi.

Ýaragly Güýçleriň düzümi gury ýer goşunlary, howa hüjüminden goranyş goşunlary we harby howa güýçleri, inženerlik-gurluşykçy goşunlar, araçäk goşunlary, Milli howpsuzlyk gullugynyň harby goşunlary, Içeri işler ministrliginiň içerki goşunlary girýär.

Gury ýer goşunlary

Gury ýer goşunlary — Ýaragly Güýçleriň iň köp sanly görnüşlerinden biri bolup, başga goşun hilleri we görnüşleri bilen özara hereketde Özbegistana görä edilen, nireden bolmagyna seretmezden, agressiýany serpikdirmäge degişli wezipeleri ýerine ýetirmäge niýetlenen.

Gury ýer goşunlarynyň düzümine moto atyjylyk, tank we artilleriýa bölümleri, howa hüjüminden goranyş birikmeleri, çalasyn hereket edýän (desant) güýçler bölümleri, üpjünçilik bölümi we birikmeleri girýär.

Moto atyjylyk bölümler — gury ýer goşunlarynyň we söweş düzüminiň esasydyr. Olarda ýerdäki we howadaky nyşanlary ýok etmek üçin güýçli ýaraglar, tanklar, toplar we minomýotlar, tanka garşy dolandyrylýan raketalar, zenit kompleksleri we gurluşlary, razwedka we dolandyryşyň netijeli serişdeleri bar.

Tank bölümleri — gury ýerde goşunlaryň döwrebap söweş alyp barmak şertlerinde möhüm wezipeleri ýerine ýetirmäge gönükdirilen baş zarba beriji güýji we ýaragly söweşiň güýçli serişdesi. Özbekistanly söweşijiler dolandyryan döwrebap tanklar ýokary söweş aýratynlyklaryna, ynamly bronly goraga eýe bolup, dag-baýyr, tekiz däl, ýolsuz şertlerde-de uzak aralyklary geçip bilýär. Olar hatda, ýadro ýaragy ulanylan şertlerde-de söweş alyp barmaga uýgunlaşan.

Artilleriýa bölümleri — söweş wezipelerini ýerine ýetirende baş (otly) güýç hem-de möhüm çalasyn-taktik serişde. Olaryň arsenalynda bar bolan döwrebap toplar, reaktiw gurluşlar, gaubisalar, minomýotlar, artilleriýa bölümleriniň ot açyş mümkinçiliklerini, söweş hereketleriniň netijeliligini has-da artdyrýar.

Çalasyn hereket edýän (desant) güýçler bölümleriniň roly — häzirkî günde duýarly derejede artan. Desantçylar söweş maşynlary, özi ýöreyän artilleriýa gurluşlary, tanklar, bronly transportýorlar, ýokary netijeli tanka garşy we zenit serişdeleri, stwolly we reaktiw artilleriýa, güýçli awtomatik ýaraglar, aragatnaşygyň we dolandyryşyň döwrebap enjamlary bilen üpjün edilen. Ýurdumyzyň desantçylary armiýanyň ýokary derejede taýýarlanan we çalasyn (mobil) bölümidir. Döwrebap harby transport awiasiýasynyň kömeginde olar duşman berkitmeleriniň ýakyn we juda içerki sepgitlerinde özbaşdak ýagdaýda, sonuň ýaly-da, başga bölümler we ownuk bölümler bilen özara hereketler arkaly öňünde goýlan wezipeleri üstünlikli ýerine ýetirip bilýärler.

Howa hüjüminden goranyş goşunlary we harby howa güýçleri

Howa hüjüminden goranyş goşunlary — Özbekistan Respublikasyna howadan durup edilen islendik hüjümi ýok etmek boýunça haýal etmän hereket etmäge hemişelik taýýar durýan we ýurdumyzyň howa serhetleriniň radiolokasion razwedkasyny üpjün edýän goşun görnüşi.

Howa hüjüminden goranyş goşunlary respublikanyň administratiw-syýasy, senagat-ykdysady merkezlerini we çäklerini, goşun toparlaryny, harby we başga möhüm obýektleri duşmanyň howa hüjüminden goramaga niýetlenen.

Howa hüjüminden goranyş goşunlary olara ýüklenen wezipeler toplumyny çözüp bilýan ýokary hünärli şahsy düzüme, ýokary netijeliligi bilen tapawutlanýan kiçi, orta, uly uzaklyga niýetlenen döwrebap zenit raketaly komplekslere we dürli gözden gizlenen ýa-da galmagallary ýok edýän päsgeçilik ulanylanda-da howadaky nyşanlary, awtomatik dolandyryp, nyşanlary ýok ediji serişdeleri ýokary diapazonlarda anyklaýan radiolokasion stansiýalaryna eýedir.

Harby howa güýçleri — howadan durup duşmanyň awiasiýa, gury ýer goşunlary toparlaryna, döwlet we harby dolandyryş ulgamy obýektlerine frontaňyrsy we harby-ykdysady güýje, transport kommunikasiýalaryna ýitgi ýetirmek, howa razwedkasyny amala aşyrmak, şonuň ýaly-da, gury ýer goşunlaryny awiasiýanyň kömeginde goldamak, howa desantçylaryny taşlamak, goşun we maddy serişdeleri howa arkaly daşamak we başga wezipeleri ýerine ýetirmäge niýetlenen.

Harby howa güýçleri netijeli gural-ýaraglar, nawigasiýa serişdeleri, radio-elektron gurluşlar bilen üpjün edilen döwrebap samolýotlar, wertolýotlar, uçujysyz dolandyrylýan uçujy apparatlara eýe bolup, olar howanyň islendik şertlerinde, gije-gündiz, islendik beýiklikde söweş wezipelerini ýerine ýetirip bilýärler.

Inženerlik-gurluşyk goşunlary

Inženerlik-gurluşyk goşunlary — parahatçylyk döwründe Ýaragly Güýçleriň infraulgamynyň ösüşini üpjün etmek we döwletiň strategik ykdysady maksatnamasyny ýerine ýetirmäge, uruş wagtynda goranyş binalaryny, kommunikasiýa gurluşlaryny we awariýa-halas ediji işleri ýerine ýetirmäge niýetlenen.

Harby şäherçeler we esger kazarmalary, ofiserler düzümi möhletinden daşary şertnama esasyndaky harby gullukçylar we olaryň maşgala agzalary üçin ýaşaýyş jaýlary, esger klublary, naharhana we çayhanalar, harby gullukçylaryň çagalary üçin mekdep, bakja binalary, gospital we lukmançylyk punktlar, söweş tehniki we gural-ýaraglar üçin park, ammar we garažlar gurmak — bularyň ählisi gurluşyk bölümleriniň we ownuk bölümleriniň wezipeleri.

Araçäk goşunlary

Milli howpsuzlyk gullugynyň araçäk goşunlary — araçäge degişli syýasaty amala aşyrýar, Döwlet araçäklerini gorap saklamagy guraýar.

Milli howpsuzlyk gullugy:

- araçäk goşunlarynyň işini dolandyrmagy amala aşyrýar;
- ýerlerdäki döwlet dolandyryş organlary, ýerli döwlet häkimlik organlary, döwlet däl, täjirçilik däl guramalaryň Döwlet araçäginde gorap saklamak boýunça işlerini laýyklaşdyryp durýar;
- araçäk goşunlary bu günki günde goşunyň özbaşdak görnüşi bolup, Döwlet araçäkleri goragynyň birinji eşelonyny düzýär.

Döwlet araçägi çyzygynyň ýerlerde bikanun ýagdaýda özgerdilmegine ýol bermezlik, Döwlet araçäginde harby we başga pitneleriň önüni almak,

Döwlet araçäginiň bikanun ýagdaýda kesip geçilmegine ýol bermezlik, Döwlet araçägini bozujylary anyklamak we tutmak, Döwlet araçägi režimine araçäketek režimine we Döwlet araçägi arkaly geçiriji punktlaryndaky režime amal edilişine gözegçiligi amala aşyrmak, şahslar, transport serişdeleri, harytlar, başga emläkleriň we haýwanlaryň Döwlet araçägi arkaly bellenilen tertipde geçirilmegini amala aşyrmak, Döwlet araçägi arkaly alyp geçilýän harytlar, başga emläkleri we haýwanlary, şonuň ýaly-da, transport serişdelerini anyklamak we bellenilen tertipde saklap galmak. Döwlet araçägi režimini bozmak bilen bagly kanun bozmalaryň önüni almak, araçäketek gözlegleri we operasiýalary geçirmek araçäk goşunlarynyň borçlaryna girýär.

Içeri işler ministrliginiň içki goşunlary

Içki goşunlar — Içeri işler ministrligi düzüminde döredilen bolup, onuň esasy wezipeleri milisiýa organlary bilen hyzmatdaşlykda, ilat ýaşayan ýerlerde dürli halk hojalygy kärhanalarynda we başga jemgyýetçilik ýerlerinde tertibi saklamak, raýatlaryň hukuk we kanuny bähbitlerini goramak, guramalary, edaralary jenaýatçylykdan we başga jemgyýete garşy hereketlerden goramakdan ybaratdyr.

Milli howpsuzlyk gullugy, Adatdan daşary ýagdaýlar ministrligi we başga ministrlikler, guramalar hem-de harby gurluşlaryň esasy wezipesi milli howpsuzlygy üpjün etmegiň özboluşly wezipelerini ýerine ýetirmek, tebigy we tehnogen häsiýetli adatdan daşary ýagdaýlaryň önüni almak, olaryň netijelerini ýok etmek we adam durmuşyny üpjün edýän halk hojalygy kärhana we edaralaryny goramak hasaplanýar.

Harby dolandyryşyň esasy organlary

Döwlet goranmasy syýasy, ykdysady, sosial-hukuk çäreler toplumyndan ybaratldygyny nazara almak bilen goranma meselesinde Özbegistan Respublikasynyň Aly Mejlisi, Respublikanyň Prezidentiniň, Ministrler Kabinetiniň, Goranmak ministrliginiň, ministrlikleriň, döwlet häkimiýetiniň, kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň ygtyýarlyklaryny kesgitledi.

«Goranma hakyndaky» Kanuna laýyklykda, Prezident respublikanyň goranyş ukybyny üpjün etmek, döwlet bähbitlerine ýaragly çozuş bolan ýagdaýlarda onuň suverenitetini, çäk bitewiligini we garaşsyzlygyny goramak boýunça zerur çäreleri görýär; Ýaragly Güýçleriň gurluşyny, olaryň strategik planyny tassyklaýar; Ýaragly Güýçlere söweş hereketlerini alyp barmak we adatdan daşary ýagdaýlarda olardan paýdalanmak barada buýruk berýär.

Prezidentiň ygtyýarlyklaryna umumy ýa-da bölekleyin mobilizasiýany, respublika ýaragly hüjüm edilen ýagdaýda harby ýagdaýy yglan etmek, uruş döwründe kadalaşdyryjy namalary girizmek we olar işini togtatmak; goranma ugrundaky döwlet organlarynyň işini özara laýyklaşdyrmak; harby meseleler boýunça maslahatlaşma alyp barmak we halkara protokollara gol çekmek; harby wezipelere ýokary derejeli ofiserler düzüminden şahslary bellemek; olara harby we mahsus derejeler bermek girýär.

Kanunçylykda Aly Mejlisiň harby ugurdaky ygtyýarlyklary çäğine goranma konsepsiýasyny, Harby kasamy, Prezident hödürlemegine görä, Goranma ministrini tassyklamak, harby gurluşyk, harby gullukçylary we olaryň maşgala agzalaryny sosial-hukuk taýdan goramak meselelerine degişli kanunlaryň ýerine ýetirilişi üstünden gözegçiligi amala aşyrmak, Özbegistan Respublikasynyň Prezidentiniň raýatlary harby gulluga mobilizlemek we harby gullukdan boşatmak, harby ýagdaýy girizmek, ýaragly çozuş edilen ýagdaýda harby ýagdaýy yglan etmek, harby hereketler bes edilende parahatçylyk şertnamasyny düzmek, parahatçylygy, howpsuzlygy saklamak bilen bagly bolan halkara protokollara degişli borçlary ýerine ýetirmek, zerur bolanda, Ýaragly Güýçleri ulanmak hakyndaky Permanlary tassyklamak, harby meseleler boýunça respublika halkara protokollaryny ratifikasiýa etmek ýa-da olar öz güýjüni ýitiren, diýip yglan etmek, Ýaragly Güýçleriň Ýokary Baş Serkerdebaşyna ýokary harby dereje bermek ýalylar girizildi. Ministrler Kabinetiniň ygtyýarlyklaryna goranmany üpjün etmek boýunça özüne boýun egýän ähli gurluşlaryň işine ýolbaşçylyk etmek, Ýaragly Güýçleri ýaraglar, harby tehnika we başga maddy serişdeler bilen üpjün etmek; Goranma we Ýaragly Güýçler zerurlygy üçin maddy-tehniki resurslary, azyk, egin-eşik we başga zatlaryň göwrümini, harby we alternatiw gulluga çagyrylmaly bolan respublikanyň raýatlarynyň sany hem-de harby we alternatiw gulluga çagyrylýanlaryň harby hasabyny alyp barmak; harby gulluga çagyrmak we hakyky möhletleýin gullukdaky harby gullukçylary ätiýaçlyga çykarmak, mobilizasiýadan we harby gullukdan boşatmak hakynda kararlar kabul etmek ýalylar girýär.

Ministrler Kabeti döwlet we mobilizasiýa goralarynyň maddy baýlyklaryny toplamak planlaryny tassyklaýar; halk hojalygyny mobilizasiýa taýýarlamak, mobilizasiýany güýçlendirmek we ony harby ýagdaý şertindäki iş tertibine geçirmäge ýolbaşçylyk edýär; harby gullukçylary, otstawkadaky harby gullukçylary we olaryň maşgalalaryny, şonuň ýaly-da, gulluk borjuny geçýän wagtda heläk bolan, aradan çykan, biderek ýiten ýa-da ýesir alnan harby

gullukçylaryň maşgalalarynyň sosial-hukuk kepilleri, maddy, durmuş we pensiýa üpjünçiligi meselelerini çözüär; harby-hünär tälimine ýöriteleşen ýokary we orta harby okuw mekdeplerini düzüär we olary ýatyrýar.

Özbeistan Respublikasynyň «Goranma hakyndaky» Kanuny ministrlikler, döwlet häkimiýeti we ýerli dolandyryş edaralary ygtyýarlyklary çägene harby buýurmalary ýerine ýetirýän ministrlikleriň we edaralaryň dolandyryşynyň tabşyrylan pudaklarynda goranma zerurlyklaryna niýetlenen zerur önümler bilen üpjün etmek üçin, pudagyň mobilizasiýa taýýarlygy üçin jogapkär bolýar, pudak harby döwürde mobilizasiýa taýýarlygy planyna laýyklykda, durnukly işlemegini üpjün etmäge degişli çäreleri amala aşyrýar.

Häkimlikler we ýerli dolandyryş edaralary halk hojalygynyň mobilizasiýa taýýarlygyny üpjün etmek ugrundaky kanunlaryň ýerine ýetirilişi üçin jogapkär bolýarlar; harby bölümlere we edaralara zerur ýerli önümleriň berilişini hem-de suw, ýylylyk we elektrik energiýasy bilen üpjün edilmegini amala aşyrýarlar, aragatnaşyk serişdelerini berýärler, kommunal-durmuş we başga hyzmatlar görkezýärler; goranma bähbitlerini gözläp kanunlara laýyklykda, ýer bölüp berýärler we olardan peýdalanmaga gözegçilik edip durýarlar; kanunlarda kesgitlenen tertipde harby bölümlere, Ýaragly Güýçleriň edaralaryna, harby okuw mekdeplerine, kärhanalara we guramalara hyzmat binalary we ýaşaýyşlary bölüp berýärler, harby obýektlere, harby gullukçylara, olaryň maşgalalaryna görä kanuna ters hereketler edilmegine ýol bermezlik boýunça çäreleri görýärler.

V bap. **HARBY GULLUKÇYLAR WE OLARYŇ ARASYNDAKY GATNAŞYKLAR. HARBY DÜZGÜN-NYZAM**

Taryhdan mälim bolşy ýaly, beýik serkerdeler öz goşunlaryny dolandyranda belli bir kanun-düzgünleri girizipdirler. Muňa esas edip, Emir Temuryň tüzüklerini getirip bileris. Ol öz tüzükleriniň ikinji bölümünde esgerleri saklap durmak, olary dolandyryş meselelerine aýratyn üns beripdir. Emir Temuryň döwleti we armiyany dolandyrmakdaky tejribeleri dünýä ýurtlarynda giň möçberde peýdalanylypdyr. Tüzükler 1628-nji ýylda Hindistanda, 1783-nji ýylda Angliýada, 1868-nji ýylda Eýranda, 1894-nji ýylda Russiýada çap edilmegi munuň aýdyň delilidir. Şeýle hem, köp ýurtlaryň armiyalarynyň Düzgünnamalaryna az bolsa-da, esas bolupdyr.

Ýaragly Güýçlerimizde harby gullukçylaryň durmuşyny, gündelik işini, şahsy şertlerini guramak, ahlak normalary we harby düzgün-nyzamy berkitmek hem-de harby gullugy guramak we geçmek tärlerini ýola goýýan, şonuň ýaly-da, bölümleriň we ownuk bölümleriň söweş hereketleri esasyňy kesgitleýän resmi

kadalaşdyryjy-hukuk nama — bu umumharby Düzgünnamalar.

Harby Düzgünnamalar söweşjeň Ýaragly Güýçleriň bölümleri we ownuk bölümleri görnüşleriniň söweşjeý taýýarlyk esaslary hem-de söweş hereketlerini alyp barmagyny kesgitleýär. Umumharby Düzgünnamalar harby gullukçylaryň özara gatnaşyklary, olaryň umumy, wezipesine degişli borçlary we hukuklary, içerki garnizon we garawullyk gulluklaryny geçmek tertiplerini we başgalary kesgitleýän Ýaragly Güýçleriň hemme görnüşleri üçin umumy düzgünlerdir.

Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti — Ýaragly Güýçlerimiz Ýokary Baş Serkerdebasynyň Permanyna görä, 1996-njy ýylyň 9-njy oktyabrynda aşadaky esasy umumharby Düzgünnamalar tassyklandy: Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň İçerki gulluk Düzgünnamasy, Düzgün-nyzam Düzgünnamasy, Garnizon we garawulçylyk gullugy Düzgünnamasy, 1996-njy ýylyň 14-nji oktyabrynda bolsa, Goranmak ministriniň buýrugy bilen Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň Nyzam Düzgünnamasy amala girizildi.

Her bir Düzgünnama harby durmuşyň bir ugruny tertibe salyp durýar. Meselem, İçerki gulluk Düzgünnamasynda harby gullukçylaryň umumy borçlary we olaryň arasyndaky gatnaşyklar, içerki tertip kadalary, wezipeli şahslaryň borçlary, gündelik durmuş we durmuş şertleri, harby gullukçylary ýerleşdirmek, olar tarapyndan içerki gullugy alyp barmak meseleleri görkezilen.

Ýaragly Güýçleriň Düzgün-nyzam Düzgünnamasy harby düzgün-nyzamyň mazmunyny, harby gullukçylaryň oňa amal etmek boýunça borçlaryny, höweslendirmek we düzgün-tertipleşdirmegiň görnüşlerini, komandirleriň (başlyklar) olary ulanmak boýunça hukuklaryny, şonuň ýaly-da, teklipleri, arza hem-de şikaýatlar bermek, olary seretmegiň tertiplerini anyklap berýär.

Umumharby Düzgünnamalaryň içinde Garnizon we garawulçylyk gullugy Düzgünnamasy aýratyn orun tutýar. Ol garawulçylyk gullugyny söweşjeň wezipäni geçmek diýip belläp, gullugy guramak we geçmek, wezipeli şahslaryň hem-de harby gullukçylaryň borçlary, goşun gatnaşmagyndaky çäreleri geçirmek ýaly meseleleri öz içine alýar.

Nyzam Düzgünnamasy nyzama durmak we ýöremek usullary, ýarag bilen hem-de ýaragsyz hereket etmek, ownuk bölümleriň we harby bölümleriň pyýada we maşynlarda nyzama durmak, harby salamlaşmagy ýerine ýetirmek, nyzamy gözden geçirmegiň tertibi, harby gullukçylaryň nyzama durmagyň önündäki, nyzama durmakydaky borçlary, olary nyzamda durmagy we ýöremegi öwretmek talaplary, şonuň ýaly-da, harby gullukçylaryň söweş meýdanında hereketleniş usullary we duşman tötänden hüjüm eden wagtyndaky hereketlerini kesgitleýär.

Özbekistan bazar ykdysadyýetine esaslanan hukuk demokratik jemgyýet gurmak ýolundan baryar. Ýaragly Güýçlerde ähli hukuk we ahlak normalar umumy harby Düzgünnamalarda jemlenenligi üçin her bir harby gullukçy ony gowy öwrenmeli we amal etmeli hem-de jogapkärlik bilen ýerine ýetirmelidir. Düzgünnama harby üstünlikleriň girewi hasaplanýar. Harbylaryň arasynda şeýle gep bar: «Düzgünnama boýunça gulluk etseň, hormat-abraý gazanarsyň!»

5.1. Harby gullukçynyň umumy borçlary. Harby atlar we tapawutlandyryjy belgiler. Başlyklar we boýun egýänler. Ulular we kiçiler gönüden göni we göni däl başlyklaryň hukuklary we borçlary

Harby gullukçy — hakyky harby gullugy ýerine ýetirýän şahs hasaplanýar. Ol Watanyň, garaşsyz Özbekistan Respublikasynyň goragçysy. Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçlerinde harby gullukçylar esgerler we matroslar, seržantlar we ofiserler (kiçi, uly, ýokary) düzümine bölünýär.

Harby gullukçy öz Watanyňy goramak prosesinde şahsy jogapkärlige eýedir. Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň harby gullukçylary gulluk işinde kanunlaryň, harby Düzgünnamalaryň talaplaryna amal edýärler we syýasy maksatlary gözleýän başga jemgyýetçilik guramalarynyň we birleşmeleriniň işi bilen baglanyşykly bolmalydyrlar.

Harby gullukçy aşakdakylara:

Özbekistan Respublikasynyň «Goragçysy» ýokary derejesini şöhratly aklamaga, Ýaragly Güýçleriň, öz harby bölümüniň ar-namysy we söweşeň şöhratyny, öz harby derejesiniň abraýyny hormatlamaga, harby kasama wepaly bolmaga, halkyna janypkеşlik bilen gulluk etmäge Özbekistan Respublikasynyň döwlet garaşsyzlygyny we çäk bitewiligini tutanýerlilik, ussatlyk bilen, soňky damja gany galýança, hatda janyňy aýamazdan goramaga, harby borjy ýerine ýetirmäge; ýurduň Konstitusiyasyna, harby Düzgünnamalaryň talaplaryny ýerine ýetirmäge; Özbekistan Respublikasyny goramak wezipelerini ýerine ýetirmek bilen bagly harby gulluk kynçylyklaryna sabyrlylyk bilen çdamaga; harby käpiň bilimlerini yzygider eýelemäge, öz okuw esger ussatlygyny kämilleşdirmäge; özüne ynanyp tabşyrylan gural-ýaragy we harby tehnikany bilmäge, ulanmaka hemişelik taýýar saklamaga, harby emlägi aýawly saklamaga; halal, düzgün-nyzamly, edermen bolmaga, harby borjy ýerine ýetiren mahalynda akyly başlangyç görkezmege; komandirlere (başlyklara) sözsüz boýun egmäge we olary söweşde goramaga, harby bölümniň söweşeň baýdagyny goramaga; esgeriň özüni alyp baryş edebi kadalaryna amal etmäge we harbyça salam

bermegi ýerine ýetirmäge, elmydama kada boýunça, arassa we ykjam geýinmäge, watanperwerlik görkezmäge, halklaryň internasional dostlugyny gadylramaga, milletleriň we halkyýetleriň arasynda egindeşligi berkitmäge mümkinçilik döretmäge mejburdyr.

Harby gullukçy Watana gulluk edende aňsat ýoly gözlemän, öz wyždany, başlyklarynyň we ýoldaşlarynyň arasynda Özbegistan Respublikasynyň raýatyna ters bolan aldawçylyk, ýalançy ýollary ulanmagy uly howp döretmegi mümkin. Halkyň «Durmuşda iň esasy — Watana halal gulluk etmek», «Watana gulluk etmek — mukaddes borç» ýaly dana sözlere amal etmeli.

Esgerleriň öz komandirlerini gadylramagy harby egindeşligiň iň ýokary sypaty hasaplanýar. Islendik peläketiň bolmagy mümkin bolan ýagdaýlarda komandiriň durmuşyny saklamak we howpdan halas etmäge hemişe taýýar durmak gerek. Söweş meýdanynda komandiri goramak Ýaragly Güýçlerdäki esgerleriň ajaýyp däplerinden biridir. «Özüňi däl-de komandiri halas et», «Komandiri gora söweşde, özüňi saklan ýaly durmuşda» jümleleri esgerleriň arasynda ýöne ýere ýaňlanmaýar.

Harby gullukçy egindeşligi hormatlamaga, öz janyny aýamazdan ýoldaşlaryny howp-hatardan halas etmeli, her biriniň ar-namysy we gadyr-gymmatyny hormat etmäge, özüne we başga harby gullukçylara göre gödeklik we äsgermezlige ýol bermezlige, olary nämakul etmişlerden saklamaga mejburdyr. Halk tarapyndan aşakdaky sözler ýöne ýerden aýdylmandyr: «Dost artdyrsaň — ýeňiş gazanarsyň», «Söweşde dostuňy goldasaň — özüňden howpy kowan bolarsyň», «Ýoldaşlaryňa kömegiň — wzvoduň abraýyny artdyrdygyňdyr». Harby gullukçy harby gulluk howpsuzlygy talaplaryna, kesellenmekden, ýaralanmakdan we ýanmakdan durýdurmak çärelerine amal etmeli, her gün beden taýdan taplanmaly, maşkda görenlerini ösdürmegi, zyýanly adatlardan (çekmek we içmek) saklanmaly.

Harby gullukçy söweş hereketleri wagtynda, hatda öz harby bölüminden (ownuk bölüminden) ýyrakda we doly gurşawda galan bolsa-da, ýesire düşmekden gutulmak üçin duşmana berk garşylyk görkezmäge, ol söweşde esgerlik borjuny ahyryna çenli ýerine ýetirmäge mejbur.

Harby atlar we tapawutlandyryjy nyşanlar

Harby atlar, Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleri goşun görnüşlerine degişli harby mahsus taýýarlykdan geçen şahslara, gulluk ýagdaýynda ösüş döwürlerini hasaba alyp, gulluk Düzgünnamalary esasynda berilýär. Harby atlar esgerlere, matroslara, seržantlara, starşinalara, Özbegistan Respublikasynyň

Goranmak ministrligi tarapyndan işlenip taýýarlanylýan sanaw esasynda amala aşyrylýar. Kiçi we uly ofiserler düzümine harby atlar Özbegistan Respublikasynyň Ministrler Kabineti tarapyndan çykarylan tertip esasynda berilýär.

Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleri harby gullukçylarynyň harby atlary

Goşuna degişli	Harby gämä degişli
Esgerler düzümi (1-nji surat)	
Ýönekeý esger (kursant)	Matros (kursant)
Seržantlar düzümi (1-nji surat)	
Kiçi seržant	2-nji derejeli starşina
Seržant	1-nji derejeli starşina
Uly seržant	Baş starşina
Kiçi ofiserler düzümi (2-nji surat)	
Leýtenant	Leýtenant
Uly leýtenant	Uly leýtenant
Kapitan	Kapitan-leýtenant
Uly ofiserler düzümi (3-nji surat)	
Maýor	3-nji derejeli kapitan
Podpolkownik	2-nji derejeli kapitan
Polkownik	1-nji derejeli kapitan
Generallar düzümi	
General-maýor	
General-leýtenant	
General-polkownik	
Armiýa generaly	

Ýaragly Güýçlerdäki Ýokary harby at — Armiýa generaly bolup, bu at uruş döwründe Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň Ýokary Baş Serkerdebaşa, şonuň ýaly-da, Özbegistanyň Goranmak ministrine berilýär.

Ýuridik, lukmançylyk ýa-da weterinariýa harby-hasap hünärli harby gullukçylaryň harby atlaryna laýyklykda «Ýustisiýa», «Lukmançylyk gullugy» ýa-da «Weterinariýa gullugy» sözleri goşulýar. Meselem, lukmançylyk gullugy leýtenanty, weterinariýa gullugy kapitany, lukmançylyk gullugy general-maýory, ýustisiýa general-polkownigi.

Rezerwdäki, ätiýaçlykdaky ýa-da otstawkadaky raýatlaryň harby derejesine degişli «rezerwdäki», «ätiýaçlykdaky» ýa-da «otstawkadaky» sözleri goşulýar.

Seržantlaryň (starşina) harby derejesine goşun ýa-da gulluk görnüşleriniň atlary goşulmaýar.

MÖHLETLEÝIN HARBY GULLUKÇYLARYŇ WE ŞERTNAMA BOÝUNÇA HARBY GULLUKÇYLARYŇ POGONLARY

ÝÖNEKEÝ ESGERLERIŇ WE SERŽANTLARYŇ POGONY

Dabaraly
(baýram)
geýmine
"Ýönekeý
esger"

Gündelik
we meýdan
geýimlerine
"Ýönekeý esger"

Dabaraly (baýram) we gündelik harby geýimlere

Kıci
seržant

Seržant

Uly
seržant

Kıci
seržant

Seržant

Uly
seržant

1-nji surat.

KÍÇI OFISERLERIŇ POGONY

Dabaraly
(baýram) geýmine

Gündelik geýmine

Meýdan geýmine

1

2

3

4

5

6

7

8

9

1. Leýtenant (dabaraly (baýram) köýnegine).
2. Uly leýtenant (HHK we HDQ — mawy reňkli jähek).
3. Kapitan.
4. Leýtenant (dabaraly (gündelik) köýnegine).

5. Uly leýtenant (HHK we HDQ—mawy reňkli jähek).
6. Kapitan.
7. Leýtenant.
8. Uly leýtenant.
9. Kapitan.

2-nji surat.

* Harby geýim pogonlarynyň reňki harby wezipedäki wagta garap özgerdilmegi mümkin.

uly ofiserleriň pogony

Dabaraly
(baýram) geýmine

1. Maýor.
2. Podpolkownik.
3. Polkownik.

Gündelik geýmine

4. Maýor.
5. Podpolkownik.
6. Polkownik.

Meýdan geýmine

7. Maýor.
8. Podpolkownik.
9. Polkownik.

3-nji surat.

generallaryň pogonlary

Dabaraly (baýram) geýmine

General-maýor
(dabaraly (baýram)
köýnegine)

General-
leýtenant

General-
polkownik

Armiya
generaly

Gündelik geýmine

General-maýor
(gündelik
geýme)

General-
leýtenant

General-
polkownik

Armiya
generaly

Meýdan geýmine

General-maýor

General-leýtenant

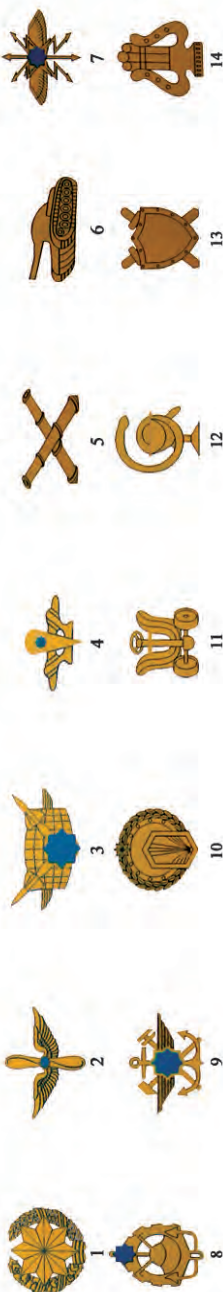
General-polkownik

Armiya generaly

4-nji surat.

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASY GORANMAK MINISTRIGI GOŞUN WE GULLUK GÖRÜŞLERI EMBLEMALARY

1. Moto at'yjlyk goşunlary. 2. Harby howa güýçleri. 3. Howa goranmasy goşunlary. 4. Howa desant goşunlary. 5. Artilleriya. 6. Tank goşunlary. 7. Aragatnaşyk goşunlary. 8. Inženerlik goşunlary hünärmenleri. 9. Harby hereketler gullugy. 10. Himiya goşunlary hünärmenleri. 11. Awtomobil goşunlary. 12. Lukmançylykot we weterinariya gullugy. 13. Yustisiya. 14. Harby dirijyor we sazandalar.

HARBY GULLUKÇYLARYŇ POGONLARYNDAKY ÝILDYZLAR

Ofiserleriň ýyldyzlary

Kiçi ofiserleriň ýyldyzlary

15

16

15. Dabaraly (bayram) we gündelik geýme. 16. Meýdan geýme. 17. Dabaraly (bayram) we gündelik geýme. 18. Meýdan geýme. 19, 20. Dabaraly (bayram) geýme. 21. Gündelik geýme. 22. Meýdan geýme.

Uly ofiserleriň ýyldyzlary

17

18

19

17. Dabaraly (bayram) we gündelik geýme. 18. Meýdan geýme. 19. Dabaraly (bayram) we gündelik geýme. 20. Meýdan geýme. 21. Gündelik geýme. 22. Meýdan geýme.

Generallaryň ýyldyzlary

20

21

22

20. Meýdan geýme. 21. Gündelik geýme. 22. Meýdan geýme.

Egin-eşik iliklari

Ofiserleriň, şertnama boýunça harby gullukçylaryň, möhletleýin gullukçylaryň we ýokary harby okuw mekdepleriniň kursantlarynyň geýimleri üçin uly ilik

23

24

25

26

27

28

Ofiserleriň, şertnama boýunça harby gullukçylaryň, möhletleýin gullukçylaryň we ýokary harby okuw mekdepleriniň kursantlarynyň geýimleri üçin kiçi ilik

Generallaryň geým lybaslary üçin uly ilik

Generallaryň geým lybaslary üçin kiçi ilik

23. Dabaraly (bayram) we gündelik geýme. 24. Gyşky we baharky-güyzki palto üçin. 25. Pogon we furažka üçin. 26. Dabaraly (bayram) we gündelik geýme. 27. Gyşky we baharky-güyzki palto üçin. 28. Pogon we furažka üçin.

5-nji surat.

Harby okuw mekdebinde okaýan harby gullukçylar, ofiserler harby ada eýe bolmadyklara — kursantlara, harby ada eýe bolanlara bolsa diňleýjiler diýilýär.

Harby okuw mekdebine girýänçä, harby ada eýe bolmadyk ýa-da esger, matros harby derejesine eýe bolan raýatlara okuwa kabul etmek wagtynda «Kursant» harby derejesi berilýär. Harby okuw mekdebine girýänçä berlen harby atlar saklanyp galýar.

Harby gullukçylaryň harby geým lybasy we tapawutlandyryş nyşanlary Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti tarapyndan tassyklanýar. Harby gullukçylar, şonuň ýaly-da, harby ýygmanyşyklara çekilen harby gulluga mejburlar harby ady we goşun görnüşini tapawutlandyryş nyşanlary (5-nji surat) bolan harby geým lybasynda gezyärler. Harby geým lybasynda ýöremek kadalary Özbekistan Respublikasynyň Goranmak ministrligi tarapyndan kesgitlenilýär. Harby geýmde ýöremek hukugyna eýe bolmadyk raýatlar harby gullukçylaryň geýimlerini geýip we tapawutlandyryş nyşanlary dakyp gzmek gadagan edilýär.

Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň harby gullukçylarynyň geým formalary bolup, şu formalarynda şahsy harby atlary tapawutlandyryan nyşanlardan ybarat bolýar. Bu nyşanlar pogonlar, petlisalar, döş nyşanlary, el ýeňi nyşanlary, kelle geýimdäki nyşanlar, jalbar geýmindäki nyşanlardyr.

Başlyklar we boýun egýänler. Ulular we kiçiler gönüden göni we göni däl başlyklaryň hukuklary we borçlary

Öz gullugy statusyna we harby derejesine görä, käbir harby gullukçylar başgalara garanda başlyk ýa-da boýun egýän bolmagy mümkin. Başlyk ýagdaýy her taraplaýyn bahalamakdan gelip çykmak bilen ýeke özi karar kabul etmek, kanun we harby Düzgünnamalaryň talaplaryna berk laýyklykda buýruk bermek we olaryň ýerine ýetirilmegini talap etmek hukugyna eýedir. Buýrukларыň seljerilmegine ýol berilmeýär, boýun egmezlik ýa-da buýrugy ýerine ýetirmezlik harby jenaýat hasaplanýar. Boýun egýän başlygyň buýrukларыny sözsüz ýerine ýetirmäge mejburdyr. Eger ol özüne görä nädogry gatnaşykda bolan diýip hasaplasa, buýrugy ýerine ýetirip, soň şikaýat etmegi mümkin.

Harby gullukçylar gulluk boýunça, hatda wagtlaýyn bolsa-da boýun egdirilen başlyklar gönüden göni başlyklar hasaplanýar. Boýun egijä ýakynrak bolan gönüden göni başlyk göni däl başlyk, diýlip atlandyrylýar. Meselem, esger üçin göni däl başlyk seksiya (rasçet, tank) komandiri bolýar. Gulluk tertibine esasan, gönüden göni göni däl başlyklar, esger we matroslar üçin, hakyky harby gullukda bolan Özbekistan Respublikasynyň generallary, uly we kiçi düzümdäki ofiserler,

şonuň ýaly-da, seržantlar we starşinalar bolsa, olar bir bölümdäkiler hasaplanýar. Birek-birege boýun egiji bolmadyk harby gullukçylar borçlary bilelikde ýerine ýetirýän ýagdaýlarda, olaryň özara gulluk gatnaşyklary başlyk tarapyndan kesgitlenmedik bolsa, olardan wezipesine görä ulusy, deň wezipelerde bolsa, harby derejesi boýunça ulusy başlyk hasaplanýar.

Öz gulluk statusyna we harby derejesine görä, başga harby gullukçylara görä olaryň başlygy ýa-da boýun egijisi hasaplanmadyk harby gullukçylar uly ýa-da kiçi bolmagy mümkin. Ululyk harby gullukçylaryň harby derejesine garap kesgitlenilýär. Harby derejesi boýunça ulular, kiçi harby düzgün-nyzamyň, jemgyýetçilik tertibini, ahlak, harby geým lybasyny geýmek we esgerçe salamlaşmagyň kadalaryny bozan ýagdaýlarda, olardan bu bozmalary düzetmegini talap etmäge; derejesi boýunça kiçiler ulularyň şeýle talaplaryny sözsüz ýerine ýetirmäge mejburdyrlar.

5.2. Harby gymmatlyk düzgüni we harby gullukçylaryň sypaýyçylygy. Buýruk bermek we ony ýerine ýetirmegiň tertibi. Komandirlere we başga gönüden göni başlyklara ýüzlenmek kadalary. Harbyça salam bermek

Harby gullukçylar birek-birege ýüzlenenlerinde hemişe agras we sypaýyçylykly bolmaga mejburdyrlar. Gulluk meseleleri boýunça birek-birege «Siz», diýip ýüzlenmeli. Şahsy gepleşik çagynda harby at goşun ýa-da gulluk görnüşini görkezmezden aýdýar.

Başlygyň ýa-da ulynyň beren soraglaryna tassyklaýjy jogaby bolsa, harby gullukçy «Edil şeýle», eger tassyksyz «Ýok, beýle däl» sözlerini aýdýar. Nyzamdan daşary wagtlarda birek-birege ýüzlenende, harby gullukçy «Dik» halatyna geçýär, kelle geýmine elini direýär.

Jemgyýetçilik ýerlerinde, şonuň ýaly-da, tramwaýda, trolleýbusda, awtobusda, metro we şäheretek otlularyň wagonlarynda boş duran ýerler bolmadyk wagtda harby gullukçy başlyga (ula) öz ýerini teklip edýär. Eger başlyga (ula) duşanda, arkaýyn geçip gitmek mümkin bolmasa, onda boýun egýän (kiçi) oňa ýol bermegi we salam berip geçirip goýbermeli, başlygyň (ulynyň) ýanyndan geçmek zerur bolanda boýun egýän (kiçi) muňa ondan rugsat soramaly.

Harby gullukçylar harby däl ilata görä edep kadalaryna amal etmeli, ýaşy uly adamlara, aýallara we çagalara aýratyn üns bermeli, raýatlaryň ar-namysyny we gadyr-gymmatyny goramaga kömek etmeli, şonuň ýaly-da, bagtsyz hadysalar, ýangyn we tebigy apatlar çagynda olara medet bolmalydyrlar. Harby gullukçy elini geým lybasynyň jübüsine sokup gezmek, başlygyň (ulynyň) ýanynda ondan

rugsatsyz oturmak ýa-da çekmek, şonuň ýaly-da, köçede ylgap gelende we bu maksat üçin bellenişmedik ýerlerde çekmek gadagan edilyär.

Buýruk bermek we onuň ýerine ýetirilişi

Buýruk — başlygyň boýun egýänlere gönükdirilen ýazuw we agzeki görkezmesidir. Komandiriň (başlygyň) buýrugy boýun egýänler üçin kanundyr. Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň Düzgün-nyzam Düzgünnamasynda görkezilişi ýaly, buýruk gysarnyksyz, anyk möhletde ýerine ýetirilmelidir. Buýruk berlen bolsa, ol gysarnyksyz anyk, öz möhletinde, nähili ýagdaý bolmagyna seretmezden, ýerine ýetirilmelidir. Söweş döwründe başlyk tarapyndan berlen buýrugy gysarnyksyz, anyk we öz möhletinde ýerine ýetirmek duşmanyň üstünden ýeňiş we üstünlik gazanmagyň girewidir.

Goşun we bölüm komandirleriniň öz gündelik işleri prosesindäki aýratyn meseleler boýunça tabşyryklary buýruk äheňinde berilyär. Goşunyň we bölüm komandirleriniň buýruk we görkezmeleri dilden aýtmak, tertip-düzgüne esasan, boýun egýänlere berilyär. Käte uly başlyk, boýun egýäniň göni däl başlykdan sowlup geçende buýruk we görkezmeler bermegi-de mümkin. Haçan-da, başlyk dilden buýruk ýa-da görkezme berse, boýun egýän «Dik» halatyny eýeläp, buýruk ýa-da görkezmäni alansoň, «Bolýa», diýip jogap berýär we şundan soň ony ýerine ýetirýär. Başlyk özi beren buýrugyň dogry düşünilendigine göz ýetirmegi zerur bolsa, ony gysgaça gaýtalamagy talap etmegi mümkin.

Harby gullukçy berlen buýrugyň ýerine ýetirilişi hakynda buýrugy beren başlyga we özüniň göni başlygyna duýdurmaga mejburdyr. Eger buýrugy ýerine ýetirýän harby gullukçy gulluk statusyna görä, başga uly başlykdan birinjisini ýerine ýetirmäge päsgel berýän täze buýruk alsa, bu hakda ikinji buýrugy beren başlyga duýdurýar. We diňe tassyklanany ýagdaýda ahyrkysyny ýerine ýetirýär. Täze buýrugy beriji bu hakda birinji buýrugy beren başlyga habar edýär.

Komandirler we başga gönüden göni başlyklara ýüzlenmek kadalary

Boýun egýän we kiçiler başlyklara (ululara) ýüzlenende, olaryň harby derejesiniň önüne «ýoldaş» sözünü goşup aýdýarlar. Meselem, «Ýoldaş maýor, ýüzlenmäge rugsat ediň». Başlygyň (ulyň) ýanynda duran harby gullukça ýüzlenmek üçin başlykdan (uludan) rugsat soralyar. Meselem, «Ýoldaş uly seržant, ýönekeý esger Narmatowa ýüzlenmäge rugsat ediň».

Başlyklar we ulular gulluk işi boýunça boýun egýänlere (kiçilere) ýüzlenende, olaryň adyny we familiýasyny ýa-da diňe adynyň öňüne «ýoldaş» sözüni goşup aýdýar. Meselem, «Ýönekeý esger Toýçyýew», «Ýoldaş ýönekeý esger».

Harbyça salam bermek

Harbyça salamlaşmak harby gullukçylaryň egindeşler ýaly jebisililigiň alamaty, özara hormat we umumy medeniýetiň ýüze çykyş alamaty hasaplanýar. Ähli harby gullukçylar birek-birege duş gelende (kowup geçende) Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň Nyzam Düzgünnamasy bilen kesgitlenen kadalary berjaý etmek bilen birek-birege salam bermäge mejburdyrlar.

Harby ada görä, boýun egýänler we kiçiler birinji bolup salam berýärler. Statuslary deň bolan wagtda bolsa, kim özüni köpräk sypaýy, terbiýe gören, diýip hasaplasa, şol birinji bolup salam berýär. Harby gullukçylar mundan daşary, näbelli esgeriň guburyna; Watan azatlygy we garaşsyzlygy üçin söweşlerde şehit bolan söweşijileriň doganlyk gabrystana; harby bölümiň Söweş Baýdagyna, sonuň ýaly-da, harby gämi gelende we ondan ugrap gidende Harby Deňiz baýdagyna; harby ownuk bölümler ugradan jaýlama dessurlaryna salam (ças) bermäge mejburdyrlar.

Özbegistan Respublikasynyň Döwlet Senasy ýerine ýetirilende, nyzamda duran esgerler buýruk berilmezden «Dik» halatyna geçýärler. Wzwod komandiri we ondan ýokary bolanlar mundan daşary, ellerini kelle geýimlerine direýärler. Nyzamdan daşary bolan harby gullukçy Döwlet Senasy ýerine ýetirilýän wagtda «Dik» halatyna girýär, eger kelle geými bolsa, elini oňa direýär.

5.3. Harby düzgün-nyzamyň mazmuny we harby gullukçylaryň oňa amal etmek boýunça borçlary. Wagtyň paýlanyşy we gündelik tertibi

Harby düzgün-nyzam — Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň söweşjeň taýýarlyk we söweş ukybynyň esaslaryndan biri bolup hasaplanýar. Onuň aýratynlyklary Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasynda, «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky, «Goranma hakyndaky» Kanunlarda jemlenendir.

Harby düzgün-nyzam — bu ähli gullukçylaryň kanun, harby Düzgünnamalar tarapyndan, komandirleriň (başlyklar) buýruklary bilen kesgitlenen tertipkadalara berk we anyk amal etmegi. Harby düzgün-nyzam her bir gullukçynyň Özbegistan

Respublikasyny goramaga bolan harby borjy we şahsy jogapkärçiligi, öz halkyna mislsiz wepalylygyny duýmaga esaslanýar.

Harby düzgün-nyzam her bir harby gullukçydan:

— harby kasama wepaly bolmagy, Özbegistan Respublikasy Konstitusiýasyna we Kanunlaryna berk boýun egmegi;

— öz harby borjuny ussatlyk we edermenlik bilen ýerine ýetirmegi, harby işi ak ýürekden öwrenmegi, harby we döwlet emlägini aýawly saklamagy;

— harby gulluk kynçylyklaryny mertlerçe ýeňmegi, harby borjy ýerine ýetirmek üçin öz janyny hem aýamazlygy;

— hüşgär bolmagy, harby we döwlet syrlaryny berk saklamagy;

— harby gullukçylaryň arasyndaky harby Düzgünnamalarda görkezip berlen özara gatnaşyklary goldamagy, söweş egindeşligini berkitmegi;

— komandirlere (başlyklara) we birek-biregi hormat etmek, harbyça salamlaşmak we sypaýylyk kadalaryna amal etmegi;

— jemgyýetçilik ýerlerinde özüni mynasyp alyp barmagy, makul bolmadyk hereketlerden özüni we başgalary saklamagy we raýatlaryň ar-namysyny goramagy talap edýär. Harby düzgün-nyzamy emele getirmek, ony ýokary derejä götermek her bir harby gullukçydan, ilki bilen, özünde ynsanylyk, dogruçylyk, halallyk, şahsy jogapkärlik, Harby Kasama wepalylyk, harby borja şöhrat, diýip garamak ýaly hsiýetleri emele getirmegi talap edýär. Ýokarda sanap geçilen häsiýetleri şekillendirmekde, ilki bilen, her bir harby gullukçy şu häsiýetleri özünde döretmäge ymtylmalydyrlar.

Armiýada berk düzgün-nyzam bolmasa, onuň pese gaçmagy gutulgysyzdyr. Düzgün-nyzam ýeňşiň esasy hasaplanýar. Beýik serkerde eždatlarymyz – Tomaris, Spitamen, Jelaletdin Menguberdi, Emir Timur, Zahiriddin Muhammet Babur öz goşunlaryndaky ýokary düzgün-nyzam sebäpli hemişe ýeňiş gazanypdyrlar.

Ýokary harby düzgün-nyzam şu aşakdakylar arkaly gazanylýar:

— harby gullukçylarda ýokary ahlak-ruhy we söweş sypatlary terbiýelemek, komandirlere (başlyklara) sözsüz boýun egmek;

— her bir harby gullukçynyň öz borçlary we harby Düzgünnamalar talaplaryny ýerine ýetirmäge şahsy jogapkärçiligi;

— harby bölümde (ownuk bölümde) içki tertibe boýun egmek, ähli harby gullukçylar tarapyndan gün tertibine berk amal etmek;

— söweş taýýarlygyny pugta guramak we ol ähli şahsy düzümi gurşap almagy;

— komandirleriň (başlyklaryň) öz gol astyndakylara talapedijiligi we olaryň

ýerine ýetirilişine gözegçilik etmek, harby gullukçylaryň mertebesini hormat etmek we bu hakda hemişelik aladalanmak, ynandyrmak, jemgyýetçilik täsiri ýaly faktorlary dogry utgaşdyrmak we ýerinde ulanmak;

— harby bölümlerde (ownuk bölümlerde) zerur maddy-durmuş şertleri döretmek;

— harby düzgün-nyzamy berkitmekde, gulluga jogapkärçilik duýgusyny artdyrmak, terbiýe hilini ýokary derejä götermekde harby gullukçylary höweslendirmek aýratyn ähmiýete eýe. Her bir adamyň özi çeken zähmetiniň netijesini görmegi, ony täze-täze üstünliklere eltýär. Şolary hasaba almak bilen Düzgün-nyzam Düzgünnamasynda harby gullukçylary höweslendirmek meselesine aýratyn üns berilýär.

Wagtyň paýlanmagy we gündelik tertip

Harby bölümde wagtyň paýlanmagy onuň hemişelik söweş taýýarlygy üpjün edilýän we şahsy düzüm söweş okuwyny guramaçylykly geçirmek şertleri döredilýän, tertip, harby gullukçylaryň harby düzgün-nyzamy we terbiýesi saklanýan, olaryň medeniýet derejesi ýokarlandyrylýan, her taraplaýyn gündelik hyzmat edilýän, öz wagtynda dynçlyk we ýmit berilýän derejede amala aşyrylýar.

Harby bölüm ýa-da birikme komandiri gün tertibini Ýaragly Güýçleriň we goşunlaryň görnüşini, harby bölümiň önünde durýan wezipeleri, ýylyň paslyny, ýerli we klimat şertleri hasaba almak bilen kesgitleýär.

Gün tertibinde daňdanky fiziki maşk, ertirki we agşamky ýuwunma, ertirki gözden geçiriş, okuw sapaklary we olara taýýarlanmak, mahsus (işçi) geýmini çalşyrmak, naharlanmazdan ön aýakgaby arassalamak we el ýuwmak, nahar iýmek, gural-ýarag we harby tehnika seretmek we hyzmat etmek, terbiýeçilik we köpçülikleýin sport türgenliklerini, şahsy düzüme maglumat bermek, radio diňlemek we teleýaýlymlara tomaşa etmek, näsaglary lukmançylyk punktynda kabul etmek, harby gullukçylaryň şahsy zerurlyklary (iň bolmanda 1 sagat), agşamky seýil, atma-at barlamak we 8 sagatlyk uky üçin wagt nazarda tutulmaly.

Naharlanma aralygy 7 sagatdan geçmeli däl. Günortanlykdan soň ýarym sagat (30 minut) dowamynda sapaklar ýa-da işler geçirilmeli däl.

Her hepde gural-ýarag, harby tehnika we başga maddy serişdelere hyzmat etmek, parklar we okuw-maddy desgalary enjamlaşdyrmak we abadanlaşdyrmak, harby şäherçäni tertibe salmak we başga işleri ýerine ýetirmek maksadynda hojalyk günü geçirilýär. Hut şu günde, adatda, ähli otaglary doly ýygnaşdyrmak, sonuň ýaly-da, şahsy düzümi hammamda ýuwundyrmak geçirilýär.

5.4. Esgerlere we matroslara ulanylýan höweslendirmeler. Harby gullukçylara ulanylýan düzgün-tertip çäreler

Höweslendirmek harby gullukçylary terbiýelemegiň we harby düzgün-nyzamy berkitmeiň möhüm serişdesidir. Her bir komandir (başlyk) Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň Düzgün-nyzam Düzgünnamasynda berlen hukuklar çäginde öz gol astyndaky harby gullukçylaryň görkezen edermenligi, peýdaly başlangyjy, yhlaslylygy we gowy gullugy üçin höweslendirmeli.

Esgerlere, matroslara, seržantlara we starşinalara ulanylýan höweslendirme görnüşleri aşakdakylardyr: öňden berlen düzgün-tertip temmi çärelerini ýatyrmak; minnetdarlyk yglan edilmegi; harby gullukçynyň ýurduna ýa-da gulluga çenli bolan okuw ýerine (iş ýerine) ol harby borjuny göreldele ýerine ýetirýänligi we höweslendirme alanlygy hakynda habar bermek; hormat haty; gymmatbaha sowgat ýa-da pul bilen sylaglamak; harby gullukçyny harby bölümiň Söweşjeň baýdagynyň ýanynda surata almak bilen sylaglamak; seržantlara (starşinalara) olaryň ştat boýunça eýeleýän wezipesinde harby derejesinden bir dereje ýokary harby at bermek, döşe dakylýan otliçnik nyşany bilen sylaglamak; esgerlere, matroslara, seržantlara, starşinalara ýola giden wagtdan daşary 10 sutka çenli rugsat bermek.

Döşe dakylýan otliçnik nyşany bilen diňe esgerler, matroslar, seržantlar we starşinalar hem-de okuw ýyly dowamyndaky göwy görkeziji gazananlar sylaglanýar. Harby bölümiň (gäminiň) hormat kitabyna ýazmak bolsa, esgerler, matroslar, şonuň ýaly-da, seržantlar we starşinalar ahyrky gullugy döwründe ýokary görkezijileri gazanandyklary üçin ätiýaçlyga boşatmak ön ulanylýar.

Gysga möhletleýin rugsat höweslendirmek tertibine esasan, möhletleýin gulluk dowamynda esgerlere, matroslara, şonuň ýaly-da, seržantlara we starşinalara bir ýylda bir gezek, matroslara we starşinalara bir ýarym ýyllyk möhletleýin gulluklary dowamynda iki gezek berilýär. Höweslendirmeler Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň hatarynda şertnama esasynda gulluk geçýän esgerlere, matroslara, seržantlara we starşinalara hem ulanylýar.

Harby gullukçylara ulanylýan düzgün-tertip temmiler

Esgerlere we matroslara ulanylýan düzgün-tertip temmisi-de, şonuň ýaly-da, höweslendirmek ýaly harby gullukçylary terbiýelemek, harby düzgün-nyzamy berkitmekdäki esasy görnüşlerden höweslendirmek bilen birlikde düzgün-tertip temmiler hem ulanylýar. Düzgün-tertip temmini ulanmakdan esasy maksat başga harby gullukçylar tarapyndan şeýle kemçilik-nogsanlara ýol bermezlik.

Harby düzgün-nyzamy bozanlygy we administratiw kanunbozma üçin harby gullukçynyň hut özi jogapkärdir.

Esger, matroslara, seržantlara we starşinalara berilýän düzgün-tertiplemler: käýinç; berk käýinç; esgeri we matrosy nobatdaky jogap bermekden ýa-da gämiden kenara çykarmakdan mahrum etmek; möhletleýin gullukdaky esgerleri we matroslary baş naryada çenli nobatdan daşary naryada bellemek; 10 sutka çenli gaaptwahta ibermek, harby gullugy geçýän seržantlara we starşinalara olardan daşary wezipesinden peseltmek; harby adyndan bir dereje peseltmek; harby adyndan bir dereje peseldip, pes wezipä geçirmek; aşaky wezipä geçirip, seržant (starşina) adyndan mahrum etmek ýaly ulanylýar. Harby gullugy şertnama esasynda geçýän esger, matros, seržant we starşinalara, olardan daşary, ätiýaçlyga möhletinden ön boşatmak, möhletinden ön ätiýaçlyga boşadyp, seržant (starşina) derejesinden mahrum etmek kesgitlenen.

Düzgün-tertip temmi çäresi we aýby anyklananda, aşakdakylar hasaba alynýar: hereketleriniň häsiýeti, onuň eden işi, onuň günäkärleri, günäkäriň öňki özüni alyp barşy, şonuň ýaly-da, tertibi bilish derejesi. Düzgün-tertip temmisiniň berkligi, eger waka söweşjeň nobatçylyk (söweşjeň gulluk) we başga gulluk wezipelerini ýerine ýetirende, serhoş ýagdaýda ýa-da tertibi gödek bozmaga getirse, güýçlenýär.

Düzgün-tertip temmler çäğine görä, şobada ýerine ýetirilýär we adatdan daşary ýagdaýlarda bir aýyň içinde ýerine ýetirilýär. Bir aýlyk möhlet gutaransoň, temmi ýerine ýetirilmeyär, ýöne ol hakdaky bellik gulluk listinde saklanýar. Höweslendirme we düzgün-tertip temmi çäreleri gönüden göni başlyklar, kate garnizon başlyklary, deňiz ululary we garnizon harby komendantlary tarapyndan bellenip bilner.

VI bap. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ÝARAGLY GÜÝÇLERINIŇ IÇERKI GULLUK DÜZGÜNNAMASY

6.1. Gündelik naryad, wzwod boýunça sakçynyň wezipeleri.

Wzwod boýunça sakçynyň borçlary

Gündelik naryad harby bölümiň içerki düzgün-nyzamy saklamak, şahsy düzümi gural-ýarag, harby tehnikasy, ok-därileri, desgalary we emlägini goraýan ownuk bölümlerinde işleriň ýagdaýyna gözegçilik etmek hem-de kanunbozmalardan duýdurmak boýunça çäreleri öz wagtynda kabul etmegi, şonuň ýaly-da, içerki gulluk boýunça başga borçlary ýerine ýetirmek üçin kesgitlenilýär.

Wzwoduň gündelik naryadyna nobatçy we sakçylar bellenýärler. Sakçylaryň çalşyrylmagy we olaryň sany brigada komandiri tarapyndan seredilýär.

Gündelik naryadyň şahsy düzümi gün tertibinde görkezilen sagatda gulluk ýerini eýeleýän, 3 sagat öň garawul ýerini eýelände bolsa, iň bolmanda 4 sagat öň gullugy geçmäge taýýarlyk görmegi, şol sanda, amaly sapak geçirmek iň bolmanda 1 sagatdan dynç almak (uklamak) üçin berilmelidir. Nobatçy we sakçylary naýza-pyçak bilen ýaraglanýar. Nobatçy seržantlardan, kadadan çykma hökmünde hemmeden görä gowy taýýarlanan esgerler arasyndan bellenýär. Ol wzwodda gün tertibiniň anyk ýerine ýetirilişine we içki tertibe amal edilişine, ýaraglara, ok-därili gutulara, wzwod emläğine, esgerleriň we seržantlaryň şahsy zatlarynyň saklanyşyna we sakçylar gullugy dogry geçmegi üçin jogap berýär.

Nobatçy brigada boýunça nobatça, onuň kömekçisine, wzwoddaky içki gulluk boýunça bolsa, wzwod komandirine, wzwod starşinasyna boýun egýär. Nobatçyda metaldan taýýarlanan döş nyşany ýa-da çep elinde ýarymberk matadan daňy bolup, onda «Wzwod boýunça nobatçy» ýazuwy bolmaly.

Wzwod boýunça sakçynyň borçlary

Wzwod boýunça sakçy esgerlerden bellenýär. Onuň goramagyna bolan ýaraglar, toplanan tekjeler (gutular), ok-däri gutulary, wzwod emlägi, esgerleriň we seržantlaryň şahsy zatlarynyň saklanyşyna jogap berýär. Wzwod boýunça nobatça boýun egýär.

Nobatçylykdaky wzwod sakçysy aşakdakylary ýerine ýetirmäge mejbur: wzwod boýunça nobatçydan rugsatsyz wzwod otagyndan hiç ýere çykmazlyga, ýarag saklanýan otagyny hemişelik gözegçilik edip durmaga, keseki adamlary otaga girizmezlige, şonuň ýaly-da, kazarmadan wzwod boýunça nobatçynyň äkidilmegine ýol bermezlige, wzwoddaky ähli ýaramaz hadysalar, wzwod esgerleriniň ýa-da seržantlarynyň arasynda özara gatnaşyklaryň Düzgünnamalarda kesgitlenen kada bozma hakynda wzwod boýunça nobatça haýal etmän duýdurmaga; olary aradan aýyrmak üçin çäreler görmäge; şahsy düzümi umumy oýarylýan

6-njy surat. Wzwod boýunça sakçy.

wagtynda, şonuň ýaly-da, trewoga wagtynda ýa-da ýangyn bolanda oýarmaga; gün tertibine laýyklykda, buýruklary öz wagtynda bermäge; otaglarda arassaçylyga we tertibe gözegçilik edip durmaga, gullukçylardan olara amal etmegi talap etmäge, harby gullukçylar diňe bellenen otaglarda ýa-da ýerlerde çekmeklerine, aýakgap we geýmini arassalamaklaryna garap durmaga, wzwod komandiri we ondan ýokary, gönüden göni başlyklar we brigada boýunça nobatçy gelende, «Rostlan (Dik)» komandasyny bermäge; wzvoduň başga ofiserleri, şonuň ýaly-da, wzwod starşinasy we öz wzwodyndan bolmadyk harby gullukçylar wzwoda gelmegi bilen nobatçyny çagyrmaga mejbur.

Meselem, nobatdaky sakça oturmak, gural-ýaraglaryny çykarmak hem-de geýminiň iligini çökmek bolmaýar. Boş duran smena sakçyny wzvoduň otaglarynda arassaçylygy we tertibi saklamaga hem-de wzwod boýunça nobatçydan rugsatsyz hiç ýere gymyldamazlyga, wzwod esgerleriniň ýa-da seržantlaryň arasyndaky özara gatnaşygyň harby Düzgünnamalarda kesgitlenen kadalary bozulan ýagdaýlarda boş sakçy tertip ornatmaga kömek bermek; wzwod boýunça nobatçynyň ýerine galanda, onuň wezipelerini ýerine ýetirmäge mejburdyr (6-njy surat).

6.2. Nobatdaky sakçy öz wezipelerini ýerine ýetirýän ýer we onuň enjamlaşdyrylyşy. Trewoga yglan edilende, ýangyn wagtynda, gönüden göni başlyklar, başga wzwoddaky harby gullukçylar gelende, wzwod komandirini çagyrmakda sakçynyň hereketleri

Wzwod boýunça nobatdaky sakçy kazarma otagynyň içersinde girilýän gapyňyň önünde, ýarag saklanýan otagyň golaýynda gullugy geçýär. Gulluk borjuny ýerine ýetirmek üçin aýratyn ýer enjamlaşdyrylýar. Oňa aşakdakylar girýär:

- wzwod boýunça nobatçynyň resminamalar stendi;
- agaçdan taýýarlanan tumboçka, telefon;
- Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleri Düzgünnamalary we ot söndürýän enjamlar.

Nobatçynyň resminamalarynda aşakdakylar görkezilmelidir:

- wzwod boýunça nobatçynyň we sakçylaryň işi boýunça gollanma;
- trewoga bolanda ýa-da ýygnaşyk yglan edilende ýa-da ýangyn çykanda görülýän çäreler barada gollanma, gün tertibi;
- wzwod harby gullukçylarynyň, kazarmadan daşarda ýaşajylaryň sanawy, öý salgysy, telefonda çagyrmagyň görnüşleri;
- wzwoda birikdirilen çäkleri arassalamagyň shemasy;

- ertirki bedenterbiýe geçirmek üçin esgerleriň geýim nusgalary;
- nobatçylyk bellik edilýän kitap, gural-ýarag, ok-däriler berlişi hasaba alynýan kitap;
- wzwod boýunça keselleri bellik edýän depder;
- harby bölüm boýunça nobatçy we ot söndüriş komandasynyň telefon belgileri bolmalydyr.

Trewoga yglan edilende, ýangyn wagtynda, gönüden göni başlyklar, başga wzwoddaky harby gullukçylar gelende, wzwod komandirini çagyrmakda sakçynyň hereketleri

Bu okuwçylar bilen amaly ýerine ýetirilýär. Wzwodda trewoga yglan edilende, sakçy nusga komanda boýunça «Wzwod, trewoga», diýip harby gullukçylary çagyryr.

Eger ýangyn ýüze çyksa, «Wzwod, ýangyn» komandasyny bermek bilen duýdurýar. Wzwoddaky şahsy düzüm uklamaga ýatmazdan öň «Wzwod, otboý» komandasyny, daň säherde ukudan oýarmak üçin bolsa, «Wzwod, oýan» komandalary berilýär. Wzwoda gönüden göni başlyklar gelse, «Dik. Wzwod nobatçysy gapa» komandalary berilýär. Bu komandalar wzvod komandiri gelende-de edil şeýle berilýär. Wzwod şahsy düzümi uka giden wagtda, gönüden göni başlyklar geläýse «Dik» komandasy berilmän, wzvod boýunça nobatçy çagyrylýar. Wzwod komandiri haýsy-da bolsa bir harby gullukçyny soranda, sakçy çagyryş komandasyny berýär. Meselem, «Ýönekeý esger Salyýew, wzvod komandiriniň ýanyna».

Wzwoda üçe çenli sakçylar bellenip, dynç alýan sakçylar bolsa, kazarma otaglaryny arassalap, tertipleşdirýär. Nobatçy gündiz dynç alýan mahalynda, onuň wezipesini wagtlaýyn wzvod sakçylaryndan biri ýerine ýetirip durýar.

VII bap. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ÝARAGLY GÜÝÇLERINIŇ GARNIZON WE GARAWULLYK GULLUGY DÜZGÜNNAMASY

7.1. Garawulçylyk gullugy we onuň guralmagy. Garawul we onuň düzümi

Garawulçylyk gullugyny geçmek söweşjeň wezipäni ýerine ýetirmek hasaplanyp, şahsy düzümden Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň Garnizon we garawul gullugy Düzgünnamasynyň ähli kadalaryna doly amal edilmegini, ýokary hüşgärligi, gaýduwsyzlygy we başyny başlaýjylygy talap edýär.

Garawulçylyk gullugy talaplaryny bozan günäkärler ahlak düzediş ýa-da jenaýat jogapkärligine çekilýändigini Düzgünnamada görkezilen.

Harby bölümlerde garawulçylyk gullugyny amala aşyrmak üçin garawullar bellenyär. Bölümiň Söweş baýdagyny, harby we döwlet obýektlerini gorap saklamak bilen birlikde söweşjeň wezipäni ýerine ýetirýän, şonuň ýaly-da, gauptha we ahlak düzediş batalýonlarynda saklanýan şahslary goraýan ýaraglanan ownuk bölüm garawuly diýlip atlandyrylýar. Garawullar iki görnüşe: *garnizon garawuly we içerki garawula* bölünýär.

Garnizon garawulynyň üstüne korpussy we merkezi obýektleri gorap saklamak, olary özüniň goranyş ownuk bölümüne eýe bolmadyk umumgarnizon ähmiýete eýe bolan obýektleri hem-de bir-birine ýakyn ýerleşýän harby bölümleriň we ownuk bölümleriň obýektlerini, şonuň ýaly-da, garnizon gaupthasynda saklanýan şahslary goramak gulluklary girýär.

Içerki garawullaryň üstüne bolsa, her bir harby bölümiň obýektlerini gorap saklamak tabşyrylýar. Harby bölümlerdäki samolyotlar, wertolyotlar, aerodromdaky awiasiýa bölüminiň başga obýektlerini goramak we olary goramagy harby bölüm tarapyndan guralan içerki garawul amala aşyrylar.

Hemişelik garawullar garawullar jedwelinde bolup, wagtlaýyn garawullar bolsa jedwele ýazylmaýar, olar ýüklenýän we düşürilýän ýa-da wagtlaýyn ammar-da duran harby harytlary gorap saklamak, dürli transport serişdelerinde daşalanda harby emläklere gözegçilik etmek, şonuň ýaly-da, ýesirleri we tussaglary goramak üçin garnizon başlygy ýa-da harby bölüm başlygynyň buýrugy bilen bellenyär.

Garnizon garawuly garnizon başlygyna, garnizon harby komendantyna, garnizon boýunça nobatça we onuň kömekçisine, gauptha başlygyna-da boýun egýär. İçerki garawul bolsa harby bölümiň komandirine, harby bölüm boýunça nobatça we harby bölüm boýunça nobatçynyň kömekçisine, eger ol ofiser bolsa, boýun egýär. Harby bölümiň ownuk bölümlerinde aýratyn ýerleşýän batalýon (diwizion) obýektlerini goraýan içerki garawul ýokardakylardan daşary şol batalýonyň (diwizion) komandirine we harby derejesi taýdan deň ýa-da uly bolsa, şol batalýon (diwizion) boýunça nobatça boýun egýär.

Seržantlardan bellenen harby bölüm boýunça nobatçy kömekçisine başlyklary ofiser bolmadyk garawullar boýun egýär. Dargatmak wagtynda garnizon (harby bölüm) boýunça nobatçyny garşy almak üçin, «Smirno» komandasy berlenden başlap, garawullar ýokardaky şahslaryň ygtyýaryna geçýär. Çalyşmadan soň öz harby bölümüne (ownuk bölümüne) ýola çykmak üçin garawul başlygynyň «Gadam bas» komandasy berlenden başlap olaryň ygtyýaryndan çykýar.

Garawul we onuň düzümi

Söweşjeň wezipäni geçýän garawul düzümi aşakdakylardan ybarat bolýar: garawul başlygy, post we çalyşma sany boýunça garawullar, paýlaýjy, zerurlyk dörese, garawul başlygynyň kömekçisi, garawul başlygynyň tehniki serişdeler bilen goramak boýunça kömekçisi (operator) ýa-da operatorlar smenasy (üç, dört adam, olardan birini garawul başlygynyň tehniki serişdeler bilen goramak boýunça kömekçisi edip bellemek mümkin, garawul başlygynyň goraýjy itler gullugy boýunça kömekçisi we transport serişdeleriniň sürüjileri).

Birleşmeleri, ondan ýokary ştaby we müdirlik punktlaryny, şonuň ýaly-da, edaralary goramak boýunça garawullar hatarynda ýokarda agzalan şahslardan daşary, gözegçilik geçirýän post garawullary, gaupthahtadaky garawul hataryndada bolsa daşary çykaryjy bolýar.

Obýektleri göni goramak we goramak üçin garawullar hataryndan sakçylar çykarylýar. Özüne tabşyrylan posty gorap saklamak boýunça söweşjeň wezipäni ýerine ýetirýän ýaraglanan garawula *sakçy* diýilýär. Goramak üçin sakça tabşyrylan ähli zat, şonuň ýaly-da, ol öz wezipesini ýerine ýetirýän ýer ýa-da ýer uçastogy *post* diýlip atlandyrylýar, tehniki gorag serişdeleriniň kömeginde garawul goraýan obýektler we bu gorag serişdeleri ornaşdyrylan ýer uçastogy-da posta degişli.

Sakçy obýektleriň goragyny obýektiň töwereginde içki we daşary diwaryň arasynda, eger obýekt bir diwar bilen gurşalan bolsa, diwaryň içki tarapy boýunça patrullyk etmek ýoly bilen amala aşyrylar. Şonuň ýaly-da, sakçylygy minaradan durup amala aşyryp hem bolýar. Käbir postlary sakçylar ýerinde durup goramaklary mümkin. Möhüm ähmiýete eýe döwlet we harby obýektler goralan wagtynda sakçylar öz wezipesini gözegçilik minarasyndan durup amala aşyryrlar. Şeýle ýagdaýlarda olar uzaklygy 500 metre çenli bolan obýektleri gorap saklamagy mümkin.

Obýektleri patrullyk ýoly bilen goramagy guramakda, olaryň guralyşy we ýeriň şertlerine garap goramak üçin sakça aşakdaky ýaly goşmaça uçastoklar berilýär: gündizine — 1000 metre çenli, gijesi — 500 metre çenli, tehniki gorag serişdeleri bilen enjamlaşdyrylan obýektlerde bolsa gündiz — 2 kilometre çenli, gijesine — 1 kilometre çenli. Amatsyz howa (galyň ümür, ýagyş, gar ýaganda) obýektleriň goralyşyna gözegçilik üçin, goşmaça garawul ýa-da transport serişdesinde patrul bellenmegi mümkin.

Obýekti berk goramagy üpjün etmek üçin hereket ugry boýunça haýal etmän ýöräp barýan sakçynyň töweregini we diwarlary gözegçilik üçin, şonuň ýaly-da, gullugyň gidişi barada aragatnaşyk serişdesi arkaly garawul başlygyna habar

bermek üçin säginýär. Daş-töwerek gowy görnüşde bolup, ýer şerti şoňa ýol berse, sakçy gullugyny gözegçilik minarasy arkaly amala aşyrýar.

Sakça kömek bermek zerurlygy döwründe, her bir garawulhanada hüşgärlerden we dynç alýanlardan ätiýaçlyk topary düzülýär. Olar garawuluň «Qurollan (Ýaraglan)» diýen çagyryşyny eşiden badyna garawul başlygy, onuň kömekçisi ýa-da paýlaýjy ýolbaşçylygynda tertip bozulan ýere ýetip barýar hem-de ýagdaýa garap çemeleşýärler. Şeýle toparlary tertip bozulan ýere haýal etmän eltmek zerur bolan wagtlarda olar transport serişdesi bilen, käbir ýagdaýlarda bolsa bronly transportýorlar (söweş maşyn) bilen üpjün edilýärler.

Garawul şahsy düzümi garawul geýminde (1-nji goşmaça) bolmaly. Olar atmaga ýaramly naýza-pyçakly awtomat ýa-da naýzaly karabin bilen, garawul başlygy we onuň kömekçileri şatlar boýunça ýaraglanýarlar. Garawul gullugyny geçýänler söweş patronlary bilen üpjün edilýärler: her bir sapaňa we awtomata — iki sanydan doldurylan okdan; her bir karabine — otuz sany patron salnan bir oboýma. Garnizon başlyklary ýa-da harby bölüm komandirleriniň buýrugy bilen garawullaryň her biri pulemýot, üç sany doldurylan okdany bilen we her bir garawula iki sanydan granata berilmegi mümkin.

Garawul şahsy düzümine ok-däriler, sapaňa bilen ýaraglananlardan daşary, garawulçylyk okuw meýdançasyndaky amaly sapakdan soň berilýär.

1-nji goşmaça

GARAWULUŇ GEÝIM LYBASY

1. Garawulyň geým lybasy (possun, ýyly meýdan kamzolundan) arassa we ýaramly gündelik meýdan geým lybasy toplumyndan, aýakgapdan, kelle geýminden, bil kemerinden we okdan (ok ýerleşýän ramka) haltasyndan ybarat bolýar.

Söweş baýdakda postda duran harby bölüm garawullary baýram geým lybasynda bolmagy mümkin.

Post geým lybasy hökmünde: gys wagty üçin possun we keçe ädik, ýaz wagty üçin galpakly plaş ýa-da plaş-çadyr we öl bolmaýan aýakgap ulanmagy mümkin.

Post geým lybasy, possundan daşary, her bir posta iki toplumdan ybarat bolan, olardan biri garawulhanada, başgasy postda durýar. Mundan daşary, garawulhanada plaş ýa-da plaş-çadyr we garawul başlygy, onuň kömekçisi, paýlaýjy we daşary alyp çykýanlar üçin mahsus öl bolmaýan ädik bolmaly.

Aýratyn ýagdaýlarda garnizon başlygynyň buýrugy bilen sakçylar ok geçirmeýän bronly geým we polat galpak geýmekleri mümkin.

2. Garawullar postlara bellenýän ýerine şinelde (possun, ýyly meýdan kamzolda) gelmeli, howa yssy wagtlar garnizon harby komendantynyň (harby bölüm ştab başlygynyň) buýrugy bilen garawul postlara bellenýän ýerine şinelsiz (possunsyz, ýyly meýdan kamzolsyz) gelmegi mümkin.

1-nji goşmaçanyň dowamy

Şineli (possuny, ýyly meýdan kamzoluny) geýip ýöremegiň tertibi: postlara bellemek wagty garawullar boýunça (harby bölüm boýunça) nobatçy üçin, bellemeden soň garawul başlygy üçin özgerdilmegi mümkin.

3. Ýaz günleri sowuk şemal we ýagşy wagty smena, postlara şinellerde (ýyly meýdan kamzollarynda) gitmek mümkin. Howanyň temperaturasy kölegede 15°C-dan ýokary bolanda smenalara şinelleri (yssy meýdan kamzollaryny) garawulhanada ilgiçde galdyrmak rugsat berilýär.

4. Ýagynly howada smena postlara garawul plaş (plaş-çadyr) we suw geçmeýän aýakgapda gidýär. Plaşlary (plaş-çadyry) sakçylar zerurlyk dörände çykarýarlar (geýýärler).

5. Post possuny postda smena çalyşýan wagtda geýilýär. Keçe ädik garawulhanada geýilýär. Possun we keçe ädigi temperaturasy —5°C derejede we aýazly sowuk şemalda geýmäge rugsat edilýär.

Possun şineliň (ýyly meýdan kamzoly) üstünden geýilýär. Çözülen possun we plaş (plaş-çadyr) post başpenasyna ýa-da gözegçilik minarasyna ildirip goýulýar. Plaş (plaş-çadyr) we keçe ädik postdan gelende çözülýär we guradylýar.

6. Içi ýyladylýan binalardaky sakçylar temperatura 18°C-dan pes bolmadyk derejede hemişe şinelsiz (possunsyz, ýyly meýdan kamzolsyz) bolmalydyr.

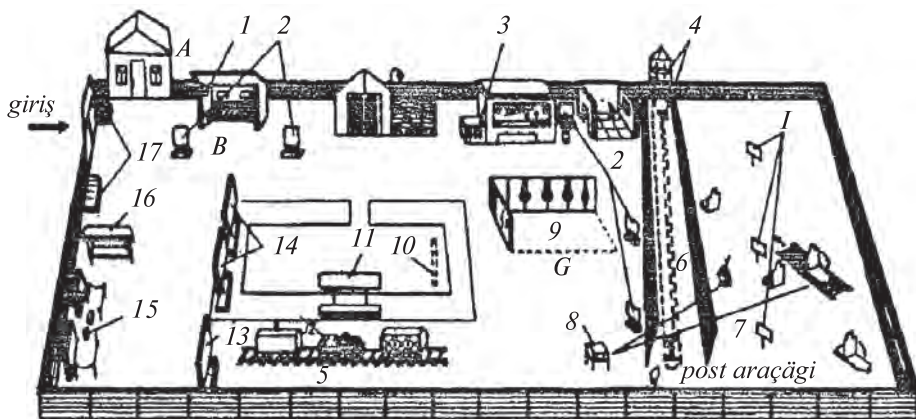
7.2. Garawullary taýýarlamak. Sakçy we onuň borçlary

Garawullar bellenen harby bölüm komandirleri garawul şahsy düzüminiň bellenilmegine we ony gulluga taýýarlamaga, ýaraglaryň we ok-därileriň ulanmaga ýaramly ýagdaýyna we garawullaryň öz wagtynda dargatmak çäresine ýetip gelmegine jogap berýär.

Harby kasam kabul etmedik, täze gulluga gelen, ýöne entek mälim taýýarlyga eýe bolmadyk, jenaýat eden, jenaýat etmekde şübhelenip üstünden derňew işleri alnyp barylýan, özüniň ahlak-ruhy taýdan şu wagtda garawulçylyk gullugyny geçmäge taýýar bolmadyk, kesel we başga harby gullukçylary, şonuň ýaly-da, ahlak düzediş jeza möhletini geçýänleri garawulçylyga goýmak gadagan.

Narýad girýän gijesine garawulçylyga bellenen harby gullukçylar hiç hili gulluga, sapaga ýa-da işe çekilmeli däldir. Narýada girýän gün garawul şahsy düzümine gün tertibinde bellenen sagatlarda gullugy geçmäge taýýarlyk görmek üçin iň bolmanda 3 sagat wagt berilmeli. Garawulçylyga durandan soň bir gün geçensoň bolsa 4 sagat, şol sanda, 1 sagat uklamaga wagt berilýär.

Wzwoddan (batareýadan) bellenen garawul şahsy düzümini taýýarlamak wzwod (batareýa) komandiriniň hut özi tarapyndan amala aşyrylýar.

7-nji surat. Şahsy düzümi gullugy geçmäge taýýarlamak üçin garawul şäherçesiniň enjamlaşdyrylyşy:

Okuw-maşk ýerleri:

A—garawulyň nazary okuw synpy; B—ýaragy oklamagy we oksuzlamagy maşk etmek; D—posty kabul etmek we tabşyrmak; E—sakçynyň ýangyn çykandaky hereketi; F—dürli şert wagtynda sakçynyň postdaky hereketi; G—el söweşi usullary maşky; H—Söweş Baýdagy postunda sakçynyň hereketi; I—sakçyny harby yük (harby bölüm, şeýle işe niýetlenen garawul üçin) ýüklenen transporty goramaga taýýarlamak.

Enjamlar:

1—yşyklandyryş plafony; 2—plakatlary (özleşdirilýän okuw-maşk temalary) üçin ýer; 3—ot söndürijiler; 4—aragatnaşyk serişdeleri; 5—gadagan edilen araçak (keseki adamlara ýakyn gelmek gadagan edilen aralyk); 6—goramagyň tehniki serişdeleri, gözegçilik-geçmek ýodasy we sakçynyň hem-de transport serişdeleriniň ýöremegi üçin ýoda bilen enjamlaşdyrylan postlaryň perimetri belgileri; 7—post gaçybatalgasy; 8—dolandyryş pulty; 9—el söweşi usullaryny maşk edýän ýer; 10—garawul nyzama durýan meýdança; 11—plakat (postdaky sakçynyň elindäki ýarag halaty); 12—sakçy üçin gurşalan böwet; 13—plakat (garawulda durýanlaryň borçlary we harby yük ýüklenen transporty goran mahalyndaky howpsuzlyk talaplary); 14—garawul şahsy düzümi bilen sapak geçirmegiň plany; 15—pul salynýan guty; 16—okdanlara (ok ýerleşdirilýän ramkalara) ok salynýan ýer; 17—aýakgap arassalaýan ýer.

Garawulçylyk gullugyny geçmäge taýýarlyk üç basgançakda alnyp barylýar:

- birinji, naryada girmezden iki-üç gün ön postlaryň nomeri boýunça garawul şahsy düzümi bellenyär we bölünýär;
- ikinji, naryada girmezden bir gün ön gün tertibinde görkezilen sagatlarda garawul şahsy düzümi bilen harby Düzgünnama kadalaryny, goralýan obýektleriň maketne post nomerini goýmak bilen postdaky sakçynyň esasy borçlaryny we

hereket görnüşlerini öwrenmek, howpsuzlyk talaplaryny ýerine ýetirmek boýunça sapaklar geçirilýär;

- üçünji, garawulçylyga girýän gün postdaky sakçynyň wezipesi barada amaly sapaklar geçirilýär.

Düzgünnama kadalaryny we sakçynyň esasy wezipelerini öwrenmek sapaklary garawullar taýýarlamak synpynda, garnizon garawullary bilen amaly sapak — harby komendatura garawulçylyk şäherçesinde, içerki garawullar bilen sapak bolsa — harby bölüm garawulçylyk şäherçesinde geçirilýär (7-nji surat).

Sakçy we onuň borçlary

Sakçy eldegrilmesiz şahsdyr. Onuň eldegrilmesizligi aşakdakylardan ybarat:

- onuň hukuklary we ynsany gadyr-gymmaty kanun bilen goralanlygynda;
- onuň berk mälum şahslara — garawul başlygyna, onuň kömekçisine we özüniň paýlaýjysyna boýun egmeginde;

- gullugy boýunça ähli şahslar onuň talaplaryny sözsüz ýerine ýetirmeginde;

- Düzgünnamada görkezilen ýagdaýlarda ýarag ulanmak hukugy berilmeginde.

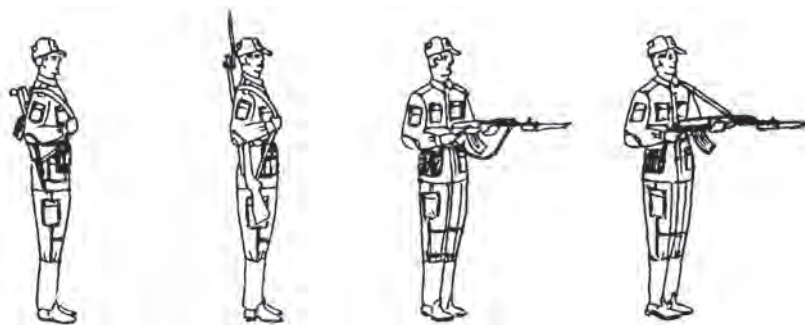
Diňe garawul başlygy, garawul başlygynyň kömekçisi we sakçy boýun egýän paýlaýjy sakçyny postdan çalşyrmak we almak hukugyna eýe. Garawul başlygy, onuň kömekçisi we paýlaýjy aradan çyksa ýa-da fiziki taýdan öz wezipesini ýerine ýetirip bilmän galsa, garawullary postdan almagy we çalşyrmagy garnizon (harby bölüm) boýunça nobatçy öz wzwody (batareýa) ýa-da batalýony (diwiziony) komandiriniň gatnaşmagynda amala aşyrylýar.

Garawul posty kabul edip almazdan öň paýlaýjy (garawul başlygy ýa-da onuň kömekçisi) we nobatçy tabşyryň sakçy bilen şahsy tabel nomeri boýunça goramaga kabul edilýän ähli zadýň bardygyny barlamagy; ýesirleri goramagy üçin — postda durýan wagtynda bolsa gulplar, penjireleriň ýagdaýyny we kameralarda saklanýan ýesirleriň sanyny barlamalydyr.

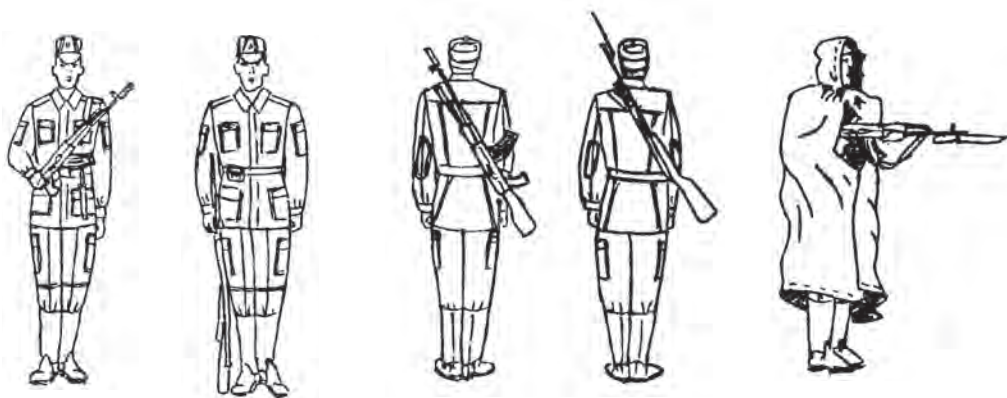
Sakçy aşakdakylara mejburdyr:

- öz postuny eserdeňlik bilen goramaga we dik duran ýagdaýda goramaga;
- eserdeň goramaga, hiç zada ünsüni sowmazlyga, ýaragyny elden goýmazlyga we hiç kime, hatda özi boýun egýän şahslara-da bermezlige;

- görkezilen ýöneliş boýunça hereket edip ýa-da gözegçilik minarasynda durup, posta gelyän ýollary, päsgelçiligi üns bilen gözegçilik etmek we post nomerinde görkezilen wagtarda gullugyň gidişi barada aragatnaşyk serişdeleri arkaly habar edip durmaga;

Daşky postlarda: gündizine — «kemere» halatynda ýa-da ýaragy dik durup ok atmaga taýýarlamak halatynda; gijesine — ýaragy dik durup ok atmaga taýýarlamak halatynda.

Içerki postlar we Söweşjeň baýdagyň ýanyndaky postda.

Ot söndüriş halatynda.

Plaş-çadyr geýen ýagdaýda.

8-nji surat. Postdaky sakçynyň elindäki ýaragyň ýagdaýy.

- nobat çalyşmasa ýa-da ony postdan aýyrmasalar, durmuşyna howp dörän wagtda-da posty taşlap gitmezlige (posty özdiýenlilik bilen taşlap gitmek harby jenaýat hasaplanýar);
- postda hemişe oklanan ýarag alyp durmaga we hemişe hemme zada taýýar bolup durmaga;
- post nomerinde görkezilen we gizlin araçäk görkezijileri bilen bellenen ýerden içeri, postuň ýakynyna garawul başlygy, onuň kömekçisi we özüniň paýlaýjysy we olar alyp gelnen şahslardan başga hiç kimi goýbermezlige;
- garawul transport serişdeleri hereket ugruny we tanamaga, şonuň ýaly-da, onuň tanadyjy belgileri we signallaryny bilmäge;
- postda ot söndüriji serişdesini ulanyp bilmäge;

- obýekt (post) päsgelçiliginde käbir bozulan ýer, öz posty ýakynynda ýa-da goňşy postda tertip bozulandygyny duýsa, garawul başlygyny çagyrmaga;

- gorajýy itiň üýrenini eşiden badyna, bu hakda garawulhana habar berýär.

Sakçy postda naýza birikdirilen ýarag bilen durmaly. Eplenýän gundakly awtomat naýzasyz bolýar (onuň pyçak naýzasy kameranyň aşagyndaky gynda durýar); gijesine dik durup atmaga taýýar duran ýagdaýda; gündiz — «lenta egine» ýa-da dik durup atmaga duran ýagdaýda içerki postlarda we harby bölümiň Söweş baýdagy goralýan postda agaç gundakly awtomat «lenta-egine», eplenýän gundakly awtomat «ko'krakka (döşe)», karabin «oyoqqa (aýaga)» halatynda saklanmaly; ok doldurylan okdan (obaýma) salnan sumka ildirilen bolmaly. Ýangyny söndürmek ýa-da tebigy apat netijelerini ýok etmek wagtynda sakça ýaragy «qurol orqaga (ýarag yza)» halatynda alyp gezmäge rugsat edilyär (8-nji surat).

Sakça aşakdakylar gadagan edilyär: uklamak, oturmak, käbir zada egilmek, ýazmak, okamak, aýdym aýmak, gepleşmek, içmek, içmek, çekimek, tebigy zerurlyklara barmak, kimligine seretmezden, birine haýsy-da bir zat bermek we birinden käbir zady almak, gereksiz wagtda patronnike patrony iibermek. Sakçy diňe garawul başlygynyň, onuň kömekçisiniň, öz paýlaýjysynyň we barlamak üçin gelen şahsyň soraglaryna jogap bermeli.

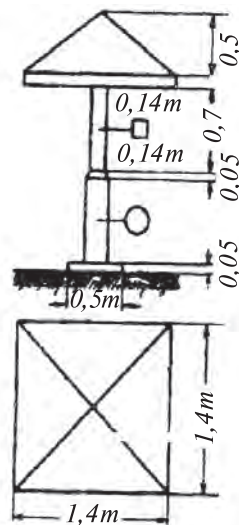
7.3. Post we onuň enjamlaşdyrylyşy. Sakçynyň postdaky hereketleri. Sakçynyň elindäki ýarag bilen hereketlenişi we ýaragy ulanmak usullary

Goralýan obýektler ýerleşýän çäk diwar (tagta, sim we ş.m.) bilen gurşalmaly.

Korpusa, merkeze boýun egýän obýektlerde goralýan partlaýjy maddalalar, ok-däriler, ýangyç maddalalary we başgalar saklanýan ammarlar ýerleşýän çäklerdäki diwar beýikligi 2 metrden kem bolmadyk, sim päsgelçiliginiň arasy 15 sm-dan kem bolmadyk içerki we daşary päsgelçilige eýe bolmaly. Içki we daşary päsgelçiligiň arasy ýerli ýer şertinden gelip çykyp anyklanýar, belki 10 metr we ondan artyk bolmagy mümkin. Päsgelçilikleriň arasynda sakçynyň ýöremegi üçin ýoda, ini 5 metrlik böwediň daşary tarapyna ýanaşyp durýan gözegçilik-barlag çyzygy çyzylýar.

Goralýan obýektiň daş-töweregine gözegçilik etmek amatly bolar ýaly päsgelçiligiň aralygynda (daşary böwediň üstünde) aragatnaşyk serişdeleri, çagyryjy serişdeler, çyralar we gizlin serpikdiriji gurluşlary bilen enjamlaşdyrylan gözegçilik minarasyny gurmaly (9-njy surat).

Örän möhüm obýektlerde, degişli wezipeli şahslaryň buýrugyna görä, ýaraglar we gözegçilik esbaplary ornaşdyrylan inženerlik desgalary ýa-da ok geçmeýän böwetli gözegçilik minaralary gurulmagy mümkin. Goralýan obýekte ýakyn

9-*njy* surat. Gözegçilik minarasy.

Sakçy minarasynyň üçeginiň plany.

ýere, zerurlyk bolsa, gündizine we gije gowy görünüň aşakdaky mazmundaky: «O‘tish man etiladi (yo‘l yo‘q) (Geçmek gadagan (ýol ýok))» ýazgyly görkeziji ornaşdyrylýar. Aýlanyp geçilýän ýol görkeziji bilen görkezip goýulýar. Bu görkezijiler günün belli bir wagtynda goýulmalydyr.

Harby bölüm çäginde daşarda ýerleşýän obýektleriň töwereginde geçmek gadagan edilen ýerler we orunlar döwlet häkimiýetiniň ýerli guramalary we müdirlikleri bilen ylalaşylan ýagdaýda kanuna laýyklykda anyklanýar. Geçmek gadagan edilen ýeri (orny) araçägi özbek we rus dillerinde: «O‘tish man etilgan yer», «O‘tish man etiladi (berk) (Geçmek gadagan edilen ýer, Geçmek gadagan (ýapyk))» diýlip ýazylan we gowy görünüň ýerde görkezijiler bilen bellenilýär. Gadagan edilen ýeri araçäk ornaşdyrylandygy hakynda garnizon başlygy (harby bölüm komandiri, goralýan obýekt başlygy) döwlet häkimiýetiniň ýerli guramalary arkaly öz wagtynda ýakyn töwerekde ýaşaýan ilaty habarly etmäge mejbur. Gadagan edilen ýer araçäginin içine umumy peýdalanylýan ýollar, ýaşaýyş jaý binalary, ekerançylyk edilýän ýer meýdanlary we başgalar girmeli däl.

Postuň çäginde ýerli ýer ýertlerine laýyklykda, sakçy giňräk gözegçilik etmegi we ok atýan ýeri (iň bolmanda 50 m) bilen üpjün edilýär. Şu sebäpli postuň töweregi ot-çöplerden arassalanan, daragtlar peseldilen, aşaky şahalary 2,5 metre çenli beýiklikde gyrkylp, maýsalar orulan, artykmaç zatlar alnan, keseki adamlaryň posta ýakynlaşmagyny gadagan edýän aralygy gadagan edýän araçäk, sakça gündiz günü, gije we görmek kyn bolan şertlerde-de görnüp durýan görkezijiler bellenilýär.

Birnäçe postlara eýe obýektleriň çäginde her bir post araçägi ýerine tagta bilen «№ 2 post araçägi» diýlip ýazylyan görkeziji goýulýar. Şäherçelerden çetdäki möhüm obýektleri we garawulhanalary goramak üçin posta (garawulhana) ýakyn ýerlere, ok atmak üçin amatly bolmagyny, hendekler gazylyp enjamlaşdyrylýar hem-de mümkinçilige garap goňşy postlar bilen aragatnaşyk üpjün edilýär.

Gijesine postuň we goralýan obýektiň töweregi ýşyklandyrylmalydyr. Ýşygy sakçy postda duranda we postuň çäginde aýlanyp ýörände, hemişe kölegede bolar ýaly edip ornaşdyrmaly.

Post aragatnaşyk serişdesi bilen enjamlaşdyrylyp, bu serişdeler sakça iň bolmanda iki ýerde, obýekti patrullamak arkaly goralanda (her 250 metr ýörelende) derrew garawul başlygyny, onuň kömekçisini we paýlaýjysyny çagyrmagy üpjün etmek hökmanydyr. Içki postlar, aýratynam, Harby bölümiň Söweş baýdagynyň önündäki post 70 sm-dan 1 metr beýiklikde gurşalýar we ýşyklandyrylýar. Gözegçilik geçirilýän punktlarda bolsa sakçylara tötänden hüjüm bolmagyndan bekleýän päsgelçilik ornaşdyrylýar.

Her bir daşary (zerur ýagdaýlarda içki) postlarda goralýan ammar, ammarhanada we başgalarda göni ýangyny söndüriji serişdeleri: ýangyn söndürijiler, gum doldurylan gutular, suw doldurylan boçkalar, bedre we esbap-enjamlar (piller, paltalar, lomlar, çeňnekler) bolmagy üpjün edilýär. Daşky postlarda post geýmini saklamak üçin mahsus enjamlaşdyrylan post gaçybatalgasy bolmaly, içki postlarda — şinel üçin şkaф ýa-da ildirgiç bolmaly. Post gaçybatalgasy goralýan obýektiň ýa-da daş-töweregiň reňkine laýyk reňke boýalýar.

Garawulçylyk gullugyny ýerine ýetirmek prosesinde garawulhanada: garawuluň şahsy düzümi üçin umumy otag; garawul başlygy we onuň kömekçisi üçin, garawul şahsy düzüminiň umumy otagyna aýnaly gapy bilen baglanan otag; garawuluň dynç alýan smenasy üçin, garawul şahsy düzüminiň umumy otagy gapy bilen baglanan otag.

Bulardan daşary, garawulhananyň içinde: nahar gyzdyran enjamlara eýe aşhana, ýuwunýan, çekilýän ýer, ýarag we aýakgap arassalanýan ýer (otag), guradyjy otagy, gündelik gulluk burçy, hajathana, ýangyç guýulýan ammarça bolmaly. Az sanly garawullaryň garawulhanasynda aşhana bolmazlygy mümkin. Munda gap-gaçlary, azyklary saklaýan we nahar gyzdyrylýan ýer taýýarlanýar.

Obýektleri goramagyň tehniki serişdeleri bilen enjamlaşdyrylan garawuluň garawulhanasynda garawul başlygynyň (operatoryň) goraýjy tehniki serişdeleri boýunça kömekçisi üçin pult esbaplary otagy hem guralýar. Şunuň bilen birlikde, goramagyň tehniki serişdeleri signallaryny kabul edýän pult esbaplary garawul başlygynyň otagyndan görünýän edip planladyrylýar.

Garawul şahsy düzümi üçin umumy otagda; harby kasam teksti ýazylan plakat; post tabeli; Düzgünnamalar; gazet we žurnallar; garawul gullugy kadalary görkezilen, garawul şahsy düzüminiň garawul gullugyny geçmekde görkezen edermenligi suratlandyrylan ýa-da ýazylan plakatlary we suratlar; garawuluň uklamaýan smenasyny üçden iki bölegi radiogepeleşikleri diňlemek üçin gulaga dakyp eşidilýän telefonlar (nauşnikler); küşt-şaşkalar; sagatlar; paýlaýjylaryň sany boýunça fonarlar; içeri we daşary üçin termometrler; lukmançylyk дәри-derman gutusy; garawuluň бүтін şahsy düzümi üçin ýara daňylýan individual paket; garawul düzüminiň şahsy naryad we ýuwunyp-daranýan enjamlaryny goýmak üçin tekje; şöhlele ses signal çykarýan we bu signaly garawul başlygy otagyna ýetirýän edip signallaşdyryp enjamlaşdyrylan ýaraglar üçin tekje; uklamaýan smena üçin stol we stul; garawuluň бүтін düzüminiň hasabyna üstki geýimler üçin geýimildirgiç we post geýim lybasynyň ikinji toplумы; zibil gutular; şkaф we ildirgiçler garawulhananyň ýerleşişine garap başga otaglara (koridor) ornaşdyrmaga rugsat edilýär.

Garawuluň dynç alýan smenasynyň otagynda bir wagtda garawuluň bir smenasy we dynç almak hukugyna eýe başga şahslaryň ýatyp dynç almaklary üçin baş tarapy jiltli (el çalgıçly) agaç krowatlar goýulýar.

Garawulhana ahanasynda aşakdakylar bolmaly: garawuluň üçden iki bölegi sanyna niýetlenen stol we stullar (kürsiler); gap-çanak we azyk önümleri üçin şkaф; nahar alyp gelmek we naharlanmak üçin şahsy düzümiň hemmesine ýeterli gap-çanak we aşhana enjamlary; içmek üçin kran goýlan, gulplanýan uly suw salnan gap ýa-da umumy suw pudagyna birikdirilen kran; nahary gyzdirmek üçin gaz ýa-da elektrik plita; gaýnadyjy ýa-da suw gaýnadýan çäýnek; gap-çanak ýuwyýan okara bolýar.

Garawulhanada çekilýän, ýarag we aýakgap arassalamak otaglary (ýerleri), ýarag arassalamak üçin stol, esgiler üçin gemir guty, oturgyç, suw doldurylan boçka, hapa gutusy, aýakgap arassalaýan enjamlar goýulýar. Garawulhana otaglarynyň sany boýunça çyralaryň elektrik (ätiýaç) çeşmeleri bilen, ot söndüriji serişdeleri: ot söndürijiler, gum doldurylan gutular, suw salnan gap, bedre we esbap-enjamlar (pil, paltalar, lomlar, çeňňekler) bilen üpjün edilýär.

Garawulhana harby şäherçeden çetde ýerleşende, äpişgeler içersinden ýapylýan tutular bilen enjamladyrylýar. Garawulhana girilýän ýeri koridor şeklinde enjamlaşdyrylan bolup, goralýan obýektleri açmak (ýapmak) üçin gelen şahslaryň içeri girmegine ýol berilmeýär.

Garawulhana degişli bolan ýer meýdanynyň töweregi 2 metr beýiklikde

böwetlenen bolmagy bilen birlikde, garawulhana girilýän ýerinde aýakgaby laýdan arassalamak üçin amatlyk (agaç, demir gözenek ýa-da demir tutguçlar) döredilip, garawulhananyň ýakynyna gapagy ýapylýan hapa gutusy goýulýar. Zerur ýangyç, yşyklandyryş serişdeleri (şem, çyra, fonarlar) gorlary, süpürip-arassalaýjy enjamlar ammarçada saklanýar. Garawulhananyň önünde garawuluň nyzama durmagy üçin we oky bekleýän, gijesine yşyklandyrylýan ýaragy oklamak meýdançalary, çalyşýan garawul şahsy düzümi ýerleşmegi üçin ýarag saklanýan tekjeli ýer (otag) enjamlaşdyrylýar. Transport serişdelerine eýe garawul üçin goýýan ýer taýýarlanýar.

Sakçy elindäki ýarag bilen hereketlenmegi we ýaragy ulanmak usullary

Sakçy özüne ýa-da goralýan obýekte anyk hüjüm bolan ýagdaýlarda duýdurmazdan ýarag ulanmaga mejbur. Ol garawul başlygy, garawul başlygynyň kömekçisi, özüniň paýlaýjysy we olaryň gözegçiliginde gelen şahslardan başga posta ýa-da gadagan edilen araçäge ýakynlaşan hemmäni gygyryp «To‘xta, orqaga (Saklan, yza)» ýa-da «To‘xta, o‘ngdan (chapdan) aylanib o‘t (Saklan, sagdan (çepden) sowlup geç)» diýip togtatmaga hakly.

Eger posta ýa-da gadagan edilen araçäge ýakynlaşýan tertipbozuýy onuň talabyny ýerine ýetirmese, sakçy ony «To‘xta, otaman (Togta, ataryn)» diýip duýdurýar we haýal etmän garawul başlygyny ýa-da paýlaýjyny çagyryýar. Eger tertipbozuýy şonda-da posta we gadagan edilen araçäge ýakynlaşmagyny dowam etse, sakçy patronnige patron geçirýär, asmana garap duýduryjy ok atýar. Tertipbozuýy şonda-da onuň talabyny ýerine ýetirmese we posta girmäge (gadagan edilen araçägi kesip geçmäge) hereket etse ýa-da gaçjak bolsa, sakçy oňa görä ýarag ulanýar.

Görnüşi ýaman bolan post nomerinde görkezilen aralykdan posta we gadagan edilen araçäge ýakynlaşanlar görünmän galanda, sakçy olary «To‘xta, kim kelyapti? (Saklan, kim gelýär?)» diýip gygyryp togtadýar. Eger jogap bolmasa, sakçy ony «To‘xta, otaman (Saklan, ataryn)» diýip duýdurýar we tutýar. Tutulan tertipbozuýy barada garawulhana habar berýär, onuň özüni alyp barşyna syn edýär, şunuň bilen birlikde, ünsüni sowman, özüne birikdirilen posty goramagyny dowam edýär.

Sakçy gygyranda «Garawul başlygy (garawul başlygynyň kömekçisi, paýlaýjy) gelýär» diýen jogap bolsa, sakçy aşakdaky ýaly buýruk berýär:

«Garawul başlygy (garawul başlygynyň kömekçisi, paýlaýjy) meniň ýanyma, galanlar ýerinde galsyn». Zerurlyk bolsa, sakçy özüne ýakynlaşan şahsdan ýüzüni yşyklandyrmagy talap edýär. Sakçy ýakynlaşýan şahs hakykatdan hem garawul

başlygy (garawul başlygynyň kömekçisi, paýlaýjy) ekenligine göz ýetirensoň, galanlary hem ýanyna goýberýär.

Eger özüni garawul başlygy (garawul başlygy kömekçisi, paýlaýjy) diýip tanyşdyran şahs başga adam bolsa we onuň bilen birlikde gelenler sakçynyň «Qolganlar yerida qolsin (Galanlar ýerinde galsyn)» diýen talabyny ýerine ýetirmese, sakçy gygyryp «To‘xta, otaman (Saklan, ataryn)» diýip duýdurýar. Tertipbozujylar sakçynyň bu talabyny ýerine ýetirmese, olara görä ýarag ulanýar. Goralýan obýekti we özüni goramak üçin el söweşine girişmeli bolsa, sakçy gundak we naýza bilen arkaýyn hereket etmelidir.

Postda ýangyn çykanda sakçy bu hakda haýal etmän garawulhana habar berýär we özi gorayán obýektleri goramagy dowam etmek bilen ýangyny söndürmegiň çärelerini görýär. Goralýan obýektiň tehniki çäginde ýa-da içki we daşary diwarlar bilen gurşalan obýektlerde, şonuň ýaly-da, postuň ýakynynda ýangyn bolsa, ol bu hakda garawulhana habar berýär we postdaky gullugyny dowam etdirýär.

Sakçy birden kesel bolup galsa (ýaralansa), sakçy öz gullugyny dowam etdirmek bilen paýlaýjyny ýa-da garawul başlygyny çagyryar. Çydap bolmaýan soňky halatlarda ýa-da aragatnaşyk serişdeleri işlemän galan wagtlarda sakçy asmana ok atmak bilen garawul başlygyny çagyrmagy mümkin.

Söweşeň harby borjuny ýerine ýetirýän sakçy özi boýun egýän başlyklaryna we olar bilen birlikde posta gelen başlyklara Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň nyzam Düzgünnamasynda görkezilen ýagdaýda salam berýär. Şeýle wagtda awtomat atmaga taýýar halatdan «tasma eginga (lenta egine)» halatyna alynýar, karabin bolsa «aýaga» alynýar.

Söweş baýdagynyň önünde duran sakçy «erkin» duran ýagdaýda öz wezipesini ýerine ýetirýär, harby gullukçylar Söweş baýdaga salam berende sakçy dik gatan ýagdaýda durýar. Sakçy Söweş baýdagy goramaga kabul edip alanda şkafty we ondaky möhüriň bozulmanlygyna üns bermelidir. Söweş baýdagy tabşyrmak diňe garawul başlygynyň gatnaşmagynda we onuň buýrugy bilen amala aşyrylýar.

Söweş baýdak duran posta howp salynsa (ýangyn çyksa ýa-da tebigy apat ýüze çyksa), sakçy Söweş baýdagy howpsuz ýere alyp çykýar we garawul başlygyny çagyryar.

7.4. Sakçylary çalşyrmak. Garawulhanadaky içki düzgün-nyzam

Sakçylary çalşyrmak her iki sagatda, jübüt ýa-da täk sagatlarda amala aşyrylýar.

Howanyň temperaturasy 20°C we ondan hem pes derejede, şemal we güýçsüz sowukda açyk howadaky postda hem-de ýyladylmaýan binalarda duran sakçylar

her bir sagatda çalşylýar. Howanyň temperaturasy 30°C we ondan (kölegede) ýokary bolanda hem sakçylar bir sagatda çalyşylýar. Ynha şeýle şertlerde sakçylary her bir sagatda çalşyrmak barada garnizon boýunça (harby bölüm boýunça) nobatçy buýruk berýär.

Eger sakçylary çalşyrmak her bir sagatda amala aşyrylan bolsa, garawul başlygy postuň maglumat depderine sakçylar pylan sagatdan başlap her bir sagatda, pylan sagatdan we pylan garawul nobatyndan başlap, iki sagatda çalşyryldy, diýip ýazyp goýýar.

Çalşyryjylar postda duran sakça ýakynlaşyp, 10—15 ädim galanda (garawullar maşynda gelende ýaragy oklap we ugradyp), täze garawul paýlaýjysy: «Garawul, togtal!» diýip buýruk berýär, garawullardan birine posty we onuň daş-töweregine gözegçilik edip durmak barada takmynan şeýle komanda berýär: «Ýönekeý esger Ergaşew, post we onuň töweregi wagtlaýyn gözegçilik üçin kabul edilsin».

Täze garawul ýakynlaşanda sakçy ol tarapa ýüzüni öwürüp durýar we özbaşdak ýagdaýda awtomaty «eginde» (karabini — aýakda) halatyna alýar. Täze garawul paýlaýjysynyň takmynan «Ýönekeý esger Taşew, posta garap ädim ät», diýip beren komandasy bilen sakçy hatardaky ýaly dikelýär, sag tarapa bir ädim taşlaýar, garawul sakçynyň ýanyna gelip, onuň ýerine, ýüzüni garşylykly tarapa öwürüp (karabini aýagyna düşürüp tutup) durýar.

Köne we täze garawul paýlaýjylary sakçynyň we garawuluň iki taraplarynda, olardan bir-iki ädim aňyrd, ýüzbe-ýüz durýarlar.

Köne garawul paýlaýjysynyň «Sakçy, post tabşyrylsyn», diýip beren komandasy bilen sakçy posty dilden tabşyrmagy amala aşyrýar. Şol bir wagtda sakçy we garawul başlaryny bir-birleri tarapa öwürýärler. Posty dilden tabşyrmak şundan ybarat bolup, ýagny sakçy postuň nomerini aýdýar, kabul edip alýan garawula post tabelinde goralmagy belleik edilen zatlary sanaýar, şonuň ýaly-da, gulluk wagtynda postuň töwereginde nämäni görendigini, aňandygyny düşündirýär.

Post dilden tabşyrylandan soň garawul özüniň paýlaýjysy beren: «Garawul, post kabul edilsin» komandasy bilen täze garawul paýlaýjysy bilen sakçynyň gatnaşmagynda, köne garawul paýlaýjysy bile goralýan ýeri aýlanyp çykмага we ýşyklandyryş pudaklaryny, päsgelçilikleri, gapylary (derwezeleri), äpişgeleriň bitinligini, ýüpler, möhürler (tagmalar) we olara laýyk düşürilen nusgalar (yzlar, nagyşlar) ýa-da goralýan söweş maşynlarynyň sany (başga ýaraglar we harby tehnika), şonuň ýaly-da, goramagyň tehniki serişdeleriniň sany we halaty, aragatnaşyk, ýetmezçiligini barlamaga mejbur. Mundan daşary, tussagda saklanýanlar kameralary bar bolan postlary kabul edýän garawul ol ýerdäkileriň sanyny barlap görmäge mejbur.

Eger zerur bolup galsa, posty kabul edip alan sakçy paýlaýjynyň kömeginde postda geýilýän geým lybasylary geýýär (1-nji goşmaça).

Posty kabul edende we tabşyranda nähilidir kemçilik (päsgelçilik ýa-da möhürler, tagmalar, gulplar, ýüpler, gapylar, äpişgeler bozulan) bolsa ýa-da möhürlere (tagmalara) laýyk düşürilen nusgalar (yzlar, nagyşlar) olara laýyk gelmese, şonuň ýaly-da, goralýan söweş maşynlaryň (başga ýaraglar, harby tehnika) sany postuň tabelinde görkezilen sana dogry gelmese, paýlaýjy posty tabşyrmagy togtadýar we garawul başlygyny çagyryr; täze garawul tarapyndan postlar kabul edilende şeýle ýagdaý ýüze çyksa, köne we täze garawullaryň başlygy çagyrylýar.

Posty tabşyrmagy we kabul etmegi tamamlap, sakçy we posty kabul edip alan garawul paýlaýja ýübe-ýüz durup, nobat bilen, takmynan şeýle ýüzlenýär: «Ýoldaş seržant, ýönekeý esger Ahmedow pylan nomerli posty tabşyrdy», «Ýoldaş uly seržant, ýönekeý esger Amanow pylan nomerli posty kabul edip aldy». Bildirişden we paýlaýjydan buýruklar alandan soň sakçy ýaragyny alyp, postda öz borjuny ýerine ýetirmäge girişýär. Garawuluň sakçy (sakçynyň garawul) halatyna geçmegi onuň posty kabul edeni (tabşypany) baradaky bildirişi bilen kesgitlenilýär.

Köne garawul paýlaýjysynyň: «Ýönekeý esger Ahrarow, postdan ädim ät», diýip beren komandasy bilen çalyşan garawul ýöräp köne garawullaryň yzyndan baryp durýar we özbaşdak ýagdaýda karabini «egine» halata alýar, postlary goran başga garawullar hem oňa gelip goşulýar, nyzama durýar. Şundan soň täze garawul paýlaýjysy: «Garawullar, yzymdan ädim ät» diýip komanda berýär we garawullary nobatdaky posta eltyär.

Içerki postlarda duran sakçylary çalşyrmakda paýlaýjy garawullary binanyň gapysynyň önüne eltip: «Garawul, togta», diýip komanda berýär, garawullardan birini ýolbaşçy edip galdyrylýar we şeýle komanda berýär: «Ýönekeý esger Turapow we Möminow, yzymdan ädim ät». Paýlaýjy garawullar bilen bina girip sakçylary çalşyrýar.

Postlar garawulhananyň iki tarapynda ýerleşýän bolsa, paýlaýjy ilki garawulhananyň bir tarapynda ýerleşýän postlardaky sakçylary çalşyrýar, soň bolsa çalşyrylanlary garawulhanada galdyryp, bu ownuk bölümiň garawullaryny nyzama düzüp, olary posta eltyär. Postlara ibermek üçin ikinji we ondan soňky täze garawul ownuk bölümlerini düzmek we sakçylary çalşyrmak, şonuň ýaly-da, ýaragy oklamak we oksuzlandyrmak birinji çalşyrmak çagyndaky ýaly amala aşyrylýar.

Garawul ownuk bölümi postdan gaýdyp gelensoň we sapaňçalardan daşary ýaraglar oksuzlandyrylandan soň paýlaýjy garawullara awtomatlary (karabinleri) şkafa (sapaňçalary seýfe) goýmagy komanda berýär we garawul başlygyna garawullaryň çalşyrylandygy barada bildiriş berýär.

Garawulhanadaky içki düzgün-nyzam

Garawul ownuk bölümi düzümindäkiler garawul başlygyndan rugsatsyz garawulhanany terk etmäge haky ýok. Garawulhanada dynçlyk we düzgün-nyzam saklanmaly. Saz gurallaryny çalmak we oýnamak gadagan. Radiogepeleşikleri gulaga goýup eşidilýän telefonlar (nauşnikler) arkaly diňlemek, okamak, ýazmak, küşt we şaşka oýnamaga rugsat edilýär. Diňe mahsus bellenen ýerde çekmäge we aýakgap arassalamaga rugsat edilýär.

Kiçi goraýjy ownuk bölüm şatyndan bellenyän, hususy düzümi bir-iki gije sakçylykda durýan garawullaryň garawulhanasynda telewizor goýmaga we teleýaýlymy garawul başlygynyň görkezmesi bilen bellenen wagtda, garawul gullugynyň ýerine ýetirilişine we uklap dynç alýan ownuk bölüme päsgel bermezden, tomaşa etmäge rugsat edilýär.

Awtomatlar we pulemyotlar şkafa okdansyz, ýaraglaryň gulplary bolsa boş goýlan halatda, karabinler bolsa şkafa depgileri düşürilen ýagdaýda goýulýar. Garawulhanadaky şkaflar gulplanmaýar. Awtomatlaryň okdanlary salnan ýan haltalar (karabinler üçin ok ýerleşdirilen ramkalar) we naýzaly pyçaklar kemere daňlan pyçaklar çykarylmaýar. Pulemyotlaryň okdanlary gulplanýan mahsus gutulara salnyp, şkafta saklanýar, açarlar garawul başlygynda bolýar.

Gözegçilik postlary garawullarynyň sapaňçalary oklanan halatda gyny bilen gulplanan demir gutularda (seýfde) saklanýar, gutularyň açary garawul başlygynda bolýar, onuň garawulhanada ýok wagty we dynç alynýan wagtda bolsa açarlar garawul başlygynyň kömekçisine berilýär. Garawullara sapaňçalar posta durmazdan öň mahsus güwänama boýunça berilýär.

Şkaftan ýarag diňe garawul başlygynyň ýa-da onuň kömekçisiniň rugsady bilen berilýär. Ýaragy arassalamak, ony böleklere sökmezden garawul başlygynyň ýa-da onuň kömekçisiniň ýolbaşçylygynda amala aşyrylýar.

Garawuluň şahsy düzümine, garawulhanada kelleýalaň, şinelsiz (possunsyz, galyň meýdan kurtkasyz), ýöne, gural-enjamda ýöremäge rugsat edilýär. Çözülen şineller (possunlar, galyň meýdan kurtkalary) we kelle geýimleri mahsus geým ildirgiçde bolmaly. Garawuluň şahsy düzümine, garawul başlygyndan we onuň kömekçisinden daşary, garawulhana gelen adam bilen gepleşmek gadagan; diňe garawuly barlamak üçin gelen şahsyň soraglaryna jogap bermäge rugsat edilýär.

Aşakdakylara aýak geýimisiz, esbap-enjamlary çykarman we geýimleri çykarmak, diňe ýaka iligini boşadyp hem-de bil kemerini gowşadyp ýatmaga (uklamaga) rugsat edilýär: garawuluň bir ownuk bölümüniň düzümine — posta durmazdan öň, posty başga garawul ownuk bölümüne çalşyryp, garawulhana

gaýdanda we garawula harby tabşyryk berlenden soň; diňe gijesine ýerleri goraýan garawul ownuk bölümine, garawulhana gaýdyp gelenden tä gaýtadan posta gidýänçä; gözegçilik-gorag topary garawullaryna nobat bilen, garawul başlygynyň rugsati bilen 4 sagatdan.

«Ýaraglan» diýen çagyryş bolmagy bilen garawulhanadaky garawuluň şahsy düzümi, dynç alýan ownuk bölüm kelle geýimlerini geýýär, öz ýaraglaryny alýar we özläriniň nomerleriniň tertibi bilen garawulhananyň içinde nyzama durýarlar. Şineller (possunlar, galyň meýdan kurtkalary) garawul başlygynyň aýratyn buýrugy bilen geýilýär. Garawul garawulhanadan çykarylan (ýangyn ýa-da tebigy apatdan başga) islendik şertde garawul başlygynyň kömekçisi ýa-da paýlaýjylardan biri içerde galýar, olar bolmadyk ýagdaýda garawul ownuk bölümlerinde bolsa garawullardan biri galýar.

Harby bölüm ýaşaýyş jaýyndan çetde bolanda garnizon garawullaryna azyk eltmek kiçi harby ownuk bölümler tarapyndan bellenen komandirler ýa-da harby bölüm nobatçylary tarapyndan guralýar. Harby bölüm karargähindäki garawul şahsy düzümine azyk başlygynyň buýrugy bilen garawuluň uklamaýan ownuk bölümü garawullary arkaly eltilýär.

Garawulhanany we onuň töweregini arassa we tertipli saklamak, peçleri gyzdirmek garawul düzümine ýüklenýär. Bu borçlaryň ýerine ýetirilişi, esbap-enjamlar, geým lybasy we ýaraglaryň bitewiligini üpjün etmek garawul başlygynyň kömekçisine, şeýle kömekçi bellenenmedik garawullarda bolsa garawul başlygynyň üstüne ýüklenýär. Her günki süpürip-arassalamakdan daşary, garnizon komendanty (harby bölüm ştab başlygy) tarapyndan bellenen hepdäniň belli bir gününde garnizon (harby bölüm) lukmançylyk gullugy başlygynyň buýrugy bilen garawulhanada profilaktik dezinfeksiýa geçirilýär.

Ýylyň gys paslynda garawulhana bir sutkada dört gezek ýelejiredilýär. Howa maýyl wagtlary binanyň bir tarapyndaky äpişgeler açyp goýulýar. Gyşda garawulhananyň içindäki temperatura 18°C-dan pes bolmaly däl. Peçleri gyzdirmek garnizon başlygy bellän wagtdan gijikdirmezden bes edilýär. Garawul düzümine nahary gyzdirmek üçin plitalary we guradyş otagyndaky peçleri gyzdymagy garawul başlygy, zerurlykdan gelip çykyp çözüär. Gaýnan çay hemişe bolmaly.

Garaňky düşmegi bilen garawulhana, koridor we hajathanalar doly yşyklandyrylyp, uklap dynç alýanlaryň otagy öçügsi yşyklandyrylan bolýar.

Harby şäherçeden daşarda bolan garawulhananyň äpişgeleri gijesine içerden ýagtylyk geçirmeýän zat bilen ýapylýar. Garawulhanany goramak üçin harby şäherçeden çetdäki we öz düzüminde bir üç smenalydan kem bolmadyk postlary

bolan garawul ownuk bölümi garawulhana girilýän ýerine garawullaryň uklamaýan böleginden sakçy belleýär.

Örän möhüm ýerleri goraýan we öz düzüminde baş sany üç smenadan kem posty bolan garawul ownuk bölümi garawulhanany goramak üçin goşmaça ýagdaýda garawul bellemegi mümkin. Garawulhananyň içine sakçy goýulmadyk şertde garawulhana girilýän gapa gözegçilik tekjesi ornaşdyrylýar we gapy hemişe içersinden gulplanan bolmaly.

VIII bab. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ÝARAGLY GÜÝÇLERINIŇ NYZAM DÜZGÜNNAMASY. ÝEKEBARA NYZAM TAÝÝARLYGY

8.1. Nyzam Düzgünnamasynyň esasy kadalary. Esgeriň nyzamyň önündäki we nyzamdaky borçlary. Nyzam we onuň elementleri

Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň Nyzam Düzgünnamasynda nyzama durmak, ýarag we ýaragsyz hereket etmek; kiçi ownuk bölümleriň we harby bölümleriň pyýada we maşynlarda nyzama durmagy, harby salamlaşmany ýerine ýetirmek, nyzamlar gözden geçiriş tertibi; harby bölüm Söweş baýdagynyň nyzamdaky ýagdaýy, ony alyp çykmak we alyp gitmegiň tertibi; harby gullukçylaryň nyzama durmagyň önündäki, nyzama durmardaky borçlary, olary nyzama durmak we ýöremegi öwretmek talaplary, şonuň ýaly-da, harby gullukçylaryň söweş meýdanında hereketleniş usullary we duşman tötänden hüjüm eden wagtdaky hereketlerini kesgitläp berýär.

Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň ähli harby bölümleri, ştablary, müdirlikleri, edaralary, kärhanalary, guramalary we harby okuw mekdepleriniň Nyzam Düzgünnamasyndan gollanma hökmünde peýdalanmagy mejburydyr. Özbekistan Respublikasy Goranmak ministriniň 1996-njy ýylyň 14-nji oktyabryndaky 238-nji buýrugyna görä, girizilen.

Esgeriň nyzama durmazdan ön we nyzamdaky borjy

Her bir esger nyzama durmazdan ön özüniň borçlaryny örän düşbülige bilen göwnējaý anyk ýerine ýetirmelidir.

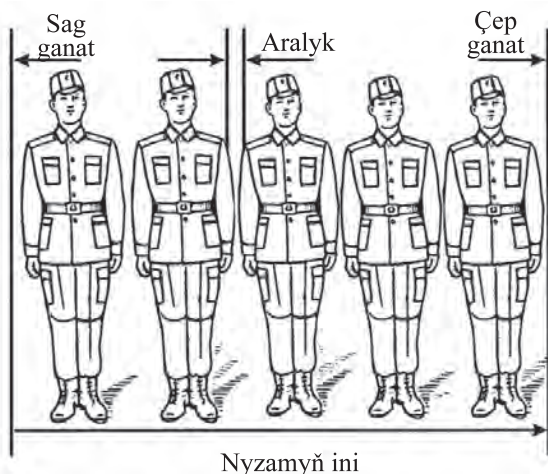
Nyzama durmazdan ön esger: ýaragy, özüne birikdirilen gural-ýarag we harby tehnika, ok-däri, şahsy gorag serişdeleri, gazuw guraly, geým lybasy we enjamlaryň guratlygyny barlamaly, geýmini dogurlamaly, enjamlaryny özüne

uýgunlaşdyrmaly we dogry dakmagy, ýoldaşyna kemçiliklerini düzetmäge kömek bermeli, nyzamdaky öz ornuny bilmeli, oňa tiz we haýal etmän baryp durmaly, hereket wagtynda göni, öňe-yza we gapdal taraplaryndaky aralyk uzaklygy saklamak bilen ýöremeli, howpsuzlyk talaplaryna amal etmeli, rugsatsyz nyzamdan (maşyndan) çykman, nyzamda duran wagtynda geplemeli däl we çekmek bolmaýar, komandiriň komandalaryna we buýruklaryna üns bilen gulak asmaly, olary başgalara päsgel bermän çalt we dogry ýerine ýetirmeli, buýruklary we komandalary üýtgetmezden başgalara belent sesde we anyk ýetirmelidir.

Nyzam we onuň elementleri

NYZAM — harby gullukçylar, kiçi bölümleriň we bölümleriň Düzgün-namasyňa görä, pyýada we maşynlarda bilelikde hereket etmek üçin ýerleşşi.

ŞERENGA (ýanaşyk hatar) — harby gullukçylaryň bellenen aralyk uzaklygy saklamak bilen bir çyzyga ýanaşyk nyzama durmagy. Maşynlaryň bir çyzyga ýanaşyk nyzama durmagy.

10-njy surat. Bir hatarly (şerengaly) nyzama durmak.

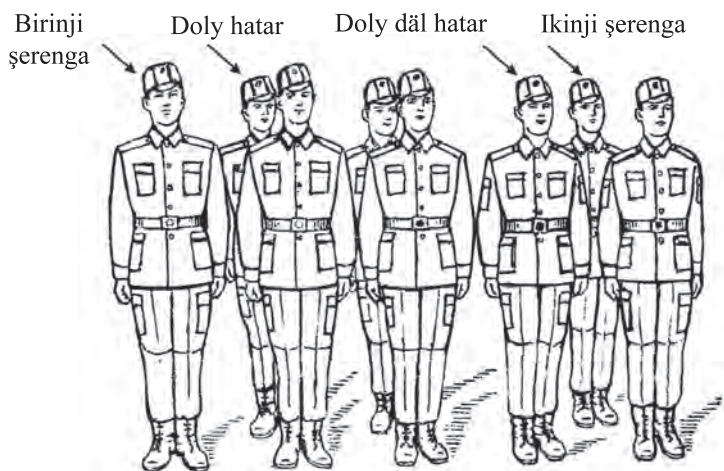
GANAT — nyzamyň sag (çep) gyrasy. Nyzam bir tarapdan ikinji tarapa öwrülen wagtda ganatlaryň ady üýtgemeyär.

ÖŇI — nyzamyň harby gullukçylar ýüzlenip duran (maşynlaryň öň) tarapy.

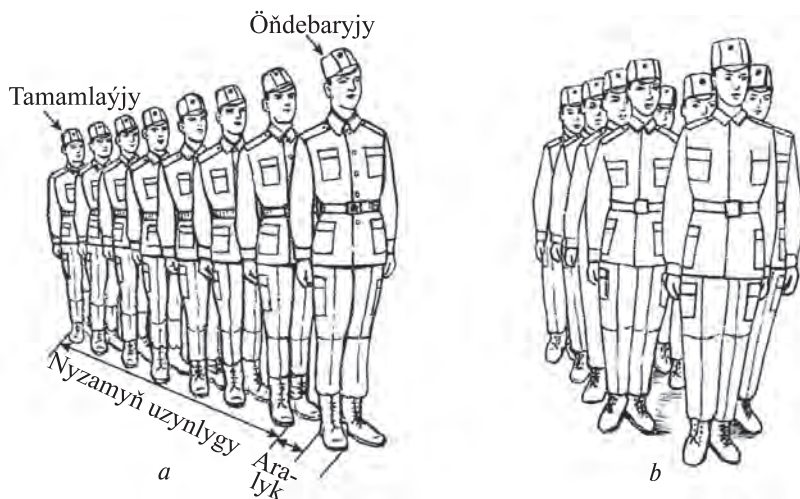
ARALYK — nyzamda ýanaşyk duran harby gullukçylar (maşynlar), ownuk bölümleriň we bölümleriň arasyndaky aralyk.

ARKA — öňüne garşylykly tarap.

DISTANSIÝA — nyzamda öňme-soň duran harby gullukçylar (maşynlar),

11-nji surat. Iki şerengaly nyzam.

12-nji surat. Bir (a) we iki hatarly (b) nyzama durmak.

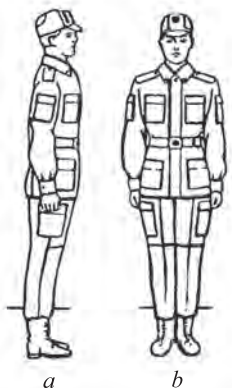
ownuk bölümleriň we bölümleriň arasyndaky aralyk.

NYZAMYŇ INI — ganatlaryň arasyndaky aralyk.

NYZAMYŇ UZYNLYGY — birinji şerengadan (öňde duran harby gullukçydan) soňky şerenga (ahyrynda duran harby gullukçy) arasyndaky, maşynlar bilen duranda bolsa, birinji çyzykda (öňde) duran maşynlar bilen soňky (yzda) çyzykda duran maşynlaryň arasyndaky aralyk.

8.2. *Başlangyç ýerine ýetirilýän komandalar. Nyzamda duranda salama jogap bermek. Nyzamda durmak. Ýerinde durup öwrülme.*

Nyzam ädimi bilen hereketlenmek

13-nji surat. «Rostlan (Dik)» ýagdaýy: *a* — gapdalgan görnüş; *b* — öňden görnüş.

«Saflan (Nyzama dur)» ýa-da «Rostlan (Dik)» komandalary berlende, dikelip durulýar. Şeýle komanda berlende, dogry durulýar, dabanlar bir ýere goýulýar, aýaklaryň uýy öňdäki çyzyga dogrulanýar, olar bilen dabanlar giňligi birmeňzeş bolýar, dyzlar epilmeýär, ýöne zor berilmeýär, döş gerilýär, göwre biraz öňe çykýar, garyn içine çekilýär, eginler ýazylýar, eller düşürilýär, onda aýalar göwrä garadylyp, gapdal tarapdan butlarynyň artasynda tutulýar, barmaklar ýarym eplenip, aýaklara degip durýar, kelle, eňek öňe çykarmazdan, belent we göni tutulýar, göni öňe garap durulýar, derrew hereket etmäge taýýar durmaly bolýar (13-nji surat).

Aşakdaky ýagdaýlarda komanda berilmedik ýagdaýda hem özüni dürsäp durulýar: buýruk berlen we ýatyrlan, bildiriş berlen, Özbegistan Respublikasynyň Döwlet senasy ýaňlanan, harby salamlaşylanda, şonuň ýaly-da, komanda berlen wagtda, «Erkin» komandasy berlende özüni erkin tutup, sag ýa-da çep dyzyny azajyk epip, ýerinden gymyldamazdan, ünsi jemläp we gepleşmezden durulýar. «To‘g‘rilansin» komandasy berlende, nyzamdaky ýerinden gozganman ýarag, geým lybasy we enjamlar dogrulanýar, zerur ýagdaýlarda nyzamdan çykylýar, rugsat üçin göni başlyga ýüzlenilýär.

«To‘g‘rilansin» komandasynyň öňünden «Erkin» komandasy berilýär.

Kelle geýmini çykarmak üçin — «Bosh kiyimlar yechilsin», geçinmek üçin bolsa, «Bosh kiyimlar kiyilsin» komandasy berilýär. Zerur ýagdaýlarda bir özi bolan harby gullukçy kelle geýmini komandasyz çözüp geýýär.

Nyzamda duranda salama jogap bermek

Başlygyň ýa-da derejesi ýokary komandiriň «Salam, ýoldaşlar» diýenine, ähli harby gullukçylar nyzamda ýa-da nyzamda durmadyk wagtda «Assalom», diýip jogap salamyny berýärler. Başlyk ýa-da derejesi ýokary komandir bilen hoşlaşylan wagtda «Xayr, o‘rtoqlar» sözüne harby gullukçylar «Xayr», diýip jogap gaýtaryrlar. Jogabyň ahyrynda «o‘rtoq (ýoldaş)» we harby derejesi goşup

aydylyar. Meselem, «Assalom, o'rtoq mayor», «Xayr, o'rtoq general-mayor».

Başlyklar bilen salamlaşanda harby gullukçylar anyk, belent sesde salamyny aydyrlar.

Nyzamda durmak. Ýerinde durup öwrülmek

Ýerinde durup öwürimler «Saga», «Çepe», «Yza» komandalary bilen ýerine ýetirilýär.

Çepe we yza öwürimler çep el tarapa çep aýagyň dabany we sag aýagyň ujunda, saga öwürilmek bolsa, sag el tarapa sag aýagyň dabany we çep aýagyň ujunda ýerine ýetirilýär.

Öwürimler iki basgançakda ýerine ýetirilýär:

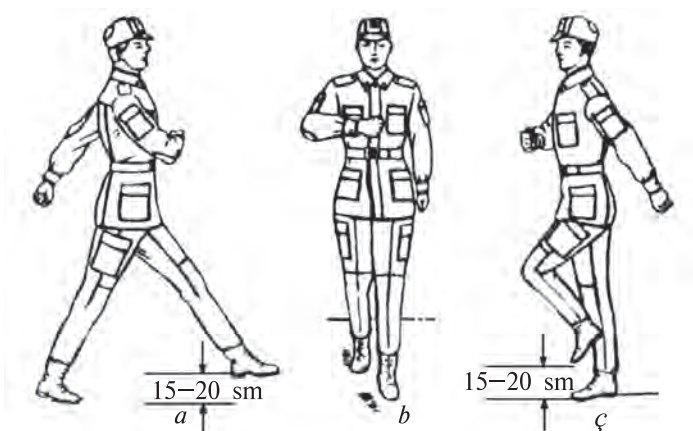
- *birinji basgançak* — göwräni dogry tutmak bilen öwürilmek we dyzlary epmezden göwräniň agyrylygyny öňde duran aýaga geçirmek;

- *ikinci basgançak* — iň gysga ýol bilen ikinji aýagy birinjisiniň ýanyna goýmak.

Nyzam ädimi bilen hereketlenmek

Hereket wagtynda öwürilmek. Hereket ädim taşlamak ýa-da ylgamak bilen ýerine ýetirilýär. Ädim taşlamak hereketi minudyna 110—120 ädim tizliginde bolýar. Ädimiň uzynlygy 70—80 sm.

Ylgamak hereketi minudyna 165—180 ädim tizliginde bolýar. Ädimiň uzynlygy 85—90 sm.

14-nji surat. *a*—ynamly ädim taşlamak; *b*—ynamly ädim taşlamagyň öňden görnüşi; *ç*—ýerinde ädim taşlamak.

Iki hili: ynamly ädim we ýönekeý ädim goýulýar.

Ynamly ädim — ownuk bölümler dabaraly marş bilen hereket edýän wagtda, salamlaşanda, harby gullukçy başlygyň ýanyna baranda we onuň ýanyndan gidende, nyzamdan çykanda we oňa gaýdanda, şonuň ýaly-da, nyzamda durmak we ýöremek sapaklary geçirilende ulanylýar.

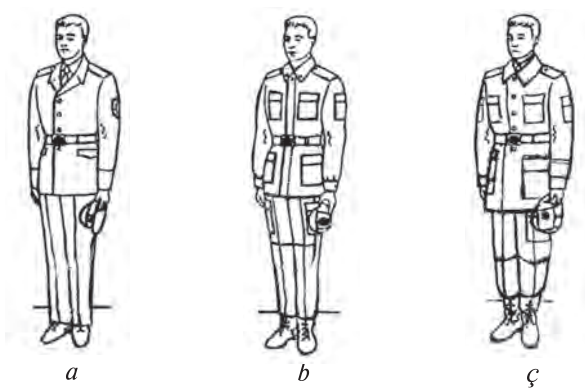
Ýönekeý ädim ähli ýagdaýlarda ulanylýar.

«Shaxdam qadam bos (Ynamly ädim taşla)» komandasy berlende, ynamly ädim bilen, «Qadam bos (Ädim taşla)» komandasy berlende bolsa, ýönekeý ädim bilen hereket edilýär.

Destlapky komanda berlende — göwre sähel öňe çykarylyp, durnuklylygy saklamak bilen durulýar, derrew ýerine ýetirilýän komanda berlende bolsa, hereketi çep aýakdan doly ädim bilen başlamaly. Ynamly ädim bilen hereket edilende, uýy öňe uzadylan aýagy ýerden 15—20 sm galdyrmak we onuň aşagyny deň basmaly.

Elleri eginiden başlap hereketlendirmek — munda eller öňe silkende tirsekden epilip, aýa giňliginde kemer tokasyndan beýik göterilmeli we şunça aralykda göwreden uzak, tirsek bolsa eliň ondan aşaky böleginiň beýikliginde bolmaly, el, egin bognundan mümkingadar yza silkinmelidir. Penjeler ýarym eplenlen ýagdaýda bolmaly, kelläni göni saklamaly we göni öňe garamaly.

Ýönekeý ädim bilen ýörelende, aýagyň ujuny uzatmazdan erkin galdyryp basmaly, elleri bolsa erkin hereketlendirmeli. Ýönekeý ädim bilen ýörände «Rostlan (Dik)» komandasy berilse, ynamly ädim taşlamaga geçilýär. Ynamly ädim bilen ýörelýän wagtda «Erkin» komandasy berilse, ýönekeý ädim bilen

15-nji surat. Kelle geým aýrylanda:
a — furažkada; b — beretkada; ç — telpekde.

ýöremäge geçilýär. «Yugur (Ylga)» komandasy berlende, ylgap hereket etmek başlanýar.

Destlapky komanda boýunça ýerinden gozgananda, göwräni sähel öňe egip, elleri ýarym epip, tirsekler biraz yza alynýar, çep aýagy ýere goýmak bilen derrew ýerine ýetirilýän komanda berilýär, komanda berlensoň, sag aýak bilen öňe bir ädim goýlup, çep aýak bilen başlap ylgap gidilýär. Ylgaw mahalynda eller erkin we oňa laýyk hereketlendirilýär.

Ýöremekden ylgamaga geçmek üçin destlapky komanda boýunça eller ýarym epilýär, tirsekler biraz yza alynýar. Derrew ýerine ýetirilýän komanda çep aýak ýere goýulmagy bilen berilýär. Şu komanda görä, sag aýak öňe goýlup, çep aýakda ylgap hereket etmek başlanýar. Ylgamakdan ýöremäge geçmek üçin «Qadam bos (Ädim ät)» komandasy berilýär. Sag aýak ýere goýulmagy bilen bir wagtda derrew ýerine ýetirilýän komanda berilýär. Komanda berlensoň, ylgap ýene iki ädim taşlanýar we çep aýakdan ýöräp, hereket etmek başlanýar. Duran ýerde ýöremek «Joyingda qadam bos (Ýeriňde ädimle)» komandasyna görä amala aşyrylýar.

Bu komanda berlende, aýaklar ýerden 15—20 sm galdyrylýar we dabanyň uýy ýere tekiz gaýdyp düşürilýär, eller ädime laýyk hereketlendirilýär. Çep aýak ýere goýulmagy bilen «To‘g‘riga (Göni)» komandasy berlende, sag aýak bilen bir ädim taşlanýar we çep aýak bilen hereket başlanýar hem-de doly ädim taşlanýar. Onda ilki üç ädim ynamly bolýar.

Hereketi togtatmak üçin «Oddiy askar Ibrohimov to‘xta (Ýönekeý esger Ibrahimow, togtat)» komandasy berilýär. Çep ýa-da sag aýagy ýere goýmak bilen derrew ýerine ýetirilýän komanda berlende, ýene bir ädim taşlanýar. Soňra aýaklar bir ýere goýlup, qad rostlab durulýar. Ýeke duran harby gullukçylar birnäçe ädim aňryk ýöremek üçin «Ýönekeý esger Ibrohimow, saga (çepe) ädim ät» komandasy berilýär. Şeýle komanda berlenden soň harby gullukçy her bir ädim taşlandan soň ikinji aýagyny birinji aýagynyň önüne goýup, iki ädim saga (çepe) ýöreyöreyär.

Öňe ýa-da yza birnäçe ädim ýöremek üçin «Öňe (yza) iki ädim taşla» komandasy berilýär. Komanda berlensoň, iki ädim öňe (yza) ädilýär we aýaklar jübütlenýr. Saga, çepe we yza ädim taşlanda, eller hereketlendirilmeýär. Hereket wagtynda öwürimler «Saga», «Çepe», «Yza ýöre» komandalaryna görä ýerine ýetirilýär.

Komandalar berlenden „Saga“, „Çepe“, „Yza ädim taşla“ komandalary üns çekiji „Sag“, „Çep“, „Yza ädim“ we ýerine „Ga“, „Bos“ komandalaryna bölünýär.

Üns çekiji komandalar harby gullukçylary haýsy tarapa manýowr etmegine ünsüni çekýär. Ýerine ýetiriji komandalar manýowrynyň ýerine ýetirilmegini talap edýär. Saga öwrülme üçin ýerine ýetirmäge „Ga“ komanda harby gullukçy sag aýagyny ýere goýmagy bilen birlikde berilýär, çepe öwrülende ýerine ýetiriji „Ga“ komandasy çep aýagy ýere goýmagy bilen bir wagtda berilýär. Şonda bellenen ugur boýunça hereketde elň hereketi dowam etdirilýär, saga ýa-da çepe öwürümler aýak ujunda ýerine ýetirilýär.

Yza öwrülme üçin komanda sag aýak ýere goýulmagy bilen bir wagtda berilýär. Komanda boýunça (bir diýip sanalanda) çep aýak bilen ýene bir ädim ädilýär, sag aýak ýarym ädim öňe çykarylyp, azrak çepe alynýar, iki aýagyň ujunda derrew (iki diýip sanalanda) çep tarapa öwürlip, täze ugur boýunça çep aýak bilen hereket (üç diýip sanalanda) dowam etdirilýär. Öwürümler wagtynda eller aýaklara laýyk hereketlendirilýär. (Qoldirilsin (Goýuň) komandasy. Bu komanda öň berlen komandany ýatyrýar).

Barlag soraglary

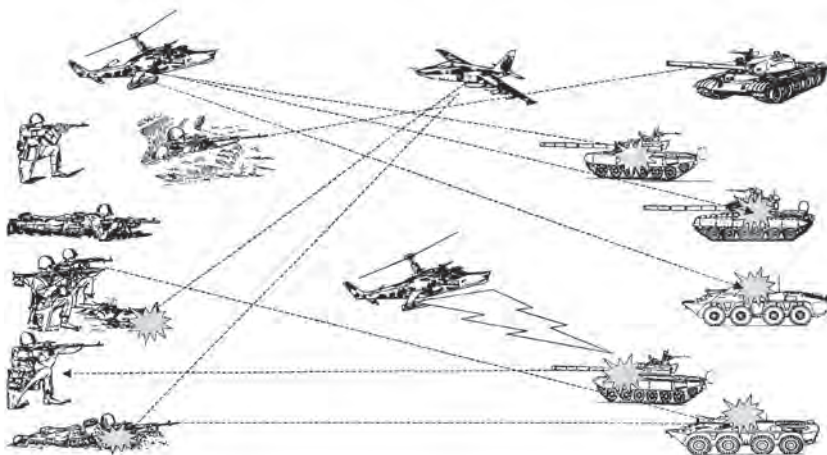
1. Özbekistan Respublikasynyň goranmak we harby gulluk hakyndaky kanunlarynda nämeler beýan edilipdir?
2. Umumy harby borçlulyk düşünjesi we onuň mazmuny. Harby gullugyň görnüşlerini sanaň.
3. Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň düzümine nähili goşunlar girýär we olaryň wezipeleri nämelerden ybarat?
4. Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçlerinde nähili umumy goşun harby Düzgünnamalaryndan peýdalanylýar?
5. Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçlerinde nähili harby atlar bar?

I bap. UMUMY GOŞUN SÖWEŞINIŇ ESASLARY

1.1. Söweş barada düşünje we häzirki zaman umumy goşun söweşi häsiýetnamasy, onuň maksady. Umumy goşun söweşiniň esasy görnüşleri

Söweşiň maksady—duşmanyň janly güýjüni ýok etmek ýa-da ýesir almak, onuň söweş tehnikasy we gural-ýaraglaryny ýok etmek ýa-da eýelemek hem-de duşmanyň soňluk bilen garşylyk etmek ukybyny söndürmek. Ol ähli görnüşdäki ýaraglaryň zarby kuwwaty, harby bölümleriň we ownuk bölümleriň berk we işeňňir hereketiniň gorkmazdan geçirilen manýowry bilen gazanylýar.

Döwrebap umumy goşun söweşi—onda gatnaşýan goşunlaryň birleşen güýçleri tanklary, pyýadanyň söweş maşynlaryny (bronetransportýorlar), artilleriýa, howa hüjümi goranyş serişdeleri, samolýotlar, wertolýotlar hem-de başga tehnika we gural-ýaraglary ulanmak bilen alnyp barylýar. Ol tutanýerlilik, ýitilik, çalasyňlyk, ýokary manýowrlylyk we joşgunlylyk bilen, ýagdaýyň tiz üýtgäp durýanlygy, ichkariga quwwetli olov täsiri hem-de söweşjeň wezipäni ýerine ýetirmegiň dürli usullary ulanylmagy bilen häsiýetlenýär (16-njy surat).

16-njy surat. Häzirki zaman söweş meýdany.

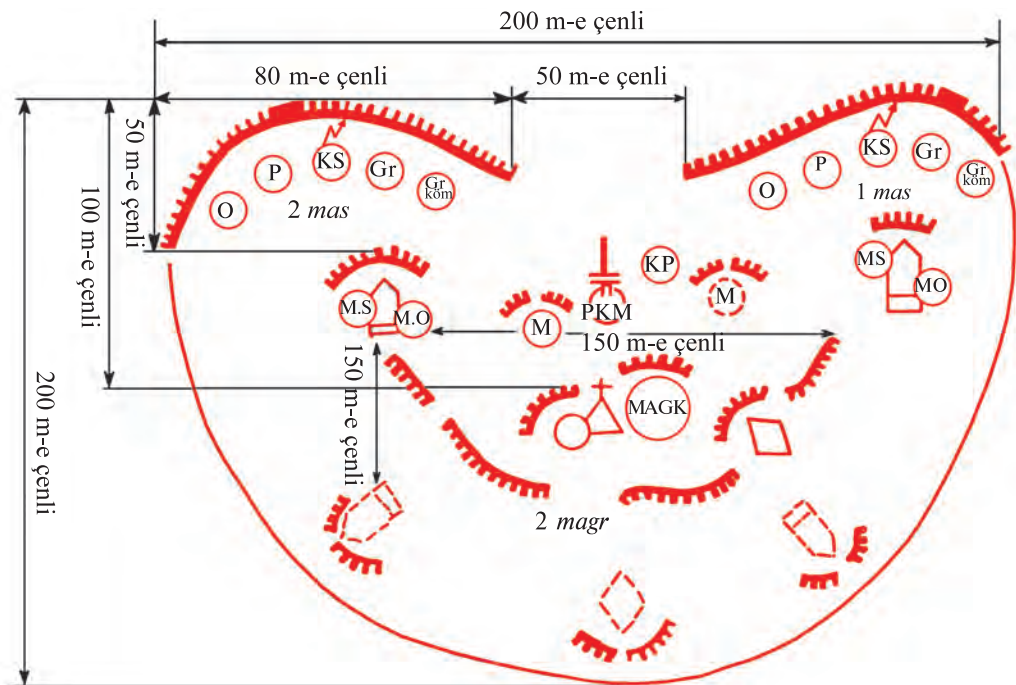
Umumy goşun söweşiniň esasy görnüşleri

Umumy goşun söweşiniň esasy görnüşleri bolup, *goranyş* we *hüjüm* hasaplanýar. *Goranyş* — duşmanyň hüjümini serpidirmek, oňa zyýan ýetirmek we öz goşunlarymyzyň hüjüme geçmegi üçin şert döredip bermek maksadynda ýörite ýa-da mejburi amala aşyrylýar.

Goranyş öňden ýa-da söweş şertinde duşman bilen ýübe-ýüz gelende taýýarlanmagy mümkin. Goranyş duşman eýelän ähli ýaraglaryň zarbasyny serpidirip bilýän, durnukly we işeňňir bolmalydyr.

Hüjüm — duşmany derbi-dagyn etmek (ýok etmek) we ýeriň möhüm sepgitlerini (obýektlerini) eýelemek maksadynda geçirilýär. Ol duşmana bar bolan ähli serişdeler bilen zyýan ýetirmek, berk çozuş, duşmanyň söweş tertibiniň içine ownuk bölümleriň gazaply girip barmagynda, janly güýjüni ýok etmek we ýesir almakda, gural-ýarag, tehnika hem-de bellenen çäklari (sepgitler, ýerdäki obýektleri) eýeläp almakda aňladylýar.

Goranmadaky duşmana toparyň (seksiýanyň) hüjümi, oňa gönüden göni ýakynlaşmakda ýa-da içersinden hereketlenip gelende (birden, ýol ugruna) amala

17-nji surat. Moto atyjylyk topary goranmada.

aşyrylýar. Moto atyjylyk topar öz ýaragyny, ýer we ondaky inženerlik enjamlaryny hem-de böwetleri we germewleri ussatlyk bilen, hüjüme geçen duşmana uly ýitgi ýetirmek bilen eýelenen pozisiýalaryny saklap galmak ukybyna eýe. Ol kada boýunça, wzvoduň düzüminde goranma girişýär, batalýon rezerwinde durup söweşeň goramaga, söweş razwedka gözegçiligine we ot açýan buka belgilenmegi, güýçleriniň bir bölegi ýa-da dolulaýyn batalýonyň (wzvoduň) bron toparynyň düzümine girmegi mümkin.

Moto atyjylyk topary front boýunça 200 m-e çenli we içerik 200 m-e çenli bolan daýanç punktuny goraýar. Moto atyjylyk toparynyň goranmasy özüne: toparyň söweşeň tertibini, toparyň daýanç punktuny we ot açyş ulgamyny alýar.

Toparyň *söweş düzümi* goýlan wezipä we ýer ýertine baglylykda guralýar. Moto atyjylyk toparyň seksiyalarynyň pozisiýasy, kada boýunça, bir tranşeyada çyzykda bolýar. Moto atyjylyk toparyň *daýanç nokady* seksiyalaryň pozisiýasyndan, pyýadalaryň söweş maşynlary we ygtyýaryndaky ot açyş serişdelerinden hem-de ot açyş pozisiýalaryndan ybarat.

Toparyň goranmadaky *ot açyş ulgamy* topar goranmasynyň ön araçäklerinde taýýarlanan ýygylan ot uçastoguny; goranmanyň öňki araçäginin önünde, aralyklarynda, ganatalarda we goranmanyň içersinde pyýada söweş maşynynyň tanka garşy zonasy we toparyň başga ähli ot açyş serişdeleri köp gatly oduny; hatarly ýönelişlerde taýýarlanan pyýadanyň söweş maşynynyň we başga ot açyş serişdeleriniň taýýarlanan ot manýowryny öz içine alýar.

1.2. Esgeriň söweşdäki borçlary. Esgeriň şahsy ýaragy we enjamlary (ekipirowkasy). Moto atyjylyk seksiyasynyň guramaçylyk düzümi, aýgýtlajyý söweş wezipeleri, onuň gural-ýaragy we mümkinçilikleri

Her bir esger:

- toparyň, öz seksiyasynyň (tankynyň) we özüniň söweş wezipelerini bilmäge;
- duşman tanklarynyň, başga bronlanan maşynlaryň we tanka garşy serişdeleriň söweş mümkinçiliklerini, olaryň güýçli we gowşak taraplaryny, aýratynam, in gowşak ýerini bilmäge;

- berkitme desgalarynyň enjamlaşdyryş göwrümünü we enjamlaşdyryş tertibini hemişe gözegçilik edip barmaga, duşmanyň öz wagtynda tapyp almaga we derrew bu hakda komandire bildiriş bermäge;

- hüjümde tutanýerlilik we gorkmazdan hereketlenmäge, goranmada gujurly we düşbi bolmaga, duşmanyň ähli usul we serişdeler bilen ýok etmäge, söweşde çydamlylyk, duýgurlyk görkezmäge, ýoldaşyna kömek bermäge;

- ýerden, indiwiđual gorag serişdelerinden we maşynyň gorag aýratynlyklaryndan ussatlyk bilen peýdalanmaga; okop we pana ýerleri çalt enjamlaşdyryp bilmäge, nykaplanmagy amala aşyrmaga, böwet-germewlerden we zäherlenen ýerlerden geçip bilmäge, tanka garşy minalary ornatmaga we çykaryp almagy bilmäge; mahsus işläp taýýarlamagy geçirmegi bilmäge;

- howadaky duşmany tanap bilmäge we onuň samolýotlaryna, wertolýotlaryna we başga nyşanlara okatar ýaraglardan ot açmagy bilmäge, olaryň iň gowşak bölümlerini bilmäge;

- söweşde komandirini goramaga, eger-de ol ýaradar bolsa ýa-da heläk bolsa, gorkmazdan ownuk bölüm komandirligini özüne almaga;

- söweşde komandirden rugsatsyz öz ýerini taşlap gitmezlige, ýaralananda ýa-da radioaktiw zäherli maddala, bakterial (biologik) serişdeler hem-de ýandyryjy ýarag bilen zyýan ekende, özüne we özara kömek çärelerini görmäge hem-de wezipäni ýerine ýetirmegi dowam etmäge; eger lukmançylyk punkta gitmek buýrulan bolsa, özi bilen şahsy ýaragyny almaga; lukmançylyk punktuna barmak mümkin bolmanda, ýaragy bilen pana ýere örmeläp baryp, sanitarlara garaşmaga;

- ok-däriler, BMP (BTR) we tank ýangyçlarynyň sarp edilişine gözegçilik edip durmaga, öz wagtynda komandirine ok-däriler we ýangyç gory boýunça bildiriş bermäge;

- BMP (BTR), tank bozulanda, olary düzetmek çärelerini görmäge mejburdyr.

Esgeriň şahsy ýaragy we enjamlary

Hüjümde, goranmada, çaknyşyk söweşinde söweş hereketlerini üstünlikli alyp barmakda hem-de mahsus harby hereketleri ýerine ýetirmekde, her bir esger öz şahsy ýaragyna eýe bolmaly. Ştadaky wezipesine garap, toparda her bir harby gullukçy özüniň ýarag görnüşine eýe. Topar komandiriniň orunbasary — seržant, kada boýunça, AK-74 awtomaty bilen ýaraglanýar, toparyň mergeni SVD mergenlik tüpeňi bilen, toparyň pulemýotçysy RPK-74 pulemýoty ýa-da PMK bilen, awtomatçylar AK-74 bilen, mehanik-sürüji, BMP nyşana alyjy-operatory PM pistoleti (AKS — sökülýän metal gundakly awtomatlar bilen hem) ýaraglanmagy mümkin, sürüji, BTR nyşana alyjysy AK-74 awtomaty bilen ýaraglanýar.

Ştadaky wezipesine garap, toparyň şahsy düzümi dürli enjama eýe. Kada boýunça, BTR-70, BTR-80 bronetransportýorynda hereketlenýän topar birmeňzeş enjama eýe. Olar üstünlikli harby hereketler alyp barmak üçin niýetlenen.

Her bir harby gullukçy granata üçin sumka, magazin üçin sumka, flýažka suwy bilen, kiçijik sapýor pilçesi, daşlyk bolan ýaraga eýe.

Enjam haltasynda aşakdaky esbap-enjamlar bolýar: umumy goşun saklamak toplumy, plaş-palatka, gazan, kružka, çemçe, şahsy gigiyena enjamlary, aýak geými arassalaýan serişdeler, ýşyklandyryjy, ýazuw depderi, hat üçin konwertler, gyşky ýa-da ýazky geýimler, gury paýok, lukmançylyk dermanar toplumy.

Seržantlar üçin goşmaça we mejbury ýagdaýda ýarag toplumynda: seržant sumkasy, onuň düzüminde kompas, ofiserlik çyzgyjy, flomasterler we galamlar toplumy, ýazuw depderi (bloknot), bozguç, çakgy, sirkul-ölçeýji, kurwimetr bolýar.

Moto atyjylyk seksiýasynyň guramaçylyk düzümi, aýgytlaýjy söweş wezipeleri, onuň gural-ýaragy we mümkinçilikleri

Moto atyjylyk seksiýasy moto atyjylyk toparynyň düzümine girip, ol seksiýa komandiri — seržant, granatomýotçy, onuň kömekçisi, pulemýotçy, okçy, mehanik-sürüji, nyşana alyjy-operatorlardan ybarat. Ähli şahsy düzümi — ýedi adam. Ýaraglary: BMP (BTR) — 1 sany, RPG-7 — 1 sany, RPK-74 (PK) — 1 sany, galan şahsy düzümi AK-74 awtomaty bilen ýaraglanan.

Moto atyjylyk seksiýa front boýunça 80 metre çenli bolan pozisiýany goramagy mümkin. Munda ol esasy we ätiýaçlyk (wagtlaýyn) ot açyş serişdeleri üçin pozisiýalara eýe. Bu goňşy seksiýalar bilen birlikde toparyň daýanç punkty ganatlary we frontuň önünde duşmany ot açyp, ýok etmäge mümkinçilik berýär.

Seksiýa dagda goranmany alyp barmagy mümkin. Ol ýerdäki pozisiýa opurylma we göçme mümkinçiligi bolmadyk ýerlerden şeýle hasap bilen saýlanýar, ýagny duşmany köp gatly, ganatdan, kesişme we tutuşlygyna kesip geçmek bilen zyýan ýetirmegi, öli (atylmaýan) boşluklar bolmazlygyny üpjün etmeli.

Seksiýa çöllerde söweş wezipelerini ýerine ýetirende, ýokary howa temperaturasy şertinde işleýän söweş we başga tehnikanyň işleýiş režimine amal etmeli, sowadyjy suwuklyklar goruna hem-de şahsy düzümiň yssy urma halatlaryna ýol bermezligine esasy üns berilýär.

Hüjümde moto atyjylyk seksiýa çozuş obýekti we soňluk bilen hüjüm etmek ugry görkezilýär.

Moto atyjylyk ownuk bölümler aşakdaky ok atyjy ýaraglar görnüşine eýe: AK-74, Kalaşnikow el pulemýoty (RPK-74), Kalaşnikow pulemýoty (PK), SVD mergenlik tüpeňi we PM pistoletleri.

Ýaraglanmada tanka garşy RPG-7 (RPG-7D) el granatomýotlary bolmagy mümkin.

7,62 mm-li Kalaşnikow (PK) pulemýoty atmaga oňaýlylygy üçin direge eýe. Lentaly gutynyň sygymy — 100 ýa-da 200 (250) patron.

18-nji surat. Kalaşnikow (PK)
pulemyotynyň umumy görnüşi.

19-njy surat. Tanka garşy RPG-7
el granatomýoty.

Taktik-tehniki häsiýetnamasy. Atmagyň nyşana almak aralygy — 1500 m, gönüden göni atyş uzaklygy: döş keşpli nyşan boýunça — 400 m, ylgaýan nyşan boýunça — 650 m, söweşjeň atyş tizligi minudyna — 250 sany.

Nyşana alyp atyş uzaklygy—500 m, söweşjeň atyş tizligi minudyna 4—6 sany. Optiki nyşana alyjyly granatomýotyň agyrlygy: RPG-7 — 6,3 kg, okdärisiniň (granata poroh zarýady bilen) agyrlygy PG-7V — 2,2 kg.

*1.3. Özbekistan Respublikasynyň goşunlarynyň ýaraglary
we harby tehnikalary (bronly maşynlar, tanklar,
wertolýotlar, samolýotlar we artilleriýa serişdeleri)*

Bronly maşynlar

Bronetransportýorlar BTR-70. Bronetransportýor söweş tigrilri, bronlanan, ýüzüp bilýän, ýeňil bronlanan nyşanlara zyýan ýetirýän, 14,5 mm-li uly kalibrli pulemyot we onuň bilen jübütleşdirilen 7,62 mm-li PKT pulemyotyna eýe (20-nji surat).

20-nji surat. BTR-70 bronetransportýory.

Taktik-tehniki häsiýetnamasy. Söweş agyrlygy — 13600 kg. Iň ýokary tizligi 80—90 km/s, ýüzendäki iň ýokary tizligi — 9,5 km/s, şossede ýöremek gory — 600 km, ýangyç gory — 300 litr (benzin), ýapgytlyk burçy — 30°,

kren — 25°, BTR geçip bilmegi mümkin bolan oýuk giňligi — 2 m, BTR geçip bilmegi mümkin bolan böwet (diwar) — 0,5 m, ekipaży (desant) — 3 (8).

BTR-80. Bronetransportýor söweşjeň tigrli, bronlanan, ýüzüp bilýän, ýeňil bronlanan nyşanlary zararlaýan, 14,5 mm-li uly kalibrli pulemýot we onuň bilen jübütleşdirilen 7,62 mm-li PKT pulemýotyna eýe (21-nji surat).

21-nji surat. BTR-80 bronetransportýory.

Taktik-tehnik häsiýetnamasy. Söweş agyrlýgy — 13600 kg, şossedäki iň ýokary tizligi — 90 km/s, ýüzendäki iň ýokary tizligi — 9,5 km/s, şossede ýöremek gory — 600 km, ýangyç gory — 300 litr (dizel ýangyjy), ýapgytlyk burçy — 30°, kren — 25°, geçmegi mümkin bolan oýuk giňligi — 2 m, geçmegi mümkin bolan böwet (diwar)—0,5 m, ekipaży — 3 adam, desant — 8 adam.

Pyýadanyň söweş maşynlary BMP-1. Pyýadanyň söweş maşyny—moto atyjylyk ownuk bölümler bilen söweş alyp barmak üçin niýetlenen. Ol ot açyş güýji, şahsy düzümiň söweş meýdanynda goranmasyny we hereketjeňligini ep-esli artdyrýar hem-de ýagdaýyň dürli şertlerinde üstünlikli hereketlenmäge mümkinçilik berýär.

Söweş maşyny oka we ok böleklerine garşy brona, köpçülikleýin gyryjy ýaraglardan köpçülikleýin goraýjy ulgamyna, ýylylyk we tüsse apparaturalaryna,

22-nji surat. Pyýadanyň söweş maşyny (BMP-1).

ýokary manýowrly. Ol suwly basseýnleri ýüzüp geçmegi we howa arkaly zyýan çeken uçastoklardan, harabalarda we dürli päsgelçilikden geçip bilýär.

BMP-1 tanka garşy dolandyryjy raketalar (TGDR), 73 mm-li ýylmanak stwolly tanka garşy top we oňa jübütleşdirilen 7,62 mm-li PKT pulemýoty bilen ýaraglanan (22-nji surat).

Taktik-tehnik häsiýetnamasy. Söweş agyrlыgy — 13200 kg, ekipažy — 3 adam (komandir, nyşana alyjy-operator, mehanik-sürüji), desant — 8 adam, gury ýerdäki iň ýokary tizligi — 60 km/s, suwdaky tizligi — 7 km/s, şossede ýöremek gory 550—600 km, geçiş dikligi — 35°, oýuk giňligi — 2,5 m, diwar beýikligi — 0,7 m.

BMP-2. Pyýadanyň söweş maşyny—moto atyjylyk ownuk bölümler bilen söweş alyp barmak üçin niýetlenen. Ol ot açyş güýji, şahsy düzümiň söweş meýdanında goranyjylygy we hereketjenligini ep-esli artdyrýar hem-de ýagdaýyň dürli şertlerinde üstünlikli hereketlenmäge mümkinçilik berýär.

Söweş maşyny oka we ok böleklerine garşy brona, köpçülikleýin gyryjy ýaraglardan köpçülikleýin goraýjy ulgamyna, ýylylyk we tüsse apparaturalaryna, ýokary manýowrly. Ol suwly basseýnleri ýüzüp geçmegi we howa arkaly zyýan çeken uçastoklardan, harabalarda we dürli päsgelçilikden geçip bilýär.

BMP-2 30 mm-li awtomatyk top, 7,62 mm-li PKT pulemýoty, tanka garşy dolandyrylýan raketa üçin uçuryjy gurluşy bilen ýaraglanan. Söweş jemlenmesi 30 mm-li top üçin 500 sany ok-däri, 7,62 mm-li PKT pulemýoty üçin 2000 sany patron, 4 sany PTURdan ybarat (23-nji surat).

23-nji surat. BMP-2 -niň umumy görnüşi.

Taktik-tehniki häsiýetnamasy. Söweş agyrlыgy — 14000 kg, ekipažy — 3 adam (komandir, nyşana alyjy-operator, mehanik-sürüji), desant — 7 adam, uzynlygy — 6710 mm, gury ýerdäki iň ýokary tizligi — 65 km/s, suwdaky

tizligi 6—7 km/s, şossede ýöremek gory — 550 km, geçiş dikligi — 35°, oýuk giňligi — 2,5 m, diwar beýikligi — 0,7 m.

Tanklar

T-62. Orta tank — T-62 güýçli ýaraga, ynamly bronly goraga we ýokary manýowrly bolan söweşjeň zynjyrly maşyn.

Tank 115 mm-li ýylmanak diwarly top, onuň bilen jübütleşdirilen 7,62 mm-li PKT pulemyoty we 12,7 mm-li DSHK-M zenit pulemyoty bilen ýaraglanan.

24-nji surat. T-62 tankynyň umumy görnüşi.

Tankyň ekipaży 4 adamdan ybarat (komandir, nyşana alyjy, oklaýjy we mehanik-sürüji). Mehanik-sürüji dolandyryş bölümünde, ekipażyň galan agzalary bolsa, söweşjeň bölekde (başnýada) ýerleşýär (24-nji surat).

Taktik-tehniki häsiýetnamasy. Tankyň agyrlygy — 37000 kg. Dwigateliň iň ýokary kuwwaty — 580 at güýji, toprak ýoldaky ortaça hereket tizligi 22—27 km/s, şossede 32—35 km/s, şossedäki iň ýokary tizligi — 50 km/s, şossedäki ýöremek gory — 450 km, toprak ýolda — 320 km, geçip bilýän päsgelçiligi: iň ýokary göteriliş burçy — 32°, iň uly kren — 30°, oýuk giňligi — 2,85 m, diwar beýikligi — 0,8 m, geçip bilýän suw basseýniniň çuňlugy — 1,4 m.

T-72. Güýçli ýaraga, ynamly bronly goraga we ýokary manýowrlyga eýe bolan söweş zynjyrly maşyn. Tankyň ekipaży 3 adamdan ybarat. Tank iki tekizlikde birmeňzeş dogrulanýan 125 mm ýylmanak diwarly top we oňa jübütleşdirilen 7,62 mm-li PKT pulemyoty we 12,7 mm kalibrli zenit pulemyoty bilen ýaraglanan (25-nji surat).

Taktik-tehniki häsiýetnamasy. Tankyň agyrlýgy — 44000 kg, dwigateliň ýokary kuwwaty — 840 at güýji, toprak ýoldaky ortaça hereket tizligi 35—45 km/s, şossede — 50 km/s, şossedäki iň ýokary tizligi — 60 km/s, şossede

25-nji surat. T-72 tankynyň umumy görnüşi.

ýöremek gory — 700 km, toprak ýolda 460—650 km, geçip bilýän päsgelçiligi: iň ýokary göteriliş burçy — 30° , iň uly kren — 25° , oýuk giňligi 2,6—2,8 m, diwar beýikligi — 0,88 m, geçip bilýän suw basseýniniň çuňlugy 1,2—1,8 m.

Söweş wertolýotlary

MI-24 -üň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Boş wertolýotyň agyrlýgy — 8500 kg, dwigatel kuwwaty — 2225 at güýji, iň ýokary tizligi — 320 km/s, iň ýokary uçuş beýikligi — 4600 m, uçuş uzaklygy — 1000 km, ekipažy — 3 adam (uçujy, operator we bort tehnigi, 26-njy surat).

26-njy surat. MI-24 B söweş wertolýoty.

Ka-52 «ALLIGATOR»-yň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Boş wertolýotyň agyrlýgy — 7700 kg, dwigatel kuwwaty — 2225 at güýji, iň ýokary tizligi — 350 km/s, iň ýokary uçuş beýikligi — 5000 m, ekipažy — 2 adam (27-nji surat).

27-nji surat. Ka-52 «ALLIGATOR» söweş wertolýoty.

Samolýaotlar

L-39-uň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Iň ýokary tizligi — 900 km/s, iň beýik uçuşy — 9000 m, samolýot uzynlygy — 12,1 m, beýikligi — 4,7 m (28-nji surat).

28-nji surat. L-39 samolýoty.

SU-24-üň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Iň ýokary tizligi — 1700 km/s, iň beýik uçuşy — 11000 m, samolýotyň uzynlygy — 24 m, beýikligi — 6 m (29-njy surat).

29-njy surat. Front bombalaýjysy SU-24 samolýoty.

SU-17-niň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Iň ýokary tizligi — 1900 km/s, iň beýik uçuşy — 15200 m, uzynlygy — 18,9 m, beýikligi — 4,9 m (30-njy surat).

30-njy surat. Gyryjy-bombalaýjy SU-17.

SU-25-iň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Iň ýokary tizligi — 970 km/s, iň beýik uçuşy — 7000 m, uzynlygy — 15,5 m, beýikligi — 4,8 m (31-nji surat).

31-nji surat. Şturmçy SU-25.

MIG-29-uň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Iň ýokary tizligi — 2450 km/s, iň beýik uçuşy — 18000 m, samolýotyň uzynlygy — 17,3 m, beýikligi — 4,7 m (32-nji surat).

32-nji surat. Front gyryjysy MIG-29.

A-50-niň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Patrullama tizligi — 600 km/s, iň beýik uçuşy — 10200 m, uçuş dowamlylygy — 7 sagat, samolýotyň ekipažy — 5 adam, samolýotyň uzynlygy — 46,5 m, beýikligi — 14,7 m. IL-76 samolýoty bazasynda döredilen (33-nji surat).

33-nji surat. Uzakdan radiolokasion gözegçilik (dozor), anyklaýjy we urgrukdyryjy samolýot A-50.

IL-76-nyň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Samolýot ekipažy — 7 adam, beýikligi — 14,76 m, samolýot uzynlygy — 46,59 m, maksimal tizligi — 825 km/s, maksimal uzaklyga uçuşy — 10000 km, ýüklenen samolýotyň agyrlygy — 190000 kg, beýik uçuşy — 12000 m.

34-nji surat. IL-76.

AN-12-niň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Samolýot ekipažy — 7 adam, beýikligi — 10,53 m, samolýotyň uzynlygy — 33,1 m, maksimal tizligi — 680 km/s, maksimal uzaklyga uçuşy — 5530 km, ýüklenen samolýotyň agyrlygy — 61000 kg, beýik uçuşy — 11000 m.

35-nji surat. AN-12.

AN-26-nyň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Samolýotyň ekipažy — 6 adam, beýikligi — 8,58 m, samolýotyň uzynlygy — 23,80 m, maksimal tizligi — 420 km/s, maksimal uzaklyga uçuşy — 5500 km, ýüklenen samolýotyň agyrllygy — 24000 kg, uçuş beýikligi— 7500 m.

36-njy surat. AN-26.

Artilleriýa serişdeleri

Reaktiw artilleriýasynyň söweş maşynynyň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Atyş uzaklygy — 20 km we ondan artyk, jemlenmesi — 120 snaryad, snaryadyň agyrllygy — 66 kg, rasçoty — 6 adam (37-nji surat).

37-nji surat. Reaktiw artilleriýasynyň söweş maşyny.

82 mm-li minomýotyň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Atyş uzaklygy — 500 m-den 7000 m-e çenli, söweş jemlenmesi — 60 snaryad, rasçoty — 3 adam (38-nji surat).

38-nji surat. 82 mm-li minomýot.

122 mm-li D-30 topuň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Atyş uzaklygy — 15,3 km. çenli, söweş jemlenmesi — 80 snaryad, snaryadyň agyrllygy — 21,7 kg (39-njy surat).

39-njy surat. 122 mm-li D-30 topy söweş halatynda.

1.4. Daşary ýurt armýalarynyň tanklary we onuň gowşak ýerleri, wertolýotlary

Häzirki wagtda ösen ýurtlaryň ýaragly güýçleri üçin täze tank nusgalaryny öndürmäge uly üns berilýär. Häzirki zaman söweşde tanklaryň taktik-tehniki häsiýetnamalaryna bolan talap hemişe artýar. Duşman bilen üstünlikli söweş hereketlerini alyp barylmagy üçin güýçli ýaraglara, gowy optiki esbaplara, döwrebap nyşany anyklaýjy serişdelere, gerekli ok-däriler komplektine, kuwwatly dwigatel gurluşyna, ynamly ýöreyän bölege eýe bolmaly.

«M1A1» tankynyň taktik-tehniki häsiýetnamasy. «M1A1» tanky ABŞ armýasynda ýarag hökmünde durýar. Söweş agyrlygy — 55,9 tonna, iň ýokary tizligi — 66 km/s, top kalibri — 120 mm, dwigateliň kuwwaty — 1500 at güýji, ekipažy — 4 adam (40-njy surat).

40-njy surat. «M1A1» tanky.

«Leopard-2K» tankynyň taktik-tehniki häsiýetnamasy. «Leopard-2K» tanky Germaniýa armýasynyň ýaragy hasaplanýar. Söweş agyrlygy — 50,5 tonna, iň ýokary tizligi — 68 km/s, top kalibri — 120 mm, dwigateliň kuwwaty — 1500 at güýji, ekipažy — 4 adam (41-nji surat).

41-nji surat. «Leopard-2K» tanky.

«Çellenjer-2» tankynyň taktik-tehniki häsiýetnamasy. «Çellenjer-2» tanky Beýik Britaniýa armýasynyň ýaragy hasaplanýar. Söweş agyrlıgy — 62,5 tonna, şossede ýöremek gory — 450 km, ekipaży — 4 adam (42-nji surat).

42-nji surat. «Çellenjer-2» tanky.

«Merkawa Mk.1» tankynyň taktik-tehniki häsiýetnamasy. «Merkawa Mk.1» tanky Ysraýyl armýasynyň ýaragy hasaplanýar. Söweş agyrlıgy — 56,0 tonna, ýokary tizligi — 46 km/s, şossede ýöremek gory — 500 km, ekipaży — 4 adam (43-nji surat).

43-nji surat. «Merkawa Mk.1» tanky.

Başnýa we korpus islendik nokatda kalibr asty hem-de kumulýa-tiw snaryadlar bilen zyýan ýetirilýär.

Ýokarky bron kumulýatiw snaryadlar bilen zyýan ýetirilýär

44-nji surat. Tankyň gowşak ýerleri.

Gözegçilik esbaplary, faralar ok atyjy ýarag ody bilen zyýan ýetirilýär

Daşary ýurt söweş wertolýotlary

AN-64D «Apach Longbou»-nyň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Iň ýokary tizligi — 261 km/s, iň beýik uçuşy — 3800 m, wertolýotyň uzynlygy — 17,7 m, beýikligi — 4,9 m, ekipažy — 2 adam (uçujy we operator), uçuş uzaklygy 6 km. çenli bolan «Hellfaýr» raketasyňa eýe. ABŞ armiyasy ýaraglanan (45-nji surat).

45-nji surat. AN-64D «Apach Longbou» söweş wertolýoty.

UH-64 «Blek Hok»-uň taktik-tehniki häsiýetnamasy. Iň ýokary tizligi — 361 km/s, iň beýik uçuşy — 5790 m, wertolýotyň uzynlygy — 15,2 m, beýikligi — 5,1 m (46-njy surat).

46-njy surat. UH-64 «Blek Hok» — ABŞ-nyň gury ýerdäki güýçleriniň esasy transport wertolýoty.

*1.5. Ok atmak — söweşde duşmany ýok etmegiň esasy serişdesi.
Ot açyş görnüşleri. Söweş manýowry barada düşünje. Manýowr görnüşleri.
Toparlaryň söweş hereketlerini üpjün etmek.*

Ok atmak — söweşde duşmany ýok etmegiň esasy serişdesi, ony ökdilik bilen alyp barmak we nyşany birinji ok bilen urmak üçin söweşiji:

- öz ýaragyny doly bilmeli, ony saklamagy, atmak üçin yhlasly taýýarlamagy;
- atmak üçin ýeri ussatlyk bilen seçip almagy, çäkli wagtda, gündiz we gije, dürli ýagdaýlardan atmagy dogry ýerine ýetirmegi;

• nyşana çenli bolan aralygy nyşana goýujysyny we nyşana alyş nokadyny dogry anyklamagy hem-de gapdaldan öwsen şemala we nyşanyň hereketine dogrulyk girizip bilmegi;

- komandiriň komandasyny üns bilen eşitmegi we anyk, tiz ýerine ýetirmegi;
- özbaşdak ok atanda aňly başyny başlap bilmelidir.

Awtomatçylar ok atmak üçin topar komandiri görkezen ýerleri eýeleýärler, özbaşdak hereketlenende ony özlari saýlaýarlar. Saýlanda ýagdaý, ýeriň karakteri we goýlan wezipeler hasaba alynýar.

Atmak üçin ýer amatly, giň, görüş meýdany we atmagy hem-de okçynyň duşmanyň gözegçiliginden penalap durmagyny üpjün etmeli. BMP (BTR) pulemyotlar we granatomyotlar üçin ot açyş pozisiýasy toparyň komandiri tarapyndan saýlanýar we görkezilýär.

Ot açyş pozisiýasynyň ýerleşşi goýlan wezipeleriň ýokary derejede ýerine ýetirilmeli, otly manýowr etmäge mümkinçilik döredýän gowy görnüşe we atmaga eýeligi, tebigy nykaplanmagy, oňaly girip-çykmagy we täze ýa-da ätiýaçlykdaky ot açyş pozisiýasyna görünmezden barylýan ýollaryň bolmak talaplaryna jogap bermelidir.

RPGdan atmak üçin, bulardan daşary, atyş howpsuzlygyny üpjün etmeli, ýagny yzda gazlaryň erkin çykmagy üçin päsgelçilik bolmaly däl (2 m-den ýakyn däl) hem-de howpsuz zona (30 m) çuňluk arasynda adamlary, ok-därileri ýerleşdirmeli däl. Ot açyş pozisiýasy (atmak üçin ýeri) şeýle saýlamaly, munda duşman ýerine ýetirýän işler aýdyň görünüp durmaly, özi bolsa görünmeli däl.

• Ot açyş görnüşleri • Söweş manýowry barada düşünje

• Manýowryň görnüşleri • Toparlaryň söweş hereketlerini üpjün etmek

Moto atyjylyk (tankçy) toparyň (seksiýanyň, tankyň) ody söweşjeň wezipäni ýerine ýetirmekde, duşmany ýok etmegiň esasy serişdesi hasaplanýar. Duşmany ot açyp, ynamly zyýan ýetirmek: nyşany öz wagtynda razwedka etmek, ot açyş serişdelerini olaryň söweş mümkinçiliklerine garap ussatlyk bilen ulanmak; ot açyşyň anyklygy, ony ulanmagyň tötänden we gaty dykzlykda hem-de ýokary tizlikde ulanmagy; söweşde ot açmagy ussatlyk bilen dolandyrmak arkaly gazanylýar. Ot açmak:

• *ýaragyň görnüşi boýunça* — ok atyjy, granatomyot, pyýadanyň söweş maşynlary (bronetransportýorlar), tanklar, artilleriýa, zenit serişdeleri we başgalar;

• *atyş usuly boýunça* — gönüden göni, ýarymdogry we ýapyk ot açyş pozisiýasyndan atmak bilen tapawutlanýar.

Ok atyjy ýaraglaryň ot açyş görnüşleri aşakdakylar:

- *taktik ulanylyşy boýunça*— tutuş kesip atmak (ot tötänden, ýakyn aralykdan bir ugurda açylýar) we ýygylan tertipde (bir nyşana moto atyjylyk toparyň ýa-da seksiyanyň ähli görnüşdäki ok atyjy ýaraglary bilen ok atmak);

- *atyş ugry boýunça* — frontal (nyşan frontuna perpendikulýar ýagdaýda), ganatdan (nyşanyň ganatyna, onuň frontuna parallel ýagdaýda) we kesişme ok atmak (bir nyşana iň bolmanda iki ýönelişden ok atyp alyp barmak);

- *atyş gyzgynlygy boýunça*— bir-birden ok üzüp atmak, gysga we uzyn hatar bilen hem-de ähli görnüşdäki ok atyjy ýaraglardan üznüksiz ok atmak;

- *atyş usuly boýunça*— ýerden, saklanyp (gysga säginip), ýöräp barşyna, bortdan, nokada garap ot açmak, front boýunça ody ýaýyp, ody içerik ýaýyp, meýdan boýunça we başgalar.

Artilleriýa odunyň görnüşlerine: aýratyn nyşan boýunça ot açyş, jemlenen, böwetli (hereketli we hereketsiz) tutuşlygyna oka tutmak we başgalar degişli.

Goranmany kämilleşdirmekde, aýratynam, daglarda, ähli görnüşdäki ýaraglary çekmek bilen köpgatly we köpgatly ot emele getirilýär. Duşmanyň diri güýçlerine aýratyn ot açyş serişdeleri ýa-da moto atyjylyk toparyň we seksiyanyň ok atyjy ýaraglardan ýagdyrylan ody bilen atyp zyýan ýetirilýär.

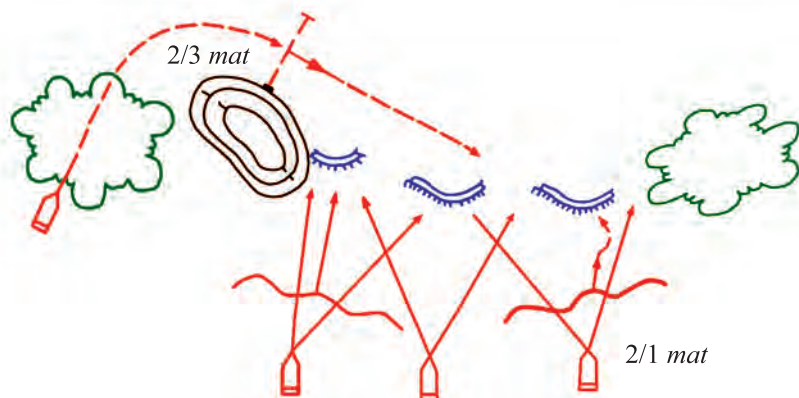
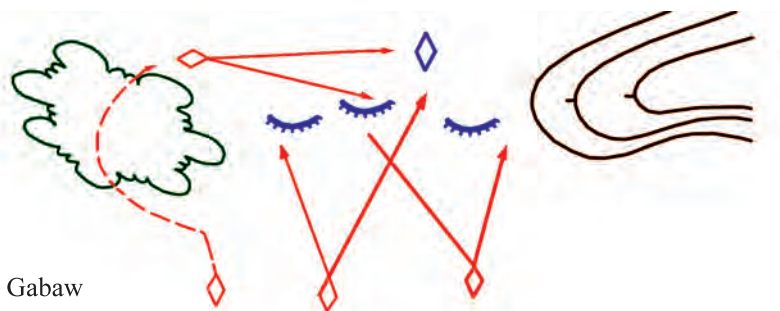
Söweşde moto atyjylyk (tank topary), ýeriň amatly şertlerinden peýdalanyň, ot açmagyň hereket bilen ussatlyk bilen birikdirip we manýowry giňden ulanmaly. Manýowr güýçleri we serişdeleri ot açmak bilen geçirilýär.

Güýçler we serişdeler manýowry duşmanyň söweş tertibindäki iň gowşak ýerine, aýratynam, ganatlaryň arka tarapyňa hem-de öz ownuk bölümlerini duşman zarbasyndan öz wagtynda çykarmak üçin geçirilýär. Güýçler we serişdeler manýowryň görnüşleri bolup gurşaw, aýlanyp geçmek, olaryň birikmesi we çekinmesi hasaplanýar.

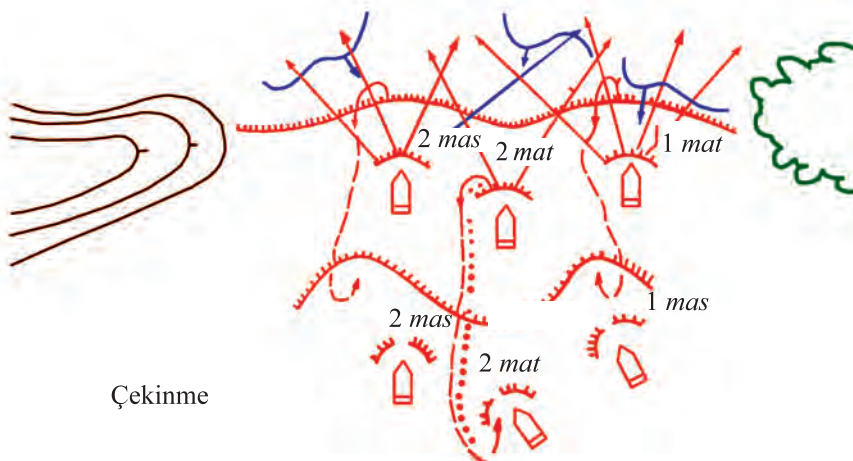
Aýlanyp geçmek— ep-esli içirileme manýowr duşmanyň arka tarapyndan zarba bermek maksadynda geçirilýär.

Çekinmek— öz goşunlaryny duşmanyň zarbasyndan çykaryp almak we oňaly ýagdaýy eýelemek üçin ulanylýan manýowr. Ol diňe uly komandiriň rugsady bilen geçirilýär.

Manýowr taglymy boýunça ýönekeý bolmaly, ýagny çalt, gizlin we duşman üçin tötänden geçirilmeli. Ony amala aşyrmak üçin duşmany otly zyýan ýetirmek netijesinde aýyk ganatalary, aralyklar, ýer şertleri, gizlin barmak ýollary, tüsse we aerezollar, goranmada bolsa, mundan daşary, tranşeyalar we aragatnaşyk ýollary hasaba alynýar.

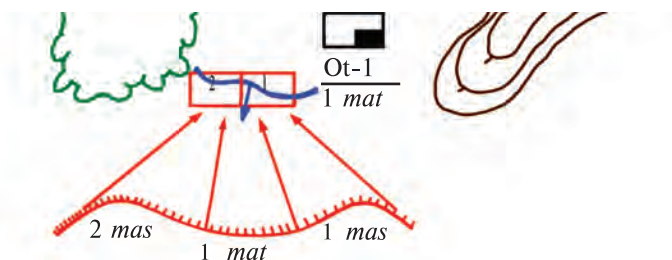

Aylanyp geçmek 1/3 mat

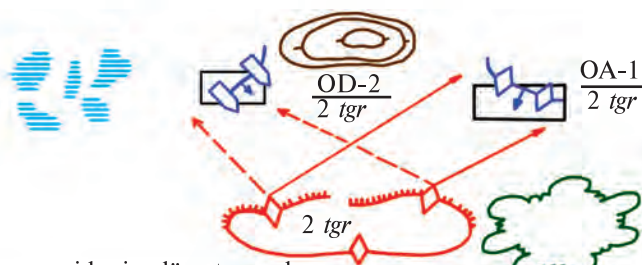

47-nji surat. Ownuk bölümleriň söweşdäki manýowry (wariant).

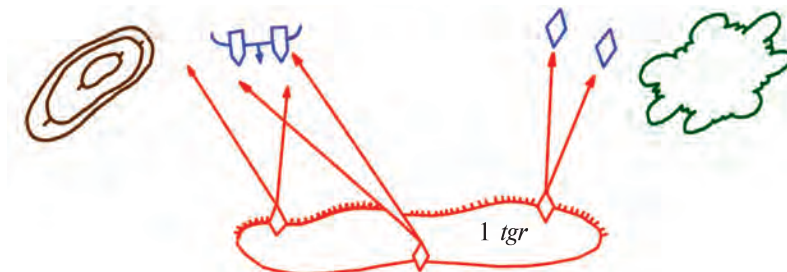
Otly manýowr duşmana netijeliräk zyýan ýetirmek üçin ulanylýar. Ol toparyň (seksiýanyň) bir möhüm nyşan boýunça ody ýygmakda, bir nyşandan başgasyna ody öz wagtynda göçürmek we topar bilen bir wagtda birnäçe nyşana ot açmagy alyp barmakda aňladylýar.

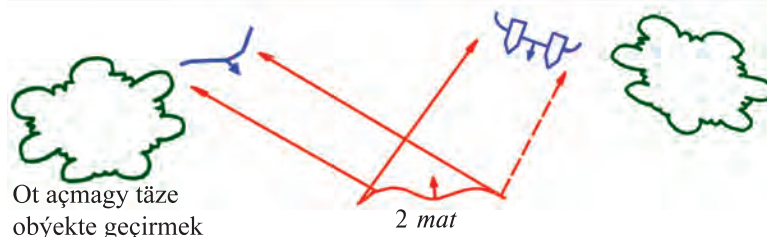
Bir tarapa jemläp ot açmak

Taraplara yzygider jemläp ot açmak

Paýlap ot açmak

Ot açmagy täze obýekte geçirmek

48-nji surat. Otly manýowr (wariant).

Moto atyjylyk (tankçy) toparlaryň (seksiýalar, tanklar) hereketini söweşeň üpjün etmek, söweş taýýarlygyny saklap durmaga gönükdirilen çäreleri amala aşyrmak we kämilleşdirmek hem-de onuň söweş ukybyny saklap galmak, goýlan wezipeleri öz wagtynda we üstünlikli ýerine ýetirmek üçin amatly şertler döredip bermekde aňladylýar. Ol söweşiň ähli görnüşlerinde: maşk eden wagtynda we ýerde ýerleşende, komandiriň karary esasynda kämilleşdirilýär we öz içine razwedka, goramak, nykaplamak, inženerlik üpjün etmek we himiki goragy alýar.

Moto atyjylyk (tankçy) toparlaryň (seksiýalar, tanklar) komandiri ok-däriler, ýangyç gorlaryny öz wagtynda dolduryp almak çärelerini, söweş maşynlara we ýaraqlara tehniki hyzmat etmegi, şahsy düzümi indiividual gorag we mahsus arassalamak, azyk we başga maddy serişdeler bilen üpjün etmegi hem-de esgerleriň we seržantlaryň enjamlarynyň dolulygyny barlamak, olardan dogry peýdalanmagy gözegçilik edip barmaly.

Enjamlara esgerler we seržantlar üçin niýetlenen ýarag we başga zatlar girýär. Ol göterip gezilýän we daşalýan böleklere bölünýär. Enjamlaryň göterip gezilýän bölegi, kada boýunça, esgerde we seržantda bolýar hem-de özüne şahsy ýarag, ok-däriler, gaznykap (respirator), pyýadalar pilçesi, polat şlem, bronežilet, meýdan enjamlary, suwly flýaga, goşlar haltasyny öz içine alýar. Goşlar haltasynda: gazanjyk, çemçe, kružka, gury paýok, indiividual aptečka, suwy zyýansyzlandyryjy serişdeler we şahsy gigiýena serişdeleri ýerleşdirilýär. Komandiriň karary bilen alyp gezilýän enjamlaryň düzümi özgerdilmegi mümkin.

Gabaw — duşmanyň ganatyna zarb bermek üçin amala aşyrylýan manýowr.

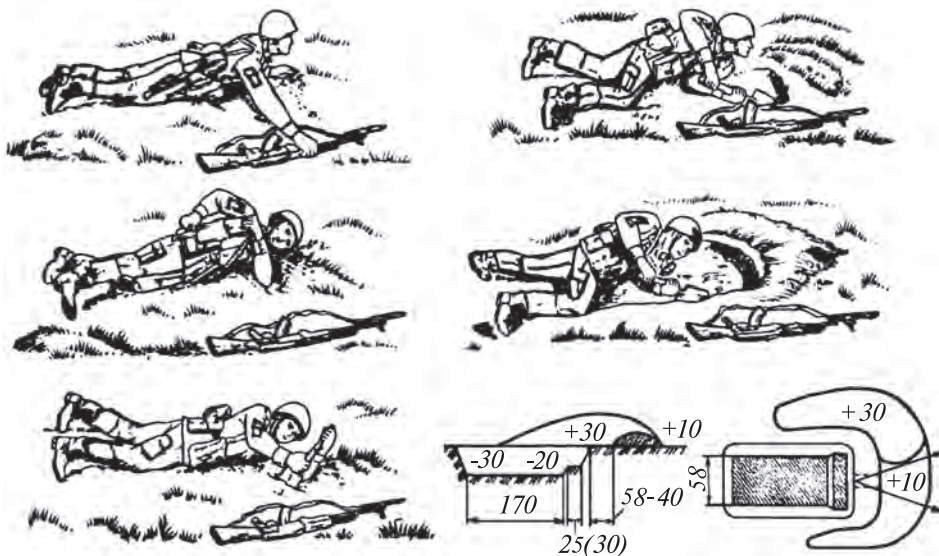
Gabaw, adatda, otly we taktik hyzmatdaşlykda, aýlanyp geçmek bolsa, frontdan hereketlenýän taktik hyzmatdaşlykda amala aşyrylýar.

Ähli galan zatlar enjamlaryň daşalýan bölegine girip, olar pyýadanyň söweş maşynlarynda (bronetransportýor, awtomobil, tank) alyp ýörelýär. Ulanylşy boýunça gollanmalara we başga resminamalara laýyklykda ýerleşdirilýär.

II bap. **ESGERIŇ WE OWNUK BÖLÜMLERIŇ SÖWEŞDÄKI HEREKETLERI**

2.1. Goranmadaky otly pozisiýa barada düşünje. Ony saýlamagyň tertibi, ýagdaýy eýelemek, enjamlaşdyrylyşy. Goranmaga ýerli predmetleri uýgunlaşdyrmak, ok atyş sektoryny arassalamak we okopy nykaplamak

Ot açyş pozisiýasy — bu esger bilen duşmanyň söweş alyp barýan ýeri ýa-da ýer uçaştogy. Ot açyş pozisiýasy ýere baglylykda saýlap alynýar we ol esger tarapyndan şeýle saýlap alynmaly (ýa-da komandir görkezmegi), ýagny ol ýerden

49-njy surat. Awtomatdan ýatyp atmak üçin bir adamlyk okop gazmagyň yzygiderligi.

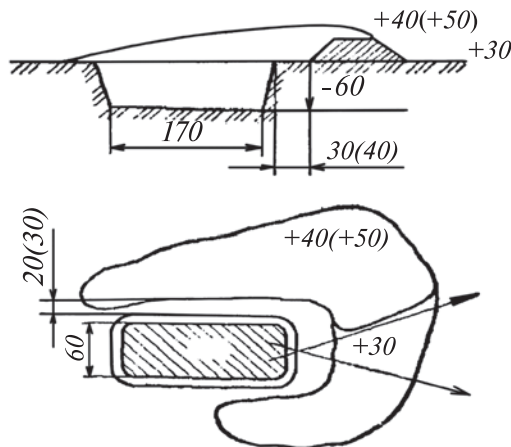
öňde duran duşman gözegçilik alyp barmagy mümkin bolan ýer gowy görünmeli. Ýer ok atyjy ýaragyň täsirli ok atmak uzaklygynda görnüp durmaly. Eger öňde açyk ýerde söweş hereketleri alyp barmak duran bolsa, esger oňa görkezilen ot açyş pozisiýasy ýerini üns bilen öwrenip çykmaly. Ot açyş pozisiýasy duşmanyň ody astynda eýelenmegi mümkin.

Duşmanyň ody astynda ýatyp atmak üçin bir adamlyk okop gazmak aşakdaky ýaly ýerine ýetirilýär: saýlanan ýerde esger ýaragyny özünden sagraga, uzadylan el aralygynda stwoluň agzyny duşmana garadyp, ýere goýýar; çep tarapyna ýanbaşlap, pyýadalar pilçesini gabyndan çykarýar; soň pilçäniň dessesinden iki elläp tutup, özüne garap urup, ot-çöpi kesýär (49-njy surat).

Otlary alyp bolup, ony ýanyna goýýar, okopy gazyp, ony brustweri nyklamaga ulanmak mümkin bolar ýaly toprak başyndan öňe, soň bolsa gapdal tarapa taşlanýar, ol oklar, snarýad ýa-da mina parçalaryndan saklanmagy üpjün edýär.

Işlän wagtynda kelle mümkingadar ýere ýakynrakda saklanmaly, çünki duşmany üznüksiz görüp durmak mümkin bolsun. Okopyň öňki bölegini 20 sm-e çenli gazyp, esger azajyk yza süýşýär we galan bölegini gazmagy dowam etdirýär. Okopyň giňligi 60 sm, uzynlygy bolsa 170 sm bolmaly. Işiň ahyrynda brustweri ýeriň gurşawynyň reňkine meňzedip nyklamaly.

Eger duşman işeňňirlik görkezme, okopy enjamlaşdyrmak işleri dowam etdirilýär, ol dyza çöküp atmak üçin 60 sm-e çuňlaşdyrylýar we uýgunlaşdyrylýar

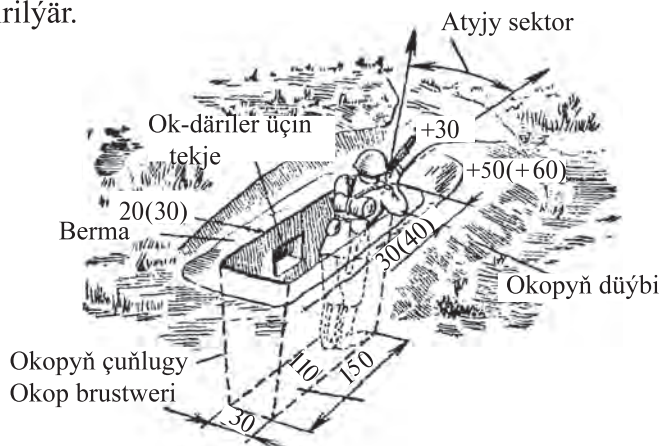
50-nji surat. Awtomatdan dyza çöküp atmak üçin okop.

(50-nji surat), soň bolsa turup atmak üçin 110 sm-e çenli çuňlaşdyrylýar.

Amatly şertlerde, aýratynam, duşman özüni passiw alyp baranda, toparyň komandiriniň görkezmesi boýunça ýa-da özbaşdak ýagdaýda bir adamlyk okoplar topar pozisiýasyna özara birigýär we olar doly profile (görnüşe) ýetirilýär.

Şu maksatda esger okopdan çykmazdan, özüniň çepdäki goňşusyna çykmak üçin birleşdiriji ýol gazýar.

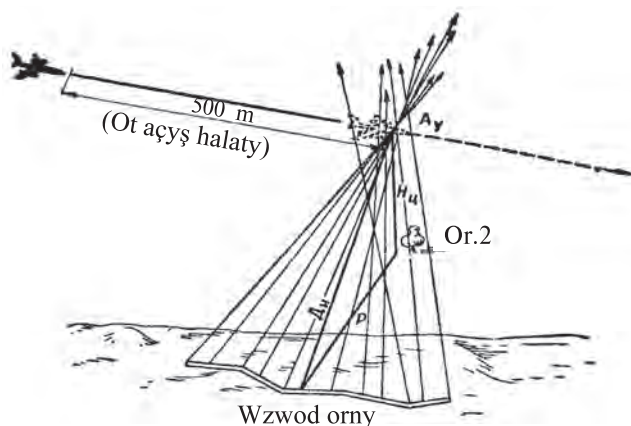
Iş tertibi bir adamlyk okop gazmagyň tertibi bilen birmeňzeş. Eger okopyň önünde gyrymsy ýa-da beýik otlar bolsa, görnüşi gowulandyrmak we atmak üçin olardan arassalanýar, ýöne muny duşman duýmaly däl. Bularan daşary, gijeki söweşiň önünden nyşana alyjysyz atmaga awtomatlar we pulemyotlar taýýar ýagdaýyna getirilýär.

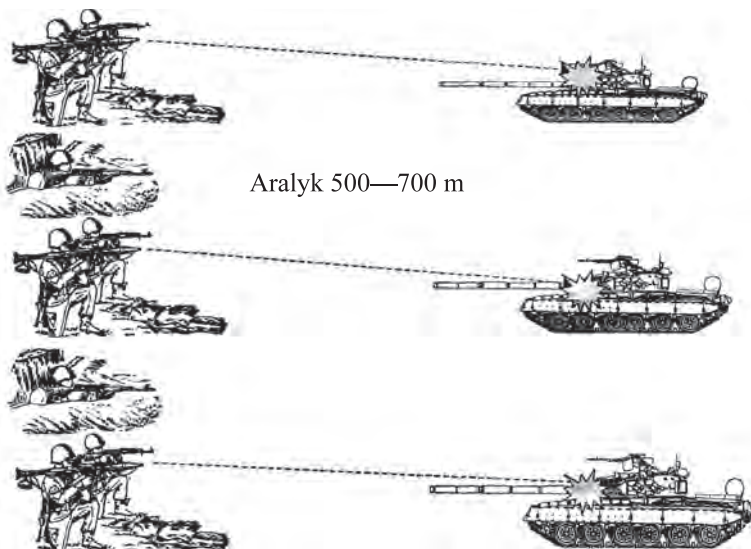
51-nji surat. Awtomatdan durup atmak üçin okop.

Okopdan ot açyşda, esgeriň howpsuzlygyny üpjün etmek üçin ýerli predmetlerden (guran ot, çöp-çalam we şular ýalylar) peýdalanylýar, ýeriň gurşawyna uýgunlaşan nykaplama torlaryny hem ulanmak mümkin. Okopyň öňki bölegindäki atyş sektoryny arassalamaly, bu ýerden esger hüjüme ýatan duşmana tarap ot açýar hem-de söweş meýdanyny görüp durýar.

Duşmanyň tanky ýakynlaşmagyna garap, oňa granatomýotyň hakyky ot açyş uzaklygynda RPG-7 bilen zarba berilýär.

Wzvod orny
52-nji surat. Samolýotlara böwetli ot açyş.

53-nji surat. Granatomýotyň hakyky ot açyş uzaklygynda RPG-7-den tanklara zyýan ýetirmek.

Mergenler tankyň we bronetransportýoryň atyjy gurluşlaryna ony hatardan çykarmak maksadynda ot açýarlar.

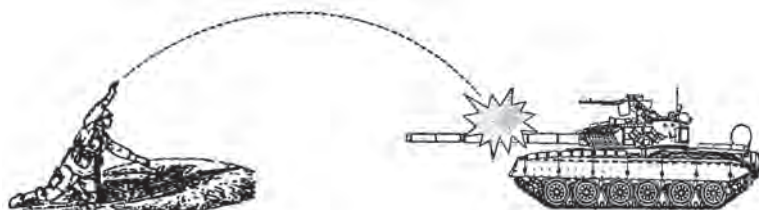

Aralyk 300—700 m

54-nji surat. Tankyň we BTR-iň gözegçilik esbaplaryna mergenleriň ok atyşy.

Duşmanyň tanky ýakynlaşmagyna garap, granatanyň hakyky ot açyş uzaklygynda tanka garşy ondan peýdalanylýar.

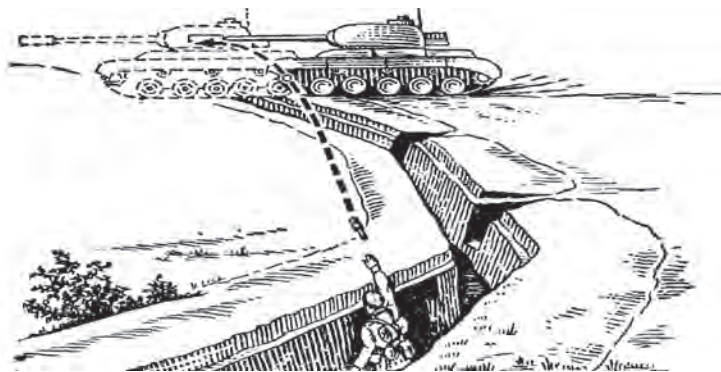
Aralyk 30—40 m

55-nji surat. Granata zyňyp, tanka zyýan ýetirmek.

Goranmanyň öňki sepgidindäki tranşeyä tanklar düşse, olar tanklary üstüne atylýan granata bilen zyýan ýetirilýär.

Tanklar we başga hereketlenýän bronly obýektlere garşy göreş minalaryň kömeginde alnyp barylmany mümkin. Ýerlerde, tanka garşy minalary, mina germewleri ornaşdyrýan maşynyň kömeginde, esgerler bolsa elde ornaşdyrýarlar.

56-njy surat. Ganat boýunça hereketlenýän tanka granata zyňmak.

Duşmanyň bronlanan maşynlarynyň gözegçilik esbaplaryna pulemyotçy we mergen hem ot açyp göreşmegi mümkin.

Aýratyn ýagdaýlarda toparyň komandiriniň buýrugy boýunça tanklar bilen göreşmek üçin esger bellenýär. Ol ýeriň relýefinden peýdalanylýp, topar ody ýa-da topçylar astynda el granatasy bilen tanklara ýakynlaşmak bilen olary ýok edýär.

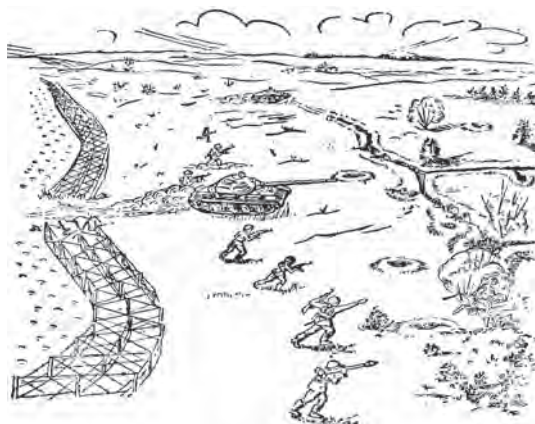
2.2. Pozisiýa ýaryp giren duşmany ýok etmek. Esgeriň gijeki hüjümdäki hereketi we suw päsgelçiliginden geçmegi. Böleklere bölünýän el we tanka garşy granatalary zyňmagyň usullary

Eger duşmanyň aýratyn toparlary goranmanyň önki sepgidini ýaryp geçip tranşéalara düşse, esgerleriň dargap gitmezligi üçin önünden taýýarlanyp goýlan «kirpi» we «haçlary» derrew ornaşdyrylýar. Germewleri goýup bolup, ýaryp giren duşman bilen söweşe girişilýär we bir wagtda tranşeýanyň içinde hereketlenmäge çalşan ýa-da germewleri tranşeýadan çykaryp taşlamakçy bolan duşman gözegçilik edilýär. Olary gysga aralykdan atyp, granata zyňyp el söweşine geçip, ýok edilýär.

• Esgeriň hüjümdäki hereketi • Tranşeýadan hüjüme geçmäge taýýarlanmak we geçmek • Hüjüm wagtynda duşmany ýok etmegiň usullary

Hüjümde esger duşmany ot açyp, zyýan ýetirmegiň netijelerinden peýdalanylýp, toparyň (seksiýanyň) başga esgerleri bilen bilelikde bar güýjüni doly işe salýar.

Hüjümden ön ol özüniň wezipesini, seksiyanyň we toparyň wezipesini, zyýan ýetirmek üçin nyşanlary we ot açyş tertibini anyklamaly, tankyň nomerini (tanyş belgisi) we şu tankyň yzyndan hereketlenýän seksiýany hem-de başga ot açyş serişdeleri bilen özara hereketi bilmelidir. Pyýada tertipde çozuşa geçende — pyýada ýagdaýa geçmeli ýeri we tertibi, seksiyanyň zynjyryndaky ýeri, germew-päsgelçilikden geçmegiň tertibini bilmeli; komandir öwreden

57-nji surat. Pyýada söweş etmek.

signallary ýatda saklamaly; ýaragyň guratlygyny barlamaly we ony söweşe taýýarlap goýmaly; ok-däriler sanyny barlap çykmary we gerek bolsa, olaryň üstüni doldurmaly; şahsy gorag serişdeleriniň guratlygyny we sanyny, egin-eşigi we oňa dakylýan zatlaryň dogrudygyny barlap görmeli.

Esger gijeki hüjüm wagtynda hem edil gündizki ýaly hereketleri ýerine ýetirýär. Garaňky wagtda optiki esbaplardan peýdalanýar. Suw päsgelçiliginden geçende ýeke özi, suw gämilerinden we söweş maşynlaryndan peýdalanmagy mümkin.

• Parçalanýan el we tanka garşy granatalary zyňmagyň usullary • Granatany tranşeyadan ýa-da okopdan zyňmak

Granatany zyňmak aşakdaky usullarda amala aşyrylýar: zyňmaga taýýarlanmak (granatany oklamak we zyňmak ýagdaýyny kabul etmek) we granatany zyňmak.

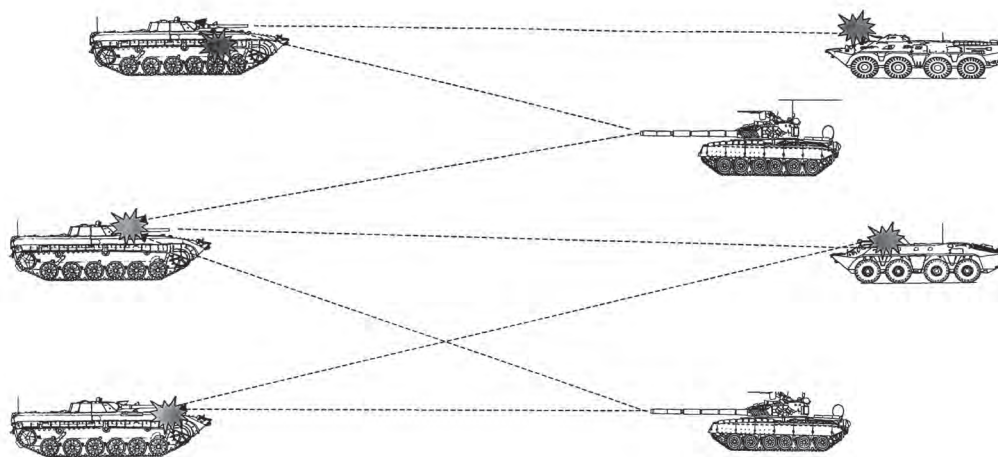

58-nji surat. Duşmanyň tranşeyasynda granatanyň partlaýşy.

59-njy surat. Duşmanyň tranşeýasyndaky söweş.

Granatany oklamak «Granatalar hozirlansin(taýýarlansyn)» komandasyna görä, söweşde bolsa, özbaşdak ýagdaýda amala aşyrylýar. Granatany oklamak üçin ony sumkadandan alyp, korpusyň trubkasyndan dykyny çykarmaly we zapaly trubka towlap girizmeli. Şonda granata zyňmak üçin taýýar bolýar.

«Günbatarlylar»

«Gündogarlylar»

60-njy surat. BMP goranmada dur, top we pulemýotlar ody bilen BTR we tank bilen hüjüme geçen ownuk bölümlere zyýan ýetirýärler. Tanklar BMP-ä ok atyp, olara zyýan ýetirýär.

61-nji surat. Zapaly towlap ornatmak we saklaýjy çekini sogurmak.

Granatany zyňmak üçin aşakdaky amallar ýerine ýetirilýär:

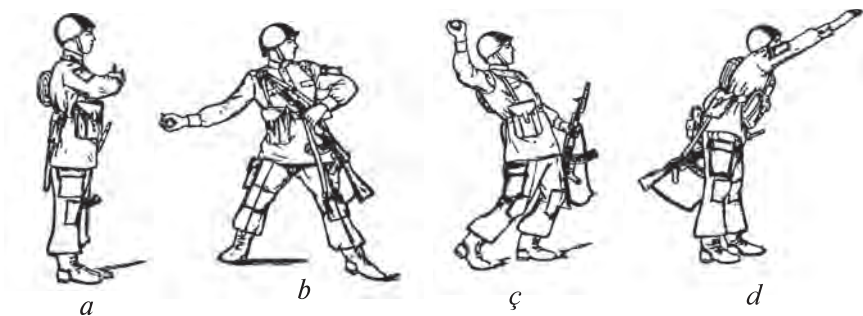
- granatany ele alyp, barmaklar bilen ot açyş diregini granatanyň korpusyna gysyp tutulýar;
- ot açyş diregini mäkäm gysyp durmak bilen ikinji el bilen saklaýjy çekiniň uçlary dogrulanýar we ony barmak bilen halkasyndan çekip, zapaldan sogrup alynýar;
- gulaç ýaýyp, granatany nyşana tarap zyňylýar, goranma dowamynda ulanylýan granata zyňylanda pena geçilýär.

Şol bir wagtda ýarag çalasyn hereketi üpjün edýän ýagdaýda bolmaly. Granatany bir ýerde dik duran ýagdaýda zyňmak üçin aşakdaky amallar ýerine ýetirilýär:

- nyşana ýüzlenip durulýar;
- granatany sag ele (çepbekey — çep ele), ýaragy bolsa çep (sag) ele alyp, saklaýjy çeki sogrulýar;
- sag (çep) aýak bilen, dyzy epip, orta bir ädim taşlanýar;
- bedeni saga (çepe) biraz öwrüp (işip), granata duga boýunça pese we yza zyňylýar;
- sag (çep) aýagy tiz dogurlap durup, döş nyşan tarapa öwrülýär we granatany eginden aşyryp alyp, zyňylýar. Granata zyňanda, tirsek goşmaça silkinýär.

Zyňmak dowamynda bedeniň agyrlýgy çep (sag) aýaga geçirilip, ýarag ýiti yza çekilýär. Granatany dyzda durup zyňmak üçin aşakdaky amallar ýerine ýetirilýär:

- dyza durulýar;
- granatany sag ele, ýaragy bolsa çep ele alyp, saklaýjy çeki sogrup alynýar;
- bedeni yza taşlap, saga öwrülýär we gulaç açylýar;

62-nji surat. Ýerde durup granata zyňmagyň usuly: *a, b, c, d* — hereket yzygiderligi.

— biraz göterilip, granatany eginden aşyryp, hereketiň soňunda çep aýak tarapa ýiti egilip, zyňylýar.

Granatany ýatan ýagdaýda zyňmak üçin aşakdaky amallar ýerine ýetirilýär:

— ýatan ýagdaýda ot açyş halaty kabul edilýär;

— ýarag ýere ýatyryp, granata sag ele alynýar;

— çep el bilen saklaýjy çeki sogrup alnyp, ýere eller bilen direlýär we ondan iteklenip, dyzlara durulýar;

— sag aýagy biraz yza taşlap, çep dyza, ony ýerinden gozgaman durulýar we şol wagtyň özünde gulaç ýaýylýar;

— sag aýagy dogrulap, döşi nyşana tarap öwürüp, öňe ýykylmak bilen, granata zyňylýar;

— ýaragy alyp, ot açmaga taýýarlanylýar.

Granatany hereket dowamynda zyňmak üçin aşakdaky amallar ýerine ýetirilýär:

— granatany ýarym eplenlen sag elde, ýarag bolsa çep elde tutulyp, saklaýjy çeki sogrup alynýar;

— çep aýak taşlananda, el granata bilen birlikde öňe çykarylýar;

— nobatdaky ädim taşlananda (sag aýak bilen), el duga boýunça pese yza hereket etmegi dowam edýär we şol bir wagtda beden saga öwrilýär;

— üçünji ädimde, çep aýagy nyşanyň ugruna tarap ukuna goýup, sag dyzy epilýär we beden öwrülmesi, gulaç açylyşy togtadylýar;

— hereket tizliginden peýdalanylýp, zyňmak prosesine aýak, beden we el güýjüni jemläň ýagdaýda granata eginden aşyryp zyňylýar.

Granatany awtomobilden zyňmak üçin aşakdaky amallar ýerine ýetirilýär:

— oturgyçda oturan ýa-da iki aýaga durup, ýa-da çep aýagyň dyzyny oturgyja goýan halat kabul edilýär;

- granatany sag ele, ýaragy çep ele alyp, saklaýjy çeki sogrup alynýar;
- ýarag tutan çep el bilen awtomobiliň bortuny tutup durulýar we bedeni yza, şol bir wagtda saga öwrüp, granata bilen gulaç açylýar;
- granatany eginden aşyryp alyp geçip, öňe ýiti egilip, zyňlyýar we bortuň arkasyna gizlenilýär.

Eger awtomobil lýuky bolsa, granatany zyňmazdan öň lýukuň gapagyny açmaly, zyňandan soň bolsa, ýapylmaly.

Granatany tankdan (özi ýöreyän artilleriýa gurluşyndan) zyňmak üçin aşakdaky amallar ýerine ýetirilýär:

- oklaýjy taýýarlanan granatany sag ele alyp, nyşana tarapa öwrülýär we saklaýjy çekini sogurýar;

- lýukuň gapagyny dürtüp, onuň dessesinden tutup durýar;

- lýukuň gapagyny açyp, granatany lýuk arkaly zyňýar we lýukuň gapagyny derrew ýapyp, gulplaýar.

Granatany tranşeyadan ýa-da okopdan zyňmak üçin aşakdaky amallar ýerine ýetirilýär:

- ýarag okopyň ýa-da tranşeyanyň gyrasyna ýatyrylýar;

- granatany sag ele alyp, saklaýjy çeki sogrup alynýar;

- sag aýagy mümkingadar yza çekip, bil we aýaklar biraz epilýär we granata tutan sag el ahyryna çenli ýokary, yza çekilýär;

- çep ele direlen ýagdaýda ýiti dogrulanyp, granata zyňlyýar we tranşeya (okop) içine gizlenilýär.

Duşmanyň okopda, tranşeyada ýa-da açyk ýerde bar bolan janly güýjüni ýegsan etmek üçin granatany gorizonta görä 35°—45° burç astynda, nyşanyň üstüne dik düşürip, mümkingadar bökdürmezden zyňmaly.

Granatany binanyň äpişgelerine we gapylaryna zyňmak dowamynda olara anyk degmegi talap edilýär, şonuň üçin granatanyň traýektoriyasy nyşana dogry ýönelen bolmaly. Granatalary äpişgelere we gapylara anyk degmegine yzygyderli we dowamly maşklar bilen gazanylýar. Granata zyňýan şahs granatany zyňanson gizlinmeli, ýogsam nyşana degmän portlan granata parçalary bilen özi ýaralanmagy mümkin.

Eger granata zyňylmadyk we zapalyndan saklaýjy çeki sogrulmadyk bolsa, ol komandiriň gözegçiligi astynda oksuzlandyrylýar.

«Granata oksizlantirilsin» komandasyna görä, zapal tovlanyp çykarylýar, esgä (kagyza) dolanylýar we granatalar gapjygyna ýerleşdirilýär; korpusyň trubkasyna dyky towap ýerleşdirilýär we granata öz sumkasyna salynýar.

III bap. RAZWEDKA

3.1. Gözegçilik üçin ýer saýlamak. Görnüň çäklendirilen şertde ýer we ýerdäki predmetleri öwrenmek

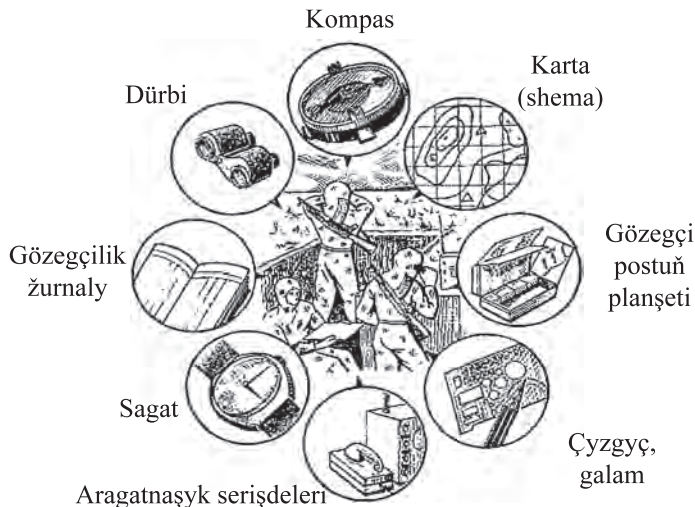
Ýer we duşman razwedkasyny alyp barmak üçin esger gözegçi edip bellemegi we gözegçilik posty düzüminde hereketlenmegi mümkin. Gözegçilik posty gizlin enjamlaşdyrylýar, nykapanýar we duşmana gözegçilik üçin gerek bolan ähli serişdeler bilen üpjün edilýär. Gözegçilik punkty üçin ýer, ýeri we duşmanyň postdaky predmetlerini, öz goşunlary hereketi görkezilen polosada mümkingadar, aralykdan gözegçilik mümkinçiligini üpjün etmeli.

Adatda, gözegçilik üçin polosa duşmany razwedka etmekden daşary, öz goşunlarynyň hereketine gözegçilik edip durmak; sektor diňe duşmany we örän kesişen şertli ýere gözegçilik üçin bellenilýär. Gözegçilik postunda okopda, tranşeyada, snaryad (bomba) portlan çuň mahsus enjamlaşdyrylan desgada, söweş maşynynda ýa-da gözegçilik amatly bolan ýerde bolmagy mümkin.

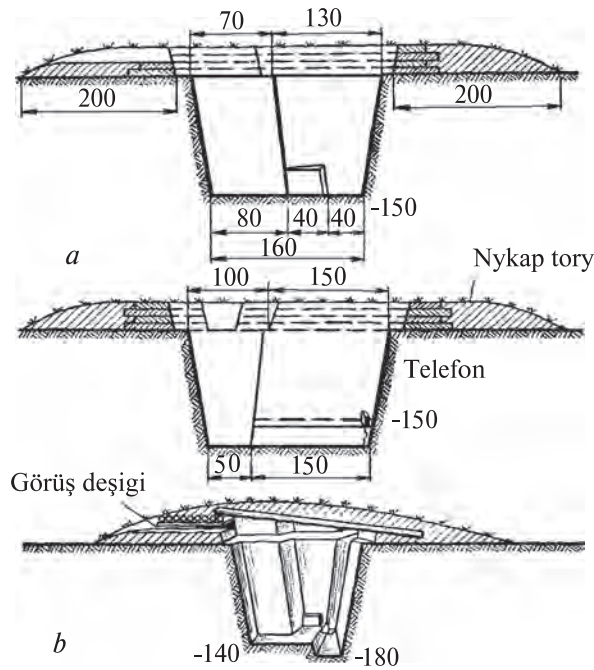
Kompas — gorizontyň taraplaryny dogry kesgitlemek üçin gerek.

Iri masştably karta — 1:25000, 1:50000 oňa gözegçilik posty şertli belgisiniň gözegçilik sektoryny, duşman peýda bolýan ugry, onuň goranmasynyň öň araçägini, onuň ot açyş serişdeleriniň ýerleşişini we başgalary çyzmak üçin ulanylýar.

Dürbi — bu gözegçilik serişdesi bolup, onuň kömeginde ýer we duşmany gözegçi gözegçilik edýär. Dürbiniň optika ulgamy şeýle gurlan, ýagny ondan

63-nji surat. Gözegçilik postuny üpjün etmek.

64-nji surat. Gözegçilik punkty:

a —açyk okop; *b*—ýapylan we gözegçilik üçin deşikli okop.

seredilende ähli predmetler hakyky ýerleşişinden 2-dan 15 gezege çenli ýakyn aralyga getirilýär.

Gözegçilik žurnaly—gözegçilik netijeleri barada ähli maglumatlary girizmäge niýetlenen.

Sagat—anyk wagty bilmek üçin peýdalanylýar.

Telefon (radiostansiýa)—komandir bilen aragatnaşyk baglap durmak hem-de gözegçilik netijelerini ibermek üçin peýdalanylýar.

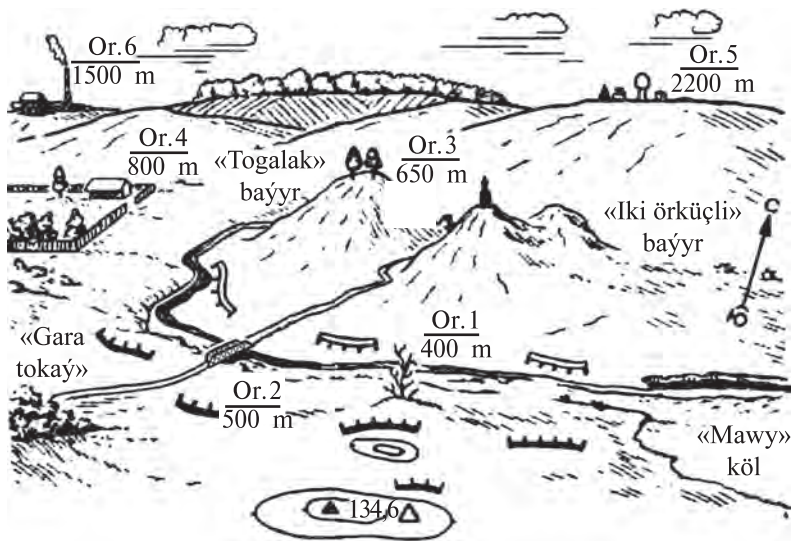
Ofiser çyzgyjy we galamy—kartada işlemek üçin niýetlenen.

Gözegçilik punkty 64-nji suratda görkezilişi ýaly bolmaly.

Gözegçilik postunyň planşeti—meýdan şertinde duşmany we ýeri razwedka bilen gözegçilik alyp barmagy şahsy düzüme kömek etmäge niýetlenen.

Görnüş çäklendirilen şertde ýer we ýerdäki predmetleri öwrenmek

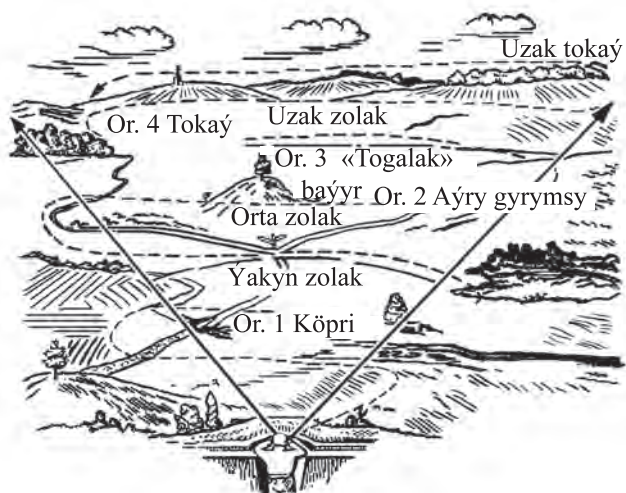
Ýer we ýerdäki predmetlere gözegçilik üçin amatly bolan kada boýunça, gözegçilik postundan garap öwrenilýär. Ilki bilen, ýeri dogry öwrenmek üçin onuň

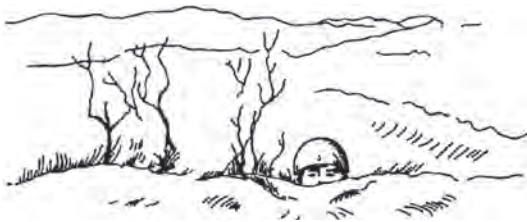
65-nji surat. Ýeriň shemasy.

shemasyny düzmeli. Oňa gözegçilik postunyň ýeri, öz goşunlary we duşmanyň öňki sepgidi çyzylyp, oriýentirler kesgitlenilýär hem-de olara çenli bolan aralyk anyklanýar. Ýeriň shemasynda demirgazyk ugry görkezilen strelka çyzylýar.

Gözegçilik amatly bolar ýaly gözegçilik sektory içeri tarapa 2—3 zolaga bölünmeli (ýakyny 400 m-den 800 m-e çenli we uzagy adam gözi görýän araçäge çenli). Zolaklaryň araçägi, adatda, oriýentirler ýa-da ýerdäki predmetler bilen kesgitlenilýär.

66-nji surat. Gözegçilik sektorlaryny zolaklara bölmek.

67-*nji surat.* Gyrymsylaryň astyndan ýere gözegçilik.

68-*nji surat.* Daşlardan peýdalanyp, ýere gözegçilik.

Gözegçilik ýakyn zolakdan sagdan çepä şertli kesgitlenen sepgitler boýunça özünden içeri tarapa, ýeri we ýerdäki predmetleri ýekän-ýekän gözden geçirmek arkaly amala aşyrylýar. Ýeriň açyk uçastoklary tizräk gözden geçirilýär, ýapyklary bolsa anyrak gözden geçirilýär.

69-*nji surat.* Daragtdan peýdalanyp, ýere gözegçilik.

Ähli görenlerini we anyklanlaryny gözegçi gözegçiligi bes etmezden komandire mälim edýär. Bildirişde gözegçi oriýentiri we ondan näçe uzaklykda (sagda, çepde, ýakynda, uzakda) näme görendigini aýdýar, meselem, «ikinji oriýentir — çepä 50, ýakyna — 100, sary gyrymsynyň ýanynda duşmanyň gözegçilik punkty». Bulary ol telefonda ýa-da radiostansiýa arkaly iberýär.

Gijesine gözegçiligi alyp barmak, aýratynam, kyn. Şuny ýatda saklamaly, ýagny dagda ýokardan pesi görmek, aşakdan ýokaryny gözegçilikden görä kyn. Şonuň üçin gözegçilik punkty ýeri dara we pes ýerlerde saýlanýar, çünki ol ýerden duşmany tizräk tapmak mümkin. Oriýentirler hökmünde ýerde kontur çyzyklaryna eýe bolan predmetler saýlanýar. Gijesine gözegçilik gije görýän esbaplaryň ýa-da gözüň kömeginde alnyp barylýar.

70-*nji* surat. Beýiklikde hereketlenýän duşmana gözegçilik.

Gözegçilik alyp baryan söweşiji, amaly sapaklar wagtynda komandir tarapyndan berlen tabşyryklar nähili ýerine ýetirilen bolsa, söweş wagtynda olara doly amal etmek talap edilýär.

3.2. *Ýerde predmetlere we nyşanlara çenli bolan aralygy kesgitlemek. Uzaklygy ölçemek*

Aralyk metrlerde ölçelýär. Iň anygrak aralyk kartanyň masştaby boýunça kartany ýere deňeşdirmek ýoly bilen kesgitlemegi mümkin. Razwedkaçy aralygy kesgitlemegiň aşadaky usullaryndan köpräk peýdalanýar:

1. Obýektleriň (nyşanlaryň) burç ölçegleri boýunça.

Munuň üçin käbir aralykda gözegçilik edilýän çyzykly ölçegleri we burçlary bilmeli. Burçuň ululyklary dürbiniň we gözegçiligiň başga serişdeleriniň kömeginde ölçelýär.

Mysal. Bir etažly öýüň beýikligi (8 m) dürbiniň iki bölegine (0—10) deň gelýär. Nyşana çenli bolan aralyk aşadaky aňlatma bilen kesgitleňýär:

$$U = \frac{B_x \cdot 1000}{BU}; \quad U = \frac{8 \cdot 1000}{10} = 800 \text{ m},$$

bu ýerde, B_x —nyşanyň beýikligi; BU —münlerde berlen burç.

2. Atyş wagtyndaky ot we ses boýunça.

Ses meteorologiýa şertlerine baglylykda sekundyna 330—340 m tizlikde ýaýraýar (ýa-da takmynan 1 km-i 3 sekuntda geçýär). Ýagtylygyň ýaýraýşy bolsa örän tiz (sekundyna 300000 km).

Mysal. Okuñ sesi atyş wagtyndaky otdan dokuz sekuntadan soň razwedkaça ýetip gelyär. Ok atylan ýaraga çenli bolan aralygy tapyň:

$$S=V \cdot T; 330 \cdot 9 = 2970 \text{ m,}$$

bu ýerde, S — uzaklygy; V — tizligi; T — wagt.

3. Çyzgkly ölçegler boýunça (çyzgyjyň kömeginde).

Munuň üçin millimetrli bölejiklerine eýe çyzgyç alynýar we ony gözleriň önünde uzadylan elin uzaklygynda (gözden takmynan 60 sm aralykdan) tutulýar, kesgitlenmeli bolan aralyga, oriýentire (nyşana) şu çyzgyjyň näçe millimetri uzynlygy (beýikligi, giňligi) boýunça dogry gelenligi anyklanýar. Predmetiň mälim bolan santimetrdeki ululygy ölçemelerde hasyl bolan millimetr sanlara bölünýär we netijede, hemişelik san alta köpeldilýär.

Mysal. Eger 6 m beýiklikdäki telegraf agajy ölçelen wagtynda çyzgyç boýunça 8 millimetri eýelesen, oňa çenli bolan aralyk $(600:8) \cdot 6 = 450 \text{ m}$.

4. Predmetleriň görnüş derejesi boýunça.

5. Duşman ýerleşýän ýeri, onuň hereketlenişini we oňa çenli bolan aralygy sesleriň kömeginde takmynan kesgitlemek mümkin.

Dürbi şkalasynyň burçlarynyň bahasy müňden başe deň—0—05, dürbi şkalasynyň iki burçy müňden ona deň—0—10.

Uzaklygy ölçemek

Dürbiniň burç ölçemek görnüşiniň kömeginde ýerden predmete (nyşana) çenli bolan uzaklygy ölçemek mümkin, haçan-da, şol predmetiň (nyşanyň) ýa-da şu nyşanyň önünde duran predmetiň ölçegleri mälim bolsa.

Uzaklygy ölçemek üçin:

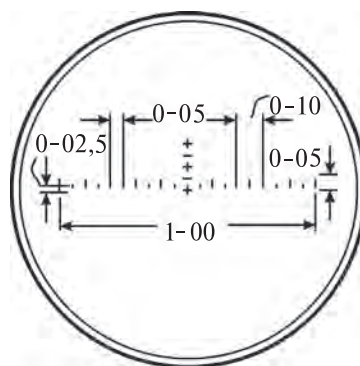
1. Predmetiň (nyşanyň) beýikligi ýa-da giňligi burçy burç ölçeginde ölçelýär.

2. Predmetiň (nyşanyň) metrlerde görkezilen ölçegleriniň sany burç ölçeginiň böleklerine bölünýär.

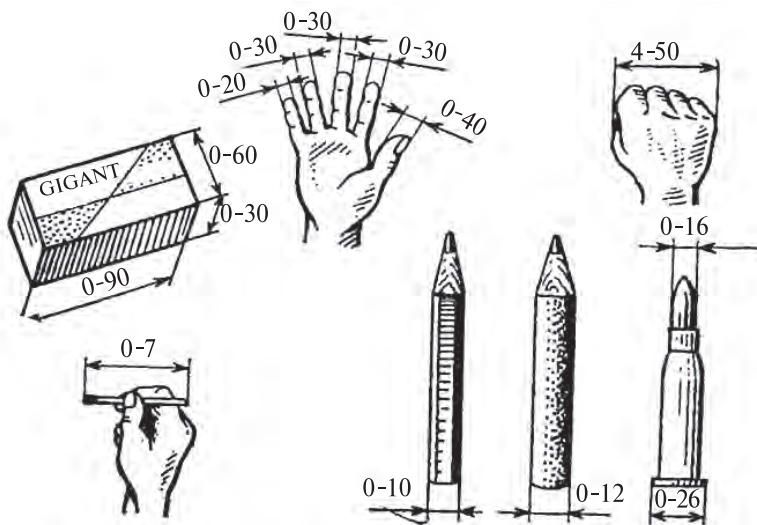
3. Alnan san müňe köpeldilýär.

Netijede, metrlerde ölçelen gözlenýän uzaklyk anyklanýar.

Mysal. Telegraf sütüniniň beýikligi 6 m-e deň. Sütün 0—30 burç astynda

71-nji surat. Dürbude burç ölçemek.

72-nji surat. Gol astyndaky predmetlerden burçuň münler ululygyny ölçemekde paýdalanmak.

görünýär, oňa çenli bolan uzaklyk $6 \cdot 1000:3 = 2000$ m-e deň. Burçuň münler ululygy (U) gol astyndaky predmetleriň kömeginde anyklanmagy mümkin.

Ýeriň shemasyny gysga wagtyň içinde düzmek üçin razwedka taýýarlygynda normatiw kesgitlenen.

Şahsy düzüm gözegçilik postunda. Ýeriň shemasyny düzmekde 500 metrdan 2000 metre çenli uzaklykda ýerleşýän, 6 sana çenli kesgitlenen oriýentire aralygy kesgitlemek. Kesgitlemekde dürbüden peýdalanmaga rugsat edilýär. Wagt wezipe gözden geçirilen wagtyndan işlenip taýýarlanan shema tabşyryga çenli hasaplanýar.

IV bap. **INŽENERLIK ENJAMLAŞDYRMA WE OLARY GÖZDEN GIZLEMEK**

4.1. Inženerlik enjamlaşdyrma we olary gözden gizlemek.

Okoplar we gowaklar

Ussatlyk bilen enjamlaşdyrylan berkitmeler uruş tejribesinde köp taýdan öňden kesgitlenilişi ýaly, söweşde üstünliklere getirýär. Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň söweşijileri ýokary derejedäki inženerlik taýýarlygyna eýe bolmak bilen birlikde, çäkde we meýdanlarda enjamlaşdyrma ýagdaýyny ýokary derejede ulanmak mümkinçiligine eýedir.

Döwrebap söweş alyp barmak prosesinde inženerlik enjamlaşdyrma işleri möhüm derejede ösdi. Döwrebap söweş alyp barmak bilen birlikde, köpçülikleýin we ýönekeý serişdeleri şikesleme täsir güýçleri, birikmeleriniň we bölümleriniň nusga-tehniki üpjünçiligi artmagy netijesinde, inženerlik enjamlaşdyrma ýollary bilen duşmanyň şahsy düzümini şikesleme serişdeleri bilen goranmagyna olary syrly we äşgär bolmadyk ýagdaýlarda frontöni hem-de onuň içersinde tiz çalasyn hereket edip, söweş alyp barmagyny üpjün edýär.

Seksiýanyň inženerlik enjamlaşdyrma işlerine gizlenýän ýerleri, okoplar we aragatnaşyk ýollary gurluşygy bilen birlikde, mina portlatmak päsgelçiligini taýýarlamak hem girýär. Duşman bilen göni ýakynlaşanda, seksiiýanyň okoplary, pudak ýollaryny anyklan duşman olary döwmek ýagdaýynda bolýar. Munuň üçin ýer oýujy maşynlardan peýdalanylýar. Duşman bilen göni ýakynlaşma şertlerinde enjamlaşdyrma ýagdaýy elde gazmak ýoly bilen ýerine ýetirilýär.

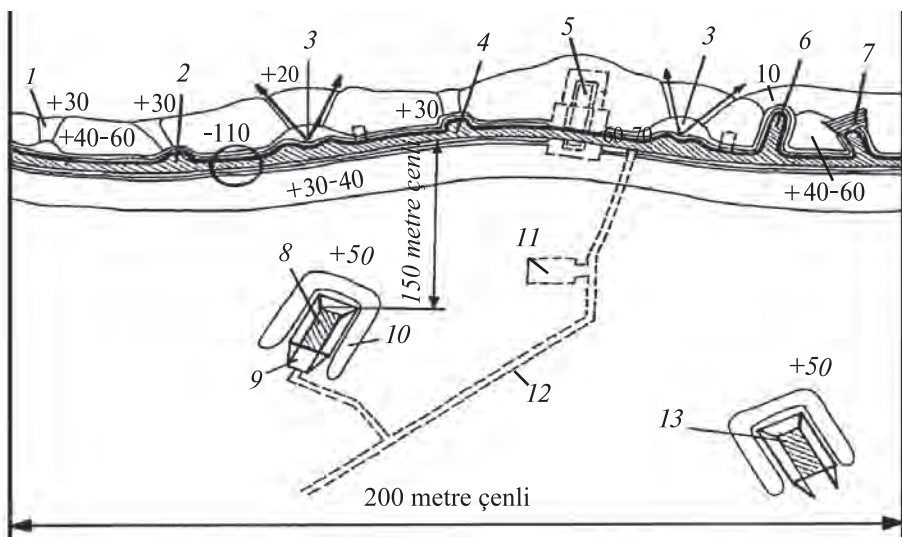
Okoplar we gowaklar

Okçylar, pulemýotçylar we granatomýotçylar ilki ýatan ýagdaýda atmak üçin, soňluk bilen açyk ýere çenli 60 sm çuňlukda dyz halatynda we 110 sm çuňlukda duran halatlarda atmak üçin ýekebara okoplar taýýarladylar. Granatomýotçylar üçin hem, okçylar üçin hem edil şeýle ýekebara okop gerek bolýar. Olaryň tapawudy, granatomýotyň atyş ugrundaky garşylykly taraplary toprak tümmekleri bilen doldurylmaýanlygyndadyr. Okopda granatomýot okçysy, granatomýot üçin meýdana granatomýot we onuň ok-därilerini gizlemek üçin gowaklar edilyär. Duşmanyň oky we ýandyryjy serişdelerinden goranmak maksadynda okoplarda bir, iki adam üçin toprak tümmeklerinden ýasama tümmekler gurulýar.

Seksiýa üçin okop ýekebara ýagdaýdaky okoplar birleşdirilenden soň guralýar. Bu aşakdaky ýaly düzülýär: okoplar çägi boýunça, öňki we arka taraplar toprak tümmeklerinden ýasama tümmekler edilyär, okçylar üçin, esasy we ätiýaçlykdaky pulemýotlar hem-de granatomýotlar üçin ýerler, arka tarapda bolsa aragatnaşyk ýollary hem-de ok-däriler, azyklar üçin gowaklar taýýarlanýar.

BMP (BTR)lar üçin okoplar esasy we ätiýaçlykdaky ýerlerden göz üzmezden gönüburçluk şeklinde, maşynlar üçin meýdança enjamlaşdyrylýar, toprak tümmeklerinden edilen ýasama tümmekden medet bermek maksadynda ýöräp çykylyan ýollar taýýarlanýar. Gowak seksiiýa öňe dikligine çykmak üçin enjamlaşdyrylýar. Çuňlugy 1,5 m, giňligi 0,6 m, uzynlygy 3 m-den kem bolmadyk okopdan gönüden göni çykylya ýeri taýýarlanýar. Gowak syryklar, agaçlar we şahalar bilen ýapylýar.

Mina — partladyjy päsgelçilik. Duşmanyň tanklarynyň we pyýadalarynyň

73-nji surat. Okopdaky seksiya:

1—söweş alnyp barylýan açyklyk; 2—gapdal taraplara geçilýän köwek; 3—pule-mýotlar üçin ýer; 4—atyş üçin ýer; 5—üsti ýapylan berkitme; 6—granatomýot üçin ýer; 7—üsti ýapylan söweş alnyp barylýan açyklyk; 8—esasy ot açyş pozisiýasynda BMP üçin ýer; 9—apparel; 10—toprak tümmegi; 11—zerurlyk ýeri; 12—aragatnaşyk ýollary; 13—gorda ot açyş ýagdaýyndaky BMP üçin ýer.

hereketlenýän ýollaryna hem-de in öňki ýerlere tanka garşy, pyýadalara garşy we gatyşyk ýerlere aýratyn topar minalary ornaşdyrylýar. Tanka garşy minalar meýdany üç-dört hatarda ýerleşdirilýär. Ýerleşdirilen minalaryň aralyk hatary 10 m-den 40 m-i, her haýsy hatardaky minalar bir-birinden 4 m-den 5,5 m-e çenli aralygy düzýär. Minalaryň meýdanynyň umumy uzynlygy 20 m-den 120 m-e çenli bolýar.

Pyýadalara garşy minalaryň meýdany gysylan halatynda, adatdaky ýaly, iki we dört hatara ornaşdyrylýar. Minalar hataryndaky aralyk 2 m-den 4 m-e çenli bolýar, minalar hataryndaky minalaryň arasy 1 m-e çenli bolýar. Duşmanyň hereketlenmegi mina partlama päsgelçiligi ornaşdyrylan ýerler arkaly amala aşyrylýar.

V bap. ÝARAGLY GÜÝÇLERDE ULANYLYAN MINALAR

Häzirki zaman söweşde inženerlik päsgelçiligi birikmeleriniň söweş ýagdaýlaryny üpjün etmekde esasy rol oýnaýar. Duşmana şikes ýetirmek we öňe hereketlenmegi haýallatmak hem-de onuň manýowr etmegini kynlaşdyrmak maksadynda açyk ýere (suwda ýa-da howada) ornaşdyrylýar.

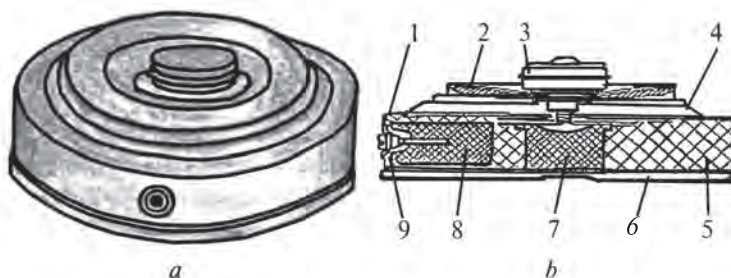
Inženerlik päsgeleşiliginiň esasy görnüşlerinden biri mina partlamasy hasaplanyp, duşmana häsiýetli täsir etmek üçin ulanylýar. Ikinji jahan urşy döwründe inženerlik päsgeleşiligine ornaşdyrylan mina partlamalary netijesinde duşmanyň 10000-den artyk tanklary derbi-dagyn edilipdir. Aýratynam, Moskwanyň bosagasynda we Kursk dugasyndaky söweşlerde duşman köp tanklaryny ýitirdi.

Mina partlama päsgeleşiligini enjamlaşdyrmakda minalar ulanylýar. Özünüň taýýarlanyşy bilen olar tanka we pyýadalara garşy bolýar.

5.1. Tanka garşy minalar. Pyýadalara garşy minalar

Tanka garşy minalar

Tanka garşy minalar tankyň zynjyryna garşy bolup, olar tanklara, raketa we artilleriýa gurluşlaryna, pyýadalaryň söweş maşynlaryna, bronly transportýorlaryň we duşmanyň başga transport maşynlary ýerleşýän ýerleri minalaşdyrmak üçin ulanylýar.

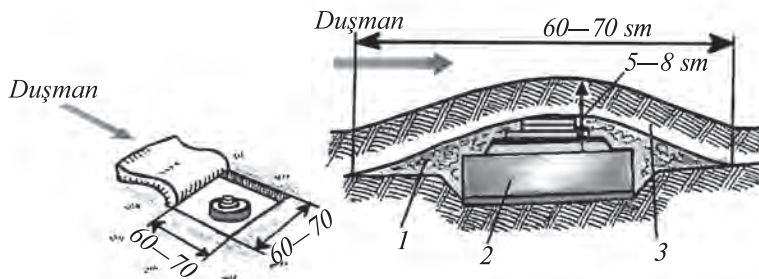

74-nji surat. Tanka garşy TM-57 mina MVZ-57 partlaýjy bilen birlikde görnüşi: *a*—transport halatyndaky umumy görnüşi; *b*—söweş halatyndaky minanyň kesiginiň görnüşi: 1—korpusy; 2—galkanjyk; 3—MVZ-57 partlaýjy;

4—diafragma (perde böwet); 5—zarýady; 6—asty; 7—merkezi detonator; 8—gapdal detonator; 9—gapagy.

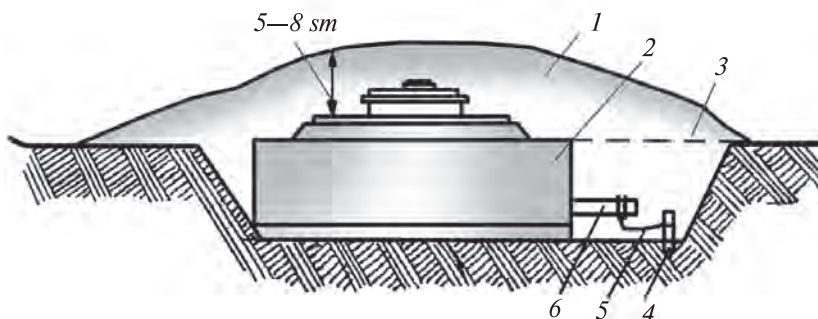
Zynjyra garşy TM-57, TM-62 kysymly minalar — söweş tehnikalarynyň ýöreýän bölümleri minani basyp geçende işläp başlaýar. TM-57 kysymly mina (diametri—320 mm, beýikligi — 110 mm) korpusy metaldan taýýarlanýar. Mina-nyň agyrlыgy 9 — 9,5 kg. Zarýadynyň agyrlыgy 6,5 kg; iş režimi 200—500 kgs.

TM-62 kysymly mina: TM-62 M kysymly metaldan, TM-62 D kysymly agaçdan, TM-62 P kysymly plastmassadan, TM-62 PE kysymly polietilenden, TM-62 T kysymly minanyň korpusy bilen mata materialdan taýýarlanýar. Minalaryň agyrlыgy 9,5—10 kg, zarýadynyň agyrlыgy 7—7,5 kg, iş režimi 150—550 kgs.

75-nji surat. Tanka garşy minalary ot-çöp bilen örtülen ýerlere ornaşdyrmak:

1—topral bilen doldurmak; 2—mina; 3—nykaplanan ot.

76-njy surat. Tanka garşy minanyň ýalaňaç ýerlerde ornaşdyrylyşy:

1—nykaplaýjy gatlak; 2—mina; 3—mina toprak ölçegi;

4—gazyk; 5—birleşdiriji; 6—gapdal partladyjy.

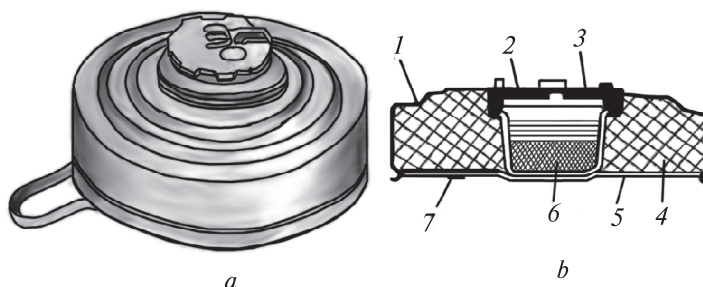
TM-62 kysymly mina (77-nji surat) MVCH-62 partladyjy (78-nji surat) bilen ulanylýar. Minalaryň hereketlenme taraplary: partladyjy galkany basylmagy bilen aşak düşýär, onuň dykysy M-1 kapsul-detonator bilen detonatory gozgaýar. Çekiň gysylmagy bilen üzülip, şarlardan (zoldir) zarba urujy azat bolup, söweşjeň puržin herekete gelip, M-1 kapsul-detonator çog aldyrmagy bilen onuň partlamasyny gozgaýar we minalar partlaýar.

Minanyň dykysy çykarylansoň, rezinli prokladkalar minanyň gözündäki orny dogrudygyna göz ýetirilýär; mina partladyjysyny towlap, ony açary bilen berk daňylýar.

Mina çukura ýa-da onuň üstüne ornaşdyrylýar. Goraýjy çeki partladyjydan boşadylýar we tizlik bilen işe düşürýän ilik basylýar. Mina nykplanýar.

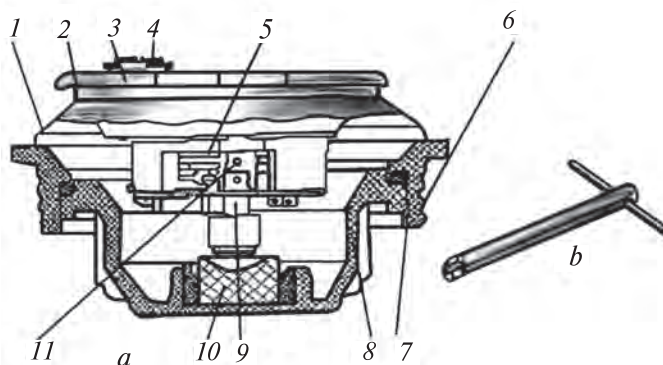
Minalary boşatmak zerurlygy: mina çykaryp almak halatynda

ornaşdyrylandygyna göz ýetirilýär. Mina nykaplanan gatlakdan çykarylýar. Partladyjy söweşjeň halatdan transport halatyna geçirilýär.

77-nji surat. Tanka garşy TM-62 M mina:

a—minanyň MVCH-62 partladyjy bilen birlikde transport halatyndaky umumy görnüşi; *b*—minanyň partladyjysyz (gapagy bilen) kesilen ýagdaýda görnüşi: 1—korpussy; 2—gapagy; 3—prokladka; 4—zarýady; 5—düýbi; 6—goşmaça detonator; 7—berkitmek üçin desse deşigi.

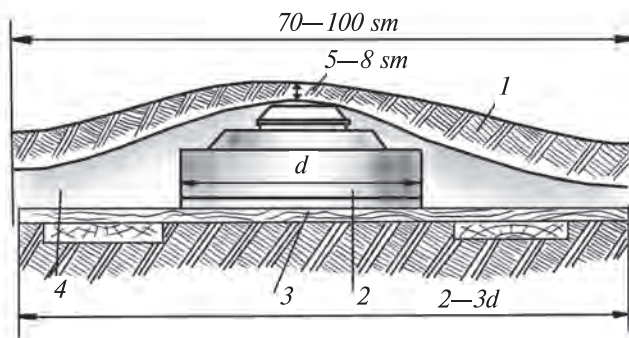
78-nji surat. MVCH-62 partladyjy:

a—partladyjynyň söweş halatdaky kesigi; *b*—partladyjyny transport halatyna geçirmek üçin açar; 1—konus şekilli esasy; 2—galkanjyk; 3—goraýjy orta çekini ornatmak üçin ýer; 4—ilik; 5—ýerine ýetiriji disk; 6—rezba; 7—korpussy; 8—gapak; 9—M-1 kapsul-detonatoryň zarba mehanizmi bilen; 10—detonator

Ornaşdyrylan ýerden mina çykarylýar we ol toprak gatlaklaryndan arassalanýar, onuň şikeslenen ýerleri gözden geçirilýär:

- düzedilen (sazlanan) minalar dolap ýerleşdirilýär;
- MVCH-62 partladyjyny söweş halatynda transportda äkitmeli;
- rezinli gapagy öňki krandan çykarylýar;

- açar bilen öňki kran sagat strelkasynyň ugrunda üç-dört aýla towlanýar, sonuň ýaly-da, eltiji ilik ýokary galdyrylmaly;
- açary başlangyç ýagdaýyna towlap gaýtarylýar we ony içinden çykarylýar;
- rezinkaly gapagy geýdirilýär;

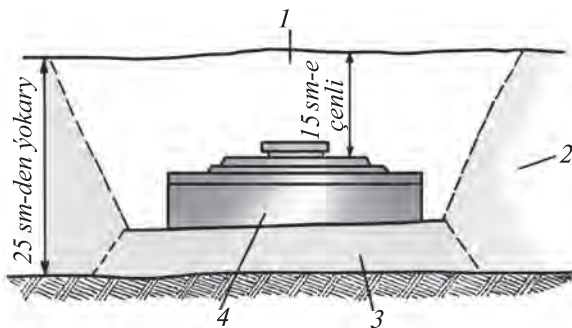
79-njy surat. Tanka garşy minanyň ýumşak (çyg) ýerde ornaşdyrylyşy:

1—nykaplaýjy gatlak; 2—mina; 3—tagta esas; 4—toprak bilen ýapmak.

- goraýjynyň arasynda çekine eltiji ilik geýdirilip, zynjyr bilen berkidilýär.

MVCH-62 partladyjy bilen TM-62 kysymly minalary göçürmek we transportda ahyrky taýýarlama halatynda daşamaga rugsat edilýär. Tanka garşy TM-57 kysymly mina MVZ-57 kysymly partladyjy bilen birlikde ulanylýar. Minalaryň hereketlenişi: ornaşdyrylan mina basylmagy bilen onuň gapagy şeklini üýtgedýär; partladyjynyň zarba urujy mehanizmi pese goýberilýär; dyky KD—MV kapsul-detonatoryň perde böwedine basyp direlýär; soňky basylanda çek gyrkylýar; kiçi şarikler zarba urujyny boşadýar; söweşeň puržiniň hereketlenmegi netijesinde zarba urujy kapsul-detonatory çog aldyryp, onuň partlamasyny ýüze çykarmak bilen mina partlaýar.

Minalary ornaşdyrmak üçin zerurlyk: minalardan dyky towlap alynýar; minalardan gapagy alnanda şekli üýtgänligine göz ýetirilýär; partladyjydan gapak towlap çykarylýar we bar bolan rezinli prokladka bardygyna göz ýetirip, partladyjyny sagat mehanizmi açary bilen towlanýar; mina partladyjy towlap girizilýär; mina çukura ýa-da onuň ýokarsyna ornaşdyrylýar; mina partladyjysy söweş halata ýokary göterilmegi üçin goraýjy orta çeki ýüzügi açaryň kömeginde göterilýär, goraýjynyň orta çekini partladyjy ilikden uzaklaşdyrylýar we ilik basyp goýulýar, mina nykplanýar.

80-nji surat. Gyş (gar ýagan) şertde tanka garşy minanyň oturdylyşy:

1—nykaplaýjy gar; 2—gar; 3—dykyzlanan gar; 4—mina.

Minalary çykaryp almak zerurlygy: mina çykaryp almak halatynda ornaşdyrylandygyna göz ýetirilýär; minalar nykaplanan gatlakdan çykarylýar; partladyjy minadan towlap alynýar; partladyjy söweş halatdan transporta geçirilýär we towlap geýdirilýär.

Ornaşdyrylan mina ýerinden çykarylýar.

Pyýadalara garşy minalar

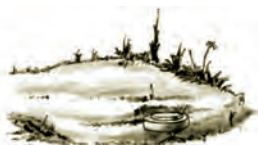
Bu minalar duşmanyň diri güýçlerini şikeslemek maksadynda ulanylýar. Olar iki hili: *fugasly* we *oskolkaly* bolýar.

Umumy gurluşy. Minanyň korpusy, ýandyryjy zarýad bölejikleri we partlatmazdan ön saklaýjynyň gurluşy boýunça howpsuz ýerleşdirilmeginden ybaratdyr. Käbir minalar ornaşdyrmak üçin mahsus gurluşa ýerleşdirilen.

Hereketlenmek ýagdaýy. Minanyň çeki üzüp taşlanandan soň metal elementi (wagtlayyn saklaýjy) iki ýarym minut geçmegi bilen söweş ýagdaýyna gelýär. Söweş ýagdaýynda duran mina basyp alnanda, onuň gapagy düşmegi bilen «T» şekildäki çeki partladyjy sürüp goýberýär. Zarba boşap, söweşjeň puržinler zapala direlip, partlamany ýüze çykarýar.

Pyýadalara garşy minalar partlamagy netijesinde fugasly we oskolkaly ýagdaýlary bilen şikesleme täsiri edýär. Fugasly minalar partlama tertibine görä, bir adamy şikesleýär. Oskolkaly minalar bir ýagdaýyň özünde birnäçe adamy şikesleýär.

Minalary ýerleşdirmek. Tanka we pyýadalara garşy minalar duşmanyň hereketlenýän ýollaryna ornaşdyrylýar. Goranmada duranda bolsa, iň öňdäki çäklere, aýratynam, gapdal taraplary beklemek we iki zadyň arasyndaky aralyklara we onuň içersine hüjüm edilen wagtynda, öňki meýdandaky duşmanyň

Ýeriň bozulan gatlagyna
goýlan mina

Ýeriň opurlan ýerindäki mina

Simde çekilen mina

Tümmekdäki mina

Ösümlüklere ornaşdyrylan mina

Ýapdaky mina

Minanyň görnüp galan bölegi

Minalary görkeziji belgi

81-nji surat. Ornaşdyrylan minalaryň görnüşi.

hüjüme geçmegini serpidirmek üçin ornaşdyrylýar. Tanklara we pyýadalara garşy minalar ýerlere mahsus esbap-enjamlar bilen enjamlaşdyrylan wertolýotlarda we päsgelçiligi ornaşdyryjlaryň kömeginde elde ornaşdyrylýar.

Minalaryň elde ornaşdyrylanda çukury minanyň göwrümünde bellik edip, şeýle ölçegde gazylýar. Ornaşdyrylan mina birnäçe topragy ýokary böleginden çykyp durmagy bilen partladyjyny aýlap, partladyjy söweş ýagdaýyna getirilýär. Goraýjy çekini üzüp alyp nykaplaýar. Tanka garşy mina toprak gatlagyndan 5—8 sm-da, pyýadalara garşy mina bolsa, gatlakdan 1—2 sm-da nykaplanýar. Tanka garşy minalary çykaryp almak gadagan, olary partlama zarýad bölejikleri köwläp alynmagy ýa-da başgaça görnüşler bilen ýok edilýär.

Bellenip goýlan çäk ýerlerine ornaşdyrylan minalardan meýdan döredilýär. Minaly meýdanlar tanka, pyýadalara garşy we gatyşyk ýagdaýda ornaşdyrylýar. Gizlenmedik mina belgileri tümmeklerde we depelerde ýa-da olardan soň, ygnalmadyk ýerlerde, gyşda bolsa, dykyzlanan garda, ýeriň çöken ýerlerinde ýa-da ýeri dykyzlap berkidilen ýerlere taşlap goýberen esbaplar ýa-da gerekli enjamlara minalar ornaşdyrylýar. Maşynlaryň we adamlaryň ýolunda mina päsgelçiligini görkezýän belgilere duşmak mümkin. Käbir gizlenmedik minalar belgileriniň häsiýetnamasy 81-nji suratda görkezilen.

VI bap. **ÝERDE KARTASYZ UGUR ALMAK**

6.1. Gözýetimiň taraplaryny kesgitlemek. Duran ýer barada maglumat. Magnit azimuty we ýerdäki predmetler bilen ugur almak. Azimut boýunça hereket

Ýerde ugur almak — bu gözýetimiň tarapyna görä özüniň ýerleşýän ýerini, ýerleşişini kesgitlemekde, ýeriň predmetlerini tapawutlandyryp we anyk yzygider görkezilen ýa-da saýlanan ýöneliş boýunça hereketlenmek. Görnüş ýagdaýy araçäklenen, nätanyş bolan tokaý ýerlerde, söweşjeň wezipeleri üstünlikli ýerine ýetirmekde, bilimdanlyk we düşbi hereketler etmek, ýeri anyk oriýentirlemek talap edilýär.

Ýerde ugur almagy topografik kartalaryň kömeginde we kartasyz amala aşyrmak bolýar. Ýeri kartasyz nyşana almakda, adatda, gözýetimiň taraplaryny kesgitlemegi bilmek gerek bolýar.

Gözýetimiň taraplaryny kesgitlemek

Ýeriň nähili häsiýetnamasyna seretmezden, günün wagty we gözýetimiň taraplarynyň görnüş ýagdaýy, kompas, günün ýagdaýy, gün we sagat bilen, polýar ýyldyzlary, ýeriň zat belgileri we başga usullary ulanmak bilen kesgitlenilýär.

Kompas bilen tarapy kesgitlemekde (82-nji surat), demirgazyk-günorta boýunça ýerleşýän magnit meridianyndaky magnit milleri esasy aýratynlyklary

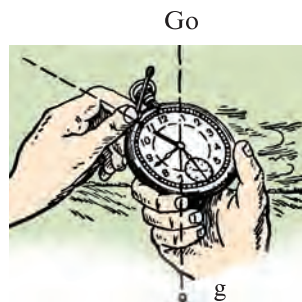
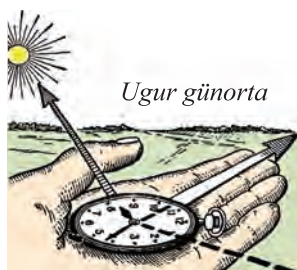
82-nji surat. Adrianow kompasy:

a—umumy görnüşi; *b*—kompasyň gapagynyň muşka bilen kesişen görnüşi;
ç—limba (burçölçeýji esbaplarda graduslara bölünen tegelek).

işlenişine bagly bolup, başlamazdan öň müşkany nolundan limba (burçölçeýji esbaplarynda derejelenen tegelek) simlere bölünýär. Şonuň bilen birlikde, kompas gorizont al ýagdaýda ornaşdyrylýar we miller togtadylýar. Kompasy öwürüp, magnit miliniň demirgazyk tarapyndaky ahyry nol bilen limba bölünen ýerine gapma-garşy bolmagy gazanylmaly. Kompasy ugur almak ýagdaýy boýunça mil ýönelişleri nol bilen limba bölünen tarapy demirgazyk ugurda durýar. Şondan soň kompasyň kesişen ýeri we müşkasy ýerdäki predmete dogrulanýar, soňra görkezişinden peýdalanylýar. Demirgazyk ýönelişlerini bilmek bilen birlikde, gözyetimiň taraplaryny kesgitlemek aňsat bolýar.

Gözyetimiň taraplaryny kesgitlemek maksadynda, günün ýagdaýyndan peýdalanmaly bolýar. Dg. ýarymşarda takmynan: 7.00-da (ýazda 8.00 da) — gündogarda, 18.00-da (14.00-da) — günortada, 19.00-da (20.00-da) — günbatarda bolýar.

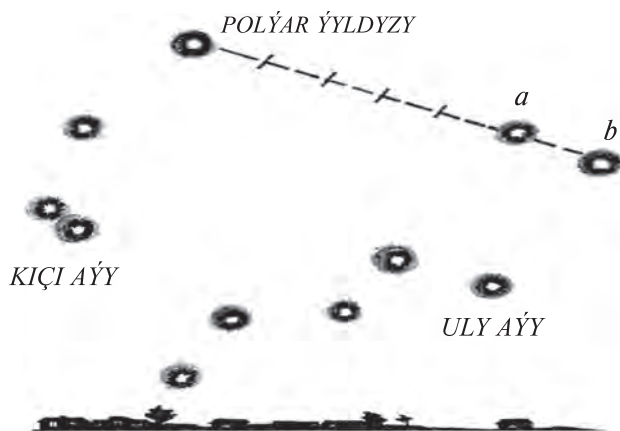
Gün we sagat bilen gözyetimiň taraplaryny (83-nji surat) kesgitlemek üçin, sagat gorizont halatda ornaşdyrylýar, bu bilen sagat mili günün ugrunda bolmaly, soň sagady şu halatda saklap durup, hyýalda sagat milleriniň burçy we sifrleri arasynda bölünýär. Alnan dogrulyk günorta hereketlenmegi ýakynlaşandygyny

83-nji surat. Güne we sagada garap, gözyetimiň taraplaryny kesgitlemek.

görkezýär. Günün ýarysyna çenli aýlanma dugasyny ortasyndan bölüp, sagat milleri 13.00 (14.00)dan, günün ýarysyndan soň bolsa, aýlanma dugasy 13.00 (14.00)dan geçende bölünýär.

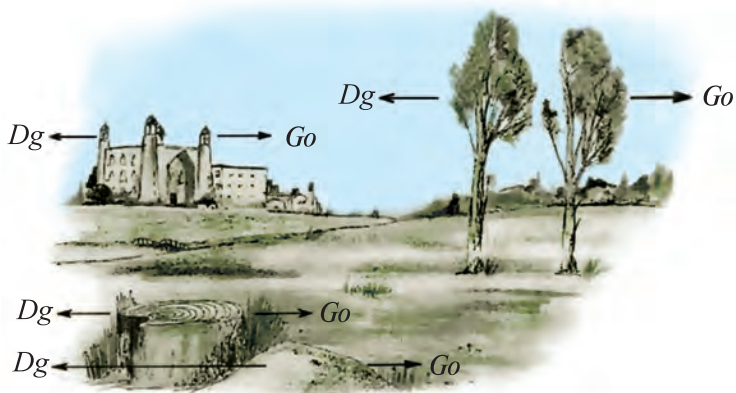
Gözyetimiň taraplaryny polýar ýyldyzlaryna garap kesgitlemek maksadynda, asmandaky ýyldyzlaryň arasynda Uly aýy (Uly ýedigen) ýyldyzyny tapmak zerur. Soň bolsa, iki susak ýyldyzy ortasyndan, hyýalda göni kesip (*a* we *b*), giňelen bölegine çenli gözegçilik dowam etdirilýär we baş gezek bölünýär (84-nji surat). Alnan nokat polýar ýyldyzlary tertibini görkezýär, haýsy, ýyldyzlar Kiçi aýy (Kiçi ýedigen) ýyldyzy bilen birlikde çykýar we hemişe demirgazyga hereketlenmede bolýar.

84-nji surat. Polýar ýyldyzy tapmak.

Ýerdäki predmetleriň belgileri arkaly gözýetimiň taraplaryny kesgitlemek maksadynda, ýerdäki predmetler günüň ugry tertibinde kesgitleňýär.

Tokaýlardaky garynja hinleri günorta dik düşen bolýar; ot-çöpler we başga daragt miweleri öz görnüşini günorta tarapa garap aýlaýar. Günorta garap öwsende bolsa, baharda gar demirgazyga görä günortada tiz ereýär. Hristiançylyk ybadathanalary we protestantlar haçy hemme wagt gündogara, musulmanlar ybadat edýän metjit gümmezlerindäki aýlar günorta-günbatara ýönelen bolýar (85-nji surat).

85-nji surat. Gözýetimiň taraplaryny gözegçilik ýerinde kesgitlemek.

Gümmez bölegindäki haçlar demirgazyk we günorta ýönelişleri tarapyna ymtylýar. Görkezilen böwet haçlary demirgazyga ugrukdyrylýar.

Duran ýer barada maglumat

Özüniň duran ýeri barada (nokat ýerini) maglumat ýeriň zatlaryna bagly bolup, gözýetimiň taraplaryny kesgitlemekde (ugur almakda), ýer zadyny aýtmakda maglumat berýän göni şol ýerde bolmagy, ýeriň zatlar uzaklygyna çenli (ugurlar) gözýetimiň taraplaryny görkezýän ugurlary kesgitleýär. Meselem, tokaýyň demirgazyk çetki böleginden: demirgazykda 600 m—zawod turbasy, günbatarda 200 m — oba, günortada 300 m—derýa, gündogarda 500 m—ýol.

Magnit azimuty we ýerdäki predmetler bilen ugur almak

Azimut boýunça hereketlenende, ökdelik bilen kompasyň kömeginde görkezilen ýa-da kesgitlenen ugur boýunça bellenen punkta anyk çykmak bilen ähmiýetlidir. Ýerdäki predmet boýunça kesgitlenende, adatda, magnit azimutdan peýdalanylýar. Olar gözýetime ugrukdyrylan burç bolup, hereketlenende sagat milleriniň demirgazyk meridian ugrundan predmete çenli bolan ugry hasaplanýar. Bu 0° -da 360° çenli ähmiýete eýe bolýar.

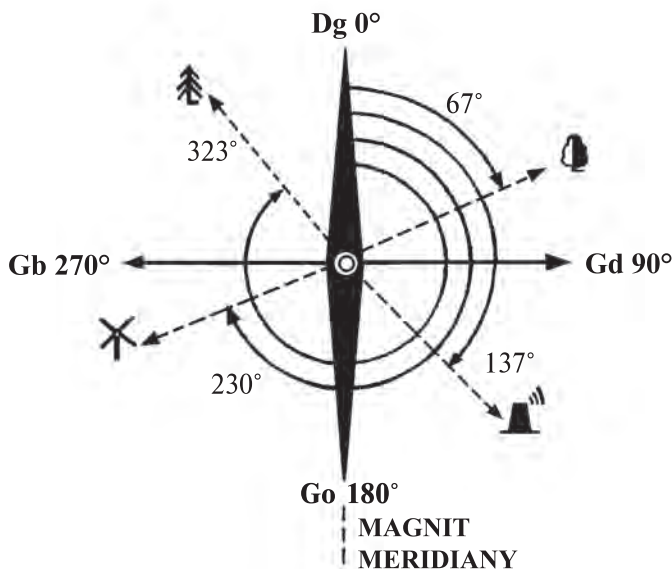
Magnit azimutyny kesgitlemek maksadynda, ýerdäki predmete kompasyň kömeginde, predmete ýüzlenip durup, kompasda ugur alynýar. Soň bolsa, ugur alnan halatda kompasy saklap durup, ölçeg esbaplaryna goýup, ölçemek ýollaryny bölüp, ugra dogrulamaly. Şu ýagdaýda limba (burç ölçeýji esbaplaryndan graduslara bölünen tegelek) garşy muşka, magnit (göni) azimut (ugry) boýunça ýerdäki predmetleriň ölçegini görkezýär.

Gaydyş azimuty — bu ýerdäki predmetden durýan nokadyna çenli bolan ugurdyr. Göni azimutdan 18.00-dan geçen bolsa, ondan aýryp, hasaplap kesgitlenilýär. Ýeriň taraplarynyň ugurlaryny magnitli azimuta muşka görkezijileri ornaşdyrylyp hasaplanýar, tabşyrylan magnit azimut deňligi kesgitlenen ýagdaýda kompas arkaly ugur alynýar. Soň bolsa, kompasy ugur alnan tertipde saklap, ýeriň ölçeginde uzaklaşdyrylan zat ölçelip, muşkasyndan kesilýär. Bu zat boýunça ugry gerek bolýar.

Kompas bilen işlän mahalda ony gözden 10 sm pes ölçegde çep elde saklap, gapdal tarapy tirsekleri bilen berk gysyp ulanmaly.

Azimut boýunça hereketlenmek

Azimut boýunça hereketlenende, magnit azimutyny her haýsy punkty boýunça aralygy, aralyklaryň uzaklygyny jübüt ädimler (orta boýly adamyň jübüt ädimi

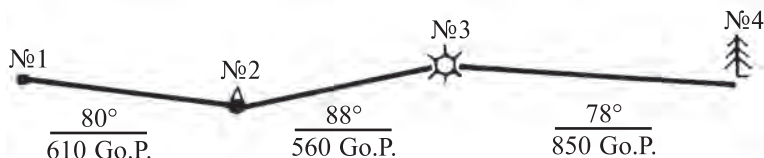

86-njy surat. Magnit azimutlary:

daragta—67°; fabriğin morusyna—137°; ýel degirmenine—230°; arça—323°.

1,5 m-e çenli diýlip kabul edilýär) bilen hereketlenmegi bilmelidir. Seksiýa ýa-da wzvod komandiri hereketlenme marşrutynyň shemasyny doldurýar (86-njy surat).

Bir punktdan başga punkta hereketlenip geçende, ugur oriýentirine amal eden ýagdaýda jübüt ädilen ädim hasaba alnyp barylýar. Gaýdyşyn we öwrülme punktlarynda kompasyň kömeginde tabşyrylan azimuta hereketlenme ugurlary agtarylýar. Şeýle ýönelişi saýlamak we iň alysdaky oriýentiri ýa-da ýakyn aralykda hereketlenme punktyň aýlanmak marşrutyny ýatda saklamaly bolýar. Eger orta aralykdaky ugur öwrülme punktynda görünmedik bolsa, soňky oriýentir boýunça kesgirlenilýär.

87-nji surat. Azimutlar boýunça ädimläp ýöremegiň shemasy (j.ä. — jübüt ädim).

T/n	Ugruň çägi	Gradus magnit çägi	Jübüt ädimdäki aralyk
1.	Saraý — minara	80°	610
2.	Saraý — mellek	88°	560
3.	Mellek — ýeke daragt	78°	850

Açyk bolan ýerde ugur almazdan hereketlenmek gerek (iki zat gözegçilik nokady arkaly geçen göni çyzyk) bolýar. Gaýdyş nokadynda kompas boýunça soňky nokada hereketlenme belgileri şu ugur boýunça bir ýerden ikinji ýere goýulýar. Wagt-wagty bilen garap, olary gözegçilik edip durmak arkaly soňky hereketlenmäniň dogry ýönelişe düşýändigini, hyýalda yzda galdyrylan belgiler (hereket ädiminiň yzlary) bilen deňeşdirilip barylmaladyr.

Wagt-wagty bilen gözegçilik üçin hereket ugruny azimuta gaýdyşyn asman boýunça görnüşi bar bolan ugurlar kartalar (shemalar) bilen ýerde hereketlenme marşruty deňeşdirip görülýär. Eger gaýtmaga zerurlyk dörese, şol ýol boýunça öňki marşrutyň shemasyndan peýdalanylýar. Gaşdyşyn öňden göni azimutlar boýunça hereketlenmäge geçilýär. Gije aralygyndaky (kömekçi) oriýentirlerde ýerdäki predmetleriň uzakdaky ýşyklandyryjy nokatlarynda, gowy görnüşdäki ýyldyzlardan peýdalanylýar.

Eger şeýle mümkinçilik bolmasa, erkin goýlan kompasyň strelkalaryny ugur alyş halatyna goýup, hereketlenme ugrunda muşkanyň kesişen aralygyndan dogry almaly.

Päsgelçiliklerden aýlanyp (görüň mümkinçiligi bolmanda) geçende, päsgelçilige dogry bolan hereket ugry we päsgelçilik tarapy göz astyna alnyp, aralyk uzaklygy ölçegi we muňa geçilen ýoluň ölçegi goýulýar. Päsgelçiliklerden aýlanyp geçilip, öňdäki kesişen ugur ýoly kompas bilen kesgitlenýär.

Barlag soraglary

1. Umumy goşun söweşiniň esaslaryny beýan ediň.
2. Esgeriň we ownuk bölümleriň söweşdäki hereketleri nämelerden ybarat?
3. Ýaragly Güýçlerde nähili minalar ulanylýar?
4. Goragda moto atyjylyk topar (seksiýa) nähili ýaragdan peýdalanylýar?
5. Duran ýagdaýda we okopdan el granatasyny zyňmak tertibini düşündiriň.

I bap. OKOTAR ÝARAGLARYŇ WEZIPESI, GURLUŞY, IŞLEÝIŞ PRINSIPI WE SÖWEŞ AÝRATYNLYKLARY. EL GRANATALARY

Her bir harby gulluga çagyrylýan ot açýan ýaraglary bilmeli, olardan nähili paýdalanmak mümkinligini özleşdirip almalydyr. Harby taýýarlyk sapaklarynda döwrebap ýaraglaryň tehniki häsiýetnamalaryny, olaryň nyşany ýok etmek mümkinçiliklerini pugta özleşdirmegi, harby gulluga çagyrylanda gerek boljakdygy anyk.

Tejribeli halypalar alyp baran sapaklar esasynda ot açýan ýaraglaryny synap görmek howpy peýdalydyr. Şu bölümde häzirki günde amalda bolan ot açýan ýaraglar barada giňişleýin maglumat berlen.

Atyş taýýarlygy sapaklarynda ot açýan ýaraglardan söweş dowamynda şahsy düzüme dürli nyşanlara şikes ýetirmegiň usullary öwredilýär. Bulara atyş ýaraglarynyň esasy bölümleri, nyşanlara ok atmak, el granatalary barada maglumatlar, olaryň ulanylyşyndaky usullar bilen birlikde, razwedkanyň görnüşleri bilen nyşany anyklamak, oňa çenli bolan aralygy kesgitlemek we oňa ot açyş usullary girýär. Bu bölümde Kalaşnikow awtomaty, stwol astyndaky GP-25 granatomýoty, böleklere bölünýän we tanka garşy granatalaryň söweş aýratynlyklary, gurluşy, işleýiş taraplary bilen birlikde, hereketlenýän we hereketlenmeýän nyşanlara ot açyş kadalary barada maglumatlar berlen.

Atyş taýýarlygy sapaklary döwründe awtomaty atmaga taýýarlamak, hereketlenýän we hereketlenmeýän nyşanlara ot açyş usulyny hem-de kadalaryny ýerine ýetirmek, awtomaty ýaglamak we arassalamak, ýerleşişine eýe bolan jisimleriň arasyndaky aralygy burç ölçeginiň kömeginde ölçemek, böleklere bölünýän tanka garşy el granatalary dürli halatlarda aralyga anyk zyňmagy öwrenmek bilen birlikde, böleklere bölünýän we tanka garşy el granatalary zyňmak maşklary ýerine ýetirilýär. Bulardan daşary, atyş taýýarlygy bölümi temalarynda söweşeň oklar bilen awtomatdan başlangyç maşklary ýerine ýetirmek şertinde ot açmak üçin kiçi kalibrli we pneumatik tüpeňlerde atyş maşklaryny ýerine ýetirmek girizilen.

1.1. Ýaraglar we ok-däriler bilen işlände howpsuzlyk çäreleri. Kalaşnikow awtomatynyň wezipesi, işleýiş prinsipi we söweş aýratynlyklary

Awtomat bilen hereketlenende aşakdakylar umuman gadagan:

- ýaragy oklanan ýa-da oklanmanlygyna seretmezden adamlara, gapdala we yza garatmak;
 - ýolbaşçynyň (komandiriň) komandasyna çenli ýaragy oklamak;
 - oklanan ýaragy gözegçiliksiz galdyrmak, ony başga şahslara bermek;
 - şahsy düzüme 100 metrden ýakyn aralykdan pagtabent patron bilen ok atmak;
 - gyzyl baýdak galdyrylan ýerlere, howply ugurlara ýa-da pena (blindaža) tarapa ok atmak;
 - atyş sepgidine çykýança ok atmak;
 - «To‘xtatilsin!» («Ot açyş bes edilsin!») komandasından ýa-da signalyndan soň komanda punkty we pena ýerde (blindažda) ak baýdak görterilenden soň ok atmak;
 - näsaz ýaragdan ok atmak, näsaz ok-därileri ulanmak.
- Aşakdaky wezipelerde atmagy haýal etmän bes etmeli:*
- nyşanlar meýdanynda adamlar, transport, haýwanlar, atyş uçastogunda pessaýlap uçýan samolýot we wertolýot peýda bolanda;
 - snaryadlar we granatalar, adamlar bolan pena ýerleriň golaýyna ýa-da howpsuz çäkleriň araçäkleriniň daşarsyna düşende;
 - atyş meýdanynda ýangyn çykanda;
 - gije atyş wagtynda nyşany ýitirende.
- Ok-däriler bilen hereketlenende aşakdakylar umuman gadagan:*
- ok-därilere gum, ýag ýa-da ot degmegi;
 - ok-därileri bellenişmedik ýerde saklamak;
 - ok-därileri başga şahslara bermek, şonuň ýaly-da, olary atyş meýdanynda ýa-da sapak geçilýän ýerlerde galdyrmak;
 - ok-därileri böleklere bölmek, olardan porohy çykaryp oda taşlamak;
 - ok-därileri sumkalarda we geýimleriň jübülerinde galdyrmak.

**Kalaşnikow awtomatynyň wezipesi, umumy gurluşy,
işleýiş prinsipi we söweş aýratynlyklary**

Awtomatyň wezipesi we söweş aýratynlyklary, işleýşi. Görnükli rus oýlap tapyjysy Mihail Timofeyewiç Kalaşnikow tarapyndan döredilen awtomat häzirki

88-nji surat. Kalaşnikow awtomatynyň umumy görnüşi:
a—agaç gundakly AK-74; *b*—gundagy eplenýän AKS-74.

günde hem birnäçe ýurtlaryň ýaragly güýçlerinde ulanylyp gelinýär. Ol atyş ýaraglarynyň iň esasysy hasaplanýar. Bu ýarag gurluşy we ulanylyşy taýdan oňaýlylygy bilen başga ýaraglardan tapawutlanýar.

Dünýäde birinji awtomat ýaragy rus ýaragçy W. G. Fýodorow tarapyndan döredilen. Soňluk bilen Ikinji jahan urşy döwründe oýlap tapyjylar W.A. Degtyarow we G.S. Şpaginler awtomat ýaraglaryň täze görnüşlerini oýlap tapypdyrlar.

M.T. Kalaşnikow tarapyndan döredilen awtomat özüniň ykjamlygy, söweşjeň görkezijileriniň ýokarylygy, ulanmakda amatly bolanlygy üçin häzirkî günde Ýaragly Güýçlerimizde giňden ulanylýar. Kalaşnikow awtomaty esgeriň şahsy ýaragy bolup, duşmanyň güýçlerini hatardan çykarmak üçin ulanylýar. Awtomata naýza-pyçak ornaşdyrylýar we ondan el söweşi wagtynda ulanylýar.

Awtomatyň dyngysyz awtomatik ýagdaýda ot açmagynda porohly gaz energiýasyny zatwor ramanyň gaz porşeni stwol kanalyna ýetirip bermegi arkaly ýerine ýetirilýär.

Ýaraglandyрма W. Sobelnikowiň ýolbaşçylygynda bir topar inžener-oýlap tapyjylar tarapyndan 1974-nji ýylda kalibri kiçiräk bolan täze 5,45 mm-li patron-oklar kabul edildi (89-njy surat).

Bu patronyň agyrllygy 10,6 g, oky 3,4 g, porohyň zyňyjy zarýady 1,45 g, patronyň uzynlygy 56,7 mm, gilzasynyň uzynlygy 39,5 mm, okuň başlangyç tizligi 900 m/s, agyz böleginden çykarýan energiýasy 1316 J. Gilza çüýşe şekilli edilip gasňaksyzdyr. Ok 350 metrli aralykdaky 5 mm polat gatlagy arkaýyn deşip geçip bilýär. Şu patron esasynda täze awtomat AK-74 ýaragy oýlap tapyldy. AK-74-iň bölekleri AKM ýaragynyň stwolunyň

89-njy surat. 1974-nji ýylda döredilen 5,45 mm-li ýönekeý we howada yz galdyryan ok nusgalary.

agzyna silindr şeklinde tormozlaýjy kompensatorlaryň ornaşdyrylmagy, atyş döwründe dürtüji güýjüň täsirini kemetlemek bilen birlikde, oklary topbak bolup, bir ýerdäki nyşanlara anyk degmegini üpjün edýär.

AK-74 ýaragynyň agyrlýgy okdan bilen bilelikde hasaplanda 3,6 (3,5) kg, oklar bilen doldurylmadyk okdanyň agyrlýgy 0,23 kg, awtomatyň uzynlygy 956 mm, stwoluň uzynlygy 415 mm, nyşana atyş uzaklygy 1000 m, hereketlenýän nyşanlara dogrulap ot açyş uzaklygy 625 m, ok atmagyň tizlik depgini bir minutda 600 gezek, atmagyň söweş tizliginiň mukdary, awtomatik (dyngysyz) bir minudyna 100 sany, ýeke tertipde bolsa 40-a çenli bolup, okdana oklaryň sygymy 30 sana niýetlenen.

AK-74 ýaragy AKM ýaragyna garanda ok atmagyň netijeliligi 1,2—1,6 esse artyklygy bilen birlikde, birnäçe oňalyklaryna hem eýedir. Atmagy amala aşyrannda ýönekeý we howada atylanda, yz galdyryan oklardan peýdalanylýar. El söweşi çaknyşmalarynda bolsa, AKM ýaragynyňka meňzeş agyrlýgy biraz ýönekeýleşdirilen naýza-pyçak hem ornaşdyrylýar. AK-74 awtomatyna ot açyş netijeliligini has-da artdyrmak maksadynda, stwoluň astyna kalibri 40 mm GP-25 granatomýoty ornaşdyrylýar. AK-74 awtomaty bilen bir wagtda gundagy metaldan ýasalan, gapdal tarapa eplenýän AKS-74 ýaragy döredildi.

AK-74 ýaragy esasynda RPK-74, RPKS-74 (gundagy gapdal tarapa eplenýän) el pulemýotlary hem öndürildi. Olar awtomata garanda biraz uzyn, stwoly bolsa agyr, diregi ýygnaýlar, nyşana alyjysynyň ýanyndan gaýtarylan düzedişler giriziji mehanizminiň we gundagynyň gurluşy dolandyrylýanlygy bilen başga ýaraglardan ep-esli tapawutlanýar. Pulemýotyň kalibri 5,45 mm-li, agyrlýgy 5,46 kg, uzynlygy 1060 mm, nyşana atyş aralygy 1000 m. Söweş atyş tizligi bir minutda dyngysyz (awtomatik) suratda 150 sany, ýeke-ýeke-ýekeden bolsa 50-ä çenli, okdana oklaryň sygymy 45sana niýetlenen. El pulemýotlarynda hem gije nyşana alyp atyjy gurluşyny ornaşdyrmak üçin ýer edilen.

1991-nji ýylda AK-74 awtomatynyň görnüşi esasynda, ondan ençeme artykmaçlyklara eýe bolan AK-74 M ýaragy döredildi we peýdalanmaga girizildi. AK-74 M awtomatynyň iki kameraly stwoly agzynyň gurluşy özgerdilen. Onuň agyz bölegindäki tormozy, ýalny öçürmek bilen kompensator wezipesini ýerine ýetirmegi üçin stwoluň agyz bölegine ornaşdyrylan. Täze bir görnüşdäki iki kamerasy hapalanmadan saklasa, stwol gutusynyň çep tarapynda gijesine nyşana alyjy mehanizmi ornaşdyrmak üçin desse ornaşdyrylan. Stwol gutusy berkräk (berk gyraňlarsyz) taýýarlanan. Stwoluň astyna ornaşdyrylýan GP-25 granatomýoty gaýtaryjy puržini ugrukdyryjy taýajygyny özgerdilmelik ýagdaýda atmak üçin oňalylyk döredildi (AK-74 ýaragynnda özgerdilmegini talap edýärdi).

AK-74 M ýaragynyň agyrlýgy 3,4 kg bolup, tiz atyş we ballistik aýratynlyklary AK-74 ýaragy bilen birmeňzeşdir. Ýaragdan atanda ýönekeý we howada yz galdyryýan oklardan peýdalanylýar. Oklaryň ýşyklandyryş yzy 800 metre çenli görnüş berýär. Okdan gutujyk şekilli bolup, korpussy plastmassadan ýasalan. Oňa 30 sany ok küşt şeklinde ýerleşýär. Okdana 15-e çenli oky tiz ýerleşdirmek üçin mahsus esbap taýýarlanan. Awtomata ýönekeýleşdirilen naýza-pyçak hem ornaşdyrylan.

Awtomat ýaragy dyngysyz awtomatik (AB) suratda hem-de ýeke-ýekeden (OD) atmak aýratynlygyna eýe bolup, esasysy dyngysyz, awtomatik ýagdaýda ot açmagydyr. Awtomatyň söweş görkezijileri we häsiýetli aýratynlyklary aşakdaky jedwelde berlen:

Häsiýetnamasy	Ýaragyň görnüşi	
	AK	AK 74
Stwol kalibri, mm	7,62	5,45
Hakyky ot açyş aralygy, m	400 çenli	400 çenli
Nyşana alyş aralygy, m	1000	1000
Göni ot açyş aralygy, m:		
döş şekildäki nyşanlar boýunça	350	440
hereketlenýän nyşanlar boýunça	525	625
Atyş depgini, minudyna	600 çenli	600 çenli
Atmagyň söreşeň tizligi, minudyna:		
dyngysyz awtomatik ýagdaýda	100 çenli	100 çenli
bir-birden, ýeke ýagdaýda	40 çenli	40 çenli
Awtomatyň oklar bilen doldurylandaky okdanynyň agyrlýgy, kg	3,6	3,6
Naýza-pyçagyň gyn bilen agyrlýgy, g	490	490
Okdana oklaryň sygymy, sany	30	30
Okuň uçuş uzaklygy, m	3000	3150
Okuň öldüriş täsirini saklap galýan aralygy, m	1500	1350
Okuň başlangyň tizligi, m/s	715	900

1.2. Kalaşnikow awtomatynyň esasy bölekleri we mehanizmleri hem-de olaryň wezipesi

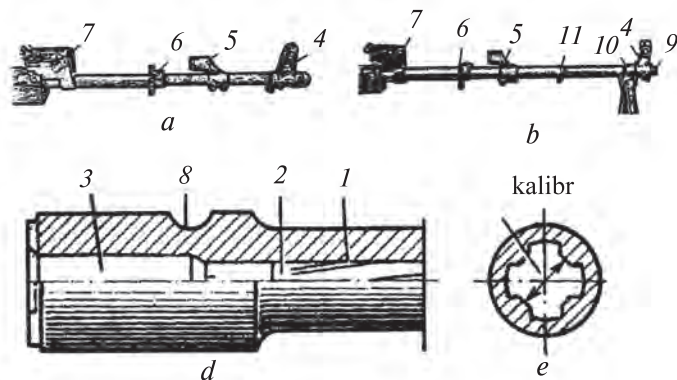
Awtomatyň düzümine aşakdaky esasy bölekler we mehanizmler girýär:

1. Stwol, stwol gutusy, naýça-depgi mehanizmi, nyşana alyjy gurluşy, gundak we pistolet dessesi bilen birlikde. 2. Ot söndüriji-kompensator. 3. Stwol gutusynyň gapagy. 4. Zatwor ramasy gaz porşeni bilen bilelikde. 5. Zatwor. 6.

90-njy surat. Awtomatyň esasy bölekleri we mehanizmleri: 1—stwol, stwol gutusy, zarpçy-depgi mehanizm, nyşana almak gurluşy, gundak we pistolet dessesi bilen birlikde; 2—ot söndüriji-kompensator; 3—stwol gutusynyň gapagy; 4—zatwor ramasy gaz porşeni bilen bilelikde; 5—zatwor; 6—gaýtaryjy mehanizm; 7—gaz trubkasy stwol örtügi bilen bilelikde; 8—stwol asty dessesi; 9—magazin; 10—naýza-pyçak; 11—şompol; 12—arassalaýjy enjamlar üçin penal.

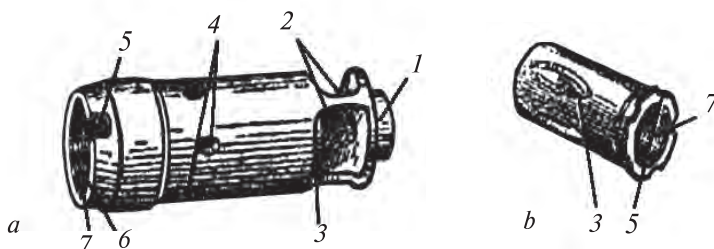
Gaýtaryjy mehanizm. 7. Gaz trubkasy stwol örtügi bilen bilelikde. 8. Stwol asty dessesi. 9. Magazin. 10. Naýza-pyçak. 11. şompol. 12. Arassalaýan enjamlar üçin penal (90-njy surat).

91-nji surat. Stwol: a—stwolun daşary görnüşi; b—pulemyot stwolunyň daşary görnüşi; c—stwolun ahyry kesilen görnüşi; d—stwolun içki görnüşi; e—stwolun içki görnüşi; 1—ýonulan bölegi; 2—okuň giriş ýeri; 3—patronyk; 4—niliň esasy; 5—gaz kamerasy; 6—gaz turbasy we stwol asty dessesini birikdiriji halka; 7—nyşana alyjy gurluşyň esasy; 8—stwol şifti üçin ezilen ýer; 9—hyr; 10—pulemyot diregi birikdirilýän esas; 11—şompoly birikdirmek üçin syrgaly halka.

Stwol — okuň nyşana alnan tarapa uçmagy üçin hyzmat edýär (91-nji surat).

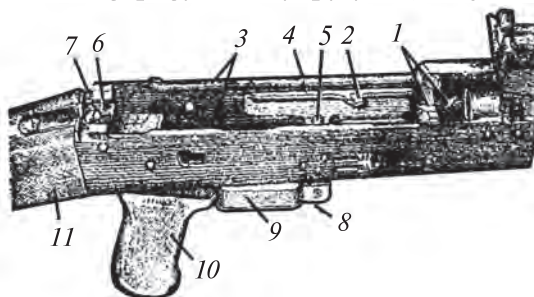
Stwoluň içersinde dört gyraňly kanaly bolup, çepden ýokary we saga ugrukdyrylan. Gyraňlar okuň tiz güýçlenip hereketlenmegine hyzmat edýär. Gyraňlar bilen baglanan ýoda bolup, bu ýodanyň ortasyna *stwoluň kalibri* diýilýär. Stwoluň bronlanan bölegi berk piston şeklinde bolan kanaly *oklanma bölegi* diýilýär. Oklanma böleginden stwol kanalyňyň gyraňly bölegine geçmegi *okuň ýodasy* diýlip atlandyrylýar. Stwoluň baş böleginde hyr bolup, oňa kompensator birikdirilýär, gaz kamerasy, baglaýjy mufta, nyşana alyş dessesi hem-de ok salynýan ýerde atylan okuň gilzasyny çykaryp taşlaýan bölegini ildirip almak üçin bronly kesişen ýerinde ugrukdyryjy çeňňekden ybarat. Gaz deşiginde aşgarlanan ýöneliş gaz kamerasy arkaly gaz kamerasyna geçýär (92-nji surat).

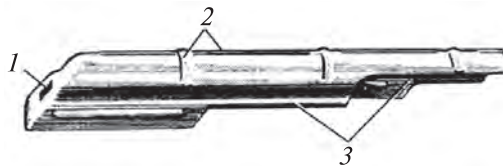
92-nji surat. Agyz tormozy — ot söndüriji (a) we kompensator (b): 1—uçky bölegi; 2—deşikleri; 3—ýaryk; 4—söndüriji yşlar; 5—birikdiriji üçin kesik; 6—töwerekleýin eplenen bölegi; 7—içki hyr.

Stwol gutusy — awtomatyň böleklerini we mehanizmlerini birikdirmek, zatwor ramasynyň zatwor bilen bilelikdäki hereketini ugrukdyrmak, stwol kanalyňy zatwor bilen ýapmak we zatwory ýapmak üçin hyzmat edýär.

Stwol gutusy özüniň gapagy bilen ýapylýar (93-nji surat).

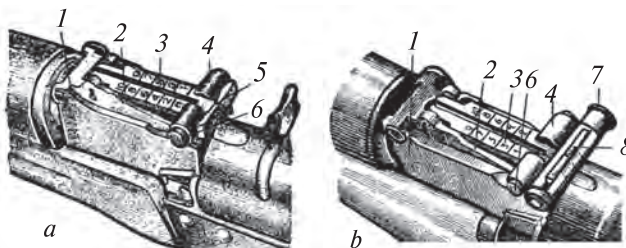
93-nji surat. Stwol gutusy: 1—kesimler; 2—gaýtaryjy çykyt; 3—çykytlar; 4—ugrukdyryjy çykyt; 5—birikdiriji; 6—dik aralyk; 7—kese aralyk; 8—magazin üçin nyşana alnan ildirgiç; 9—depgi halkasy; 10—pistolet dessesi; 11—gundak.

94-nji surat. Stwol gutusynyň gapagy:
1—ýaryk; 2—berk gyraňy; 3—derejeli kesim.

Stwol gutusynyň gapagy — stwol gutusynda ýerleşýän awtomatyň böleklerini we mehanizmlerini hapalanmadan saklaýar (94-nji surat).

Nyşana alyjy gurluş — awtomatyň (pulemýotyň) ot açyş wagtny dürli aralyklardaky nyşanlara dogrulamaga hyzmat edýär (95-nji surat).

95-nji surat. Nyşana alyjy gurluşy:
a—awtomata ornaşdyrylýan; *b*—pulemýota ornaşdyrylýan; 1—gurluşyň esasy;
2—gurluş ýodalary; 3—planka; 4—ýöřeýji halka; 5—nyşan plankasynyň oýygy;
6—ýöřeýji halkanyň çekisi; 7—nyşanjyk wintiniň towy; 8—nyşanjyk.

Nyşana alyjy gurluşynyň esasy aşakdakylara eýe: gurluşyň plankasyna kesgitlenen beýikligi bermek üçin hyzmat edýän ýodalar, nyşan plankasyny birikdirmek üçin halkalar, ştift we gaz trubkasy üçin deşikler; içinde — ýasy puržin üçin oýuk we zatwor ramasy üçin boşluk; yzky diwarynda — stwol gutusynyň gapagy üçin ýarymtegelek kesik.

Ýasy puržin gurluşyň esasyň içinde ýerleşen bolup, onuň plankasyny ornaşdyrylan ýagdaýynda saklap durýar. Gurluşyň plankasynyň oýuk ýeri bolup, ondaky kesik nyşana almak üçin, plankadaky kese kesikler bolsa ýöřeýji halkany öz ýagdaýynda puržinli çekiniň kömeginde saklap durmak üçin hyzmat edýär.

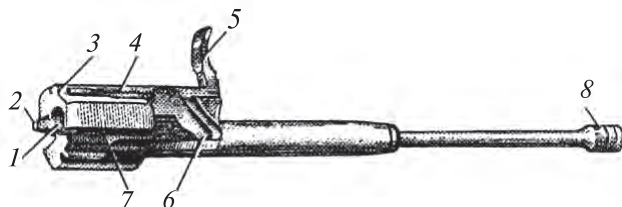
Pulemýotdaky nyşanjyk oýuk ýere eýe bolup, ol nyşany dogry almaga niýetlenen. Mundan daşary, ol buraýjy bilen bilelikdäki winte, puržine, şaýba we ştife eýe. Ýöřeýji halka gurluşyň plankasyna geýdirilip, ony çeki saklap durulýar.

Gijesine atmak üçin (nyşan plankasy dürtgüjine we muşkasyna) ýşyklandyrys enjamlary ornaşdyrylýar we gijeki nyşana almalar hem ulanylýar. Muşkanyň

typyjysy deňme-deň muška esaslaryna mäkämlenen typyja we muşkanyň esaslaryna howp berilýän ýagdaýlary-da anyklanýar.

Gundak pistolet dessesi — awtomatdan amatly ýagdaýda atmagy üpjün edýär.

Zatwor ramasy, gaz porşeni bilen bilelikde zatwor we naýça-depgi mehanizmini herekete getirmek üçin hyzmat edýär (96-njy surat).

96-njy surat. Zatwor ramasy, gaz porşeni bilen bilelikde:

1—zatvor üçin kanal; 2—saklaýjy çykyt; 3—awtodepgi ryçagyny boşatmak üçin çykyt; 4—stwoluň gutusy diwaryndaky epine ýerleşmek üçin kesik; 5—desse; 6—egri kesik; 7—ýapyjy çykyt üçin kesik; 8—gaz porşeni.

Zatvor patrony patronnige ihermek, stwol kanalyny ýapmak, kapsuly ezmek we patrandan gilzany (patrony) sogrup almak üçin hyzmat edýär (97-nji surat).

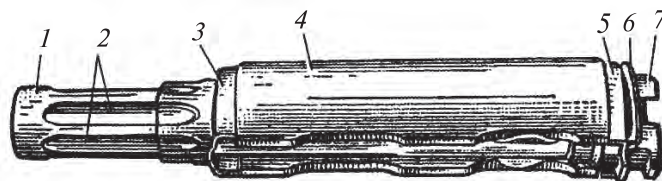
97-*nji surat*. Zatwor: *a*—zatworuň esasy; *b*—zarba urujy; *ç*—zyňyjy; *l*—gilza üçin kesik; 2—zyňyjy üçin kesik; 3—herekete getiriji çykyt; 4—zyňyjy oky üçin deşik; 5—söweş çykyt; 6—bekleýji çykyt üçin dik kesik; 7—zyňyjy puržini; 8—zyňyjy oky; 9—ildirgiç.

Gaytaryjy mehanizm — zatwor ramasyny zatwor bilen birlikde öňki ýagdaýa gaýtarylmagyny üpjün edýär (98-nji surat).

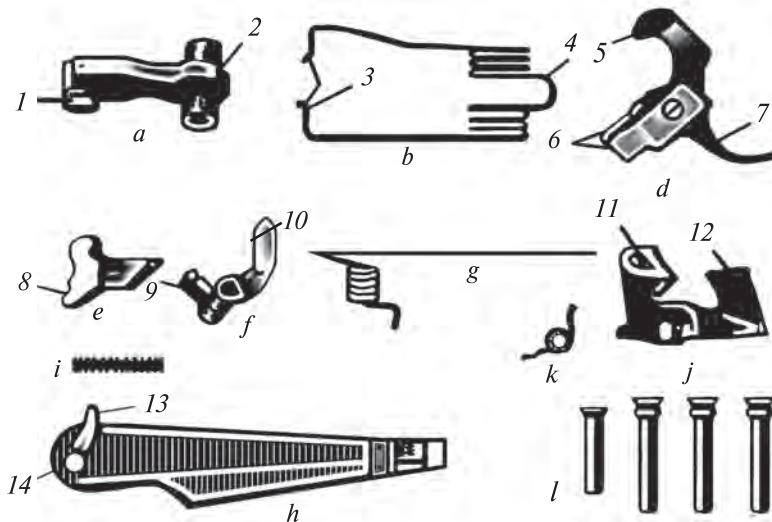
98-nji surat. Gaýtaryjy mehanizm: 1—gaýtaryjy mehanizm; 2—ugrukdyryjy taýajyk; 3—hereketlendiriji taýajyk; 4—mufta (oky ugrukdyryjy).

Gaz trubkasy gaz porşeni hereketini ugrukdyrmak üçin hyzmat edýär. Stwol üsti örtügi awtomatçyny (pulemýotçyny) ot açyş çagynda stwol gyzanda, ellerini köýdürmän saklamaga niýetlenen (99-njy surat).

99-njy surat. Gaz trubkasy stwol örtügi bilen bilelikde: 1—gaz trubkasy; 2—gaz porşeni üçin ugrukdyryjy gapyrgalar; 3—öňdäki birikdiriji; 4—stwol üsti örtügi; 5—yzky birikdiriji; 6—çykyt; 7—ýasy puržin.

Naýça-depgi mehanizmi depgini söweşjeň ýagdaýdan halas edýär, naýça zarba bermek, awtomatik we ýeke-ýekeden ot açylmagyny üpjün etmek, ot açyşy bes etmek, zatwor ýapylmadyk ýagdaýlarda ot açyşyň önüni almak we awtomaty (pulemýoty) saklaýja goýmak üçin hyzmat edýär (100-nji surat).

100-nji surat. Naýça-depgi mehanizminiň bölekleri: a—depgi; b—söweş puržin; d—ilgençek; e—ýeke-ýekeden ot açyş şepталosy; f—awtodepgi; g—awtodepgi puržini; h—geçiriji; i—ýeke-ýekeden ot açyş şepталosynyň oklary we puržinleri; j—depgi hereketini söndüriji; k—depgi hereketi söndürijiiniň puržini; l—turba şekilli ok; 1—söweşjeň üst; 2—awtodepgi üsti; 3—eplenlen uçlar; 4—halka; 5—egri çykyt; 6—gönüburçly çykytlar; 7—dumcha; 8—kesik; 9—şepталo; 10—direg; 11—zaşýolka; 12—öňgi çykyt; 13—geçiriji çägi; 14—sapfa.

A perspective view of a wooden mold for a brick. The mold is a rectangular frame with a central longitudinal channel. It is labeled with numbers: 1 points to the side wall, 2 points to the bottom plate, 3 points to the top edge, and 4 points to the front edge.

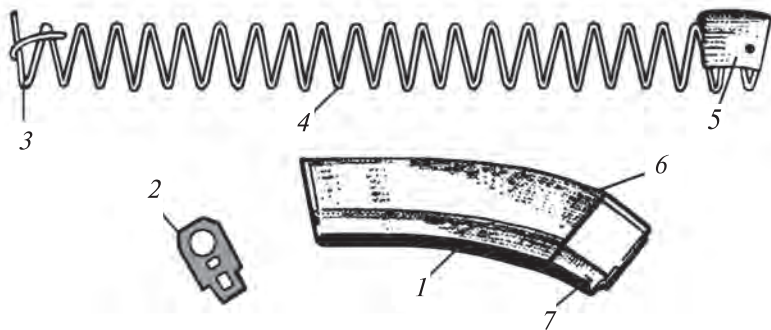
Depki hereketini söndüriji — öňdäki
 söweşde awtomatik suratda oklaryň toplanyşyny amala aşyrmakda depgini
 haýallatmak üçin hyzmat edýär.

Ýeke ot açyş septalasy — ot açyşdan soň, ýeke ot açmagy üpjün etmekde depgi goýberilenden soň bolsa, depginiň iň ahyrky ýagdaýynda işleýşini üpjün edýär.

Geçiriji — dyngysyz awtomatik suratda ýa-da bir-birden ot açyşa goraýja (predohranitele) geçirmek üçin hyzmat edýär.

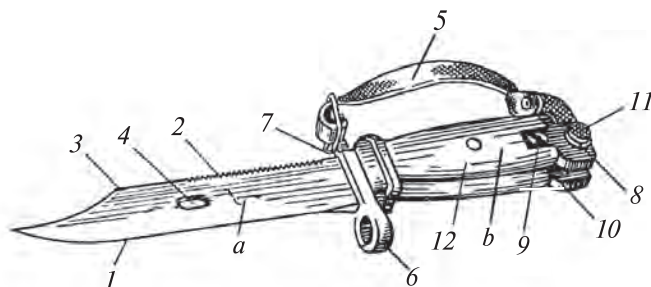
Stwol asty örtügi — awtomatyň hereketlenmegine şert döredip, eli köýmekden saklaýar (101-nji surat).

Okdan (magazin) — oklaryň ýerleşişini we stwoluň gutusyna ýetirip bermegi üpjün edýär (102-nji surat).

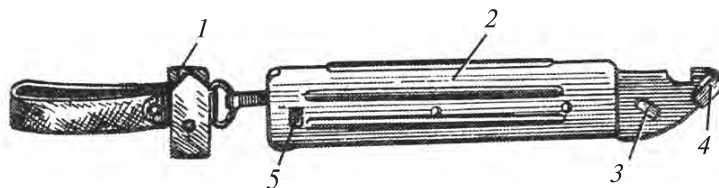

1—korpus; 2—gapak; 3—berkidiji planka; 4—puržin; 5—goýberiji;
6—daýanç cykydy; 7—ilgençek.

Naýza-pyçak — hüjüme geçmezden öň awtomata dakylýar, el söweşinde duşmany hatardan çykarmak üçin ulanylýar. Ol bil kemerine dakylp gezilýär. Käbir ýagdaýlarda onuň bilen simler hem kesilýär (103-nji surat).

103-nji surat. Naýza-pyçak: *a*—tyg; *b*—dasta; 1—kesiji gyraň; 2—byçgy; 3—ýteldilen ujy; 4—deşik; 5—kemer; 6—halka; 7—kemer üçin ilgençek; 8—dessäniň metal bölegi; 9—goşujy wint; 10—dik kesik; 11—çeki; 12—sop.

104-nji surat. Gyn: 1—ilgençek, halkaly kemer we karabin bilen bilelikde; 2—plastmassaly daşlyk; 3—ok-çykyt; 4—daýanç; 5—ýasy puržin birikdiriji.

1.3. Awtomaty doly däl sökmegiň we gurnamagyň tertibi

Awtomat arassa tagtanyň ýa-da esasyň üstünde ýaýylýar. Bölekler we mehanizmler tagtanyň üstüne sökülän ýagdaýda tertip bilen ýygyp çykylýar. Olar esewanlyk bilen sökülýär, biri ikinjisiniň üstüne goýulmaýar. Şonuň ýalyda, sökmek dowamynda artykmaç güýç we ýiti zarba ulanylmaýar.

Awtomaty gurnamak dowamynda onuň böleklerindäki sifrler deňeşdirilip görülýär. Her bir awtomatyň gaz trubkasy, zatwor ramasy, zatwor, stwol gutusy gapagy we başga böleklerdäki sifrler stwol gutusynda ähli sifrlerine gabat gelmelidir.

1. Magazini aýyrmak.

Çep el bilen awtomatyň gundagynyň boýnundan ýa-da stwol asty desesinden tutup, sag el bilen magazini tutup we süýem barmagyň kömeginde çekini basyp durup, magaziniň aşaky bölegini öňe dürtüp, ony aýryp alynýar (105-nji surat).

Şundan soň, patronnikde patron ýokdugyny barlap görmeli. Munuň üçin geçirijini pese «AB» ýa-da «OD» halatyna getirmeli, zatwor ramasynyň dessesini yza çekip, patron gutusyny gözden geçirmeli, zatwor ramasynyň dessesini goýbermeli we depgini basyp, ony söweş halatyndan aýyrmaly.

2. Enjamlar penalyny gundagyň deşiginden çykarmak (106-njy surat).

105-nji surat. Okdany aýyrmak.

106-njy surat. Enjamlar penalyny gundak deşiginden çykarmak.

3. Şompoly aýyrmak.

Niliň esasyndaky daýanýyň astyndan şompol kellejigini çekip durup, şompol sogrup alynýar. Şompoly çykarmak kyn bolanda, enjamlar penalynyň içindäki çykaryjydan peýdalanmaga rugsat berilýär, ýagny çykaryjy şompolyň kellesindäki deşijege sokulyp, şompolyň uýy stwoldan aýrylyp, sogrup alynýar (107-nji surat).

4. Stwol gutusynyň gapagyny aýyrmak.

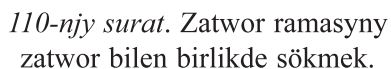
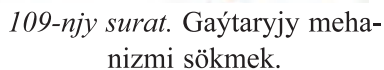
107-nji surat. Şompoly aýyrmak.

108-nji surat. Stwol gutusynyň gapagyny sökmek.

5. Gaýtaryjy mehanizmi sökmek.

Çep el bilen awtomatyň gundagyň boýnundan tutan ýagdaýda sag el bilen gaýtaryjy mehanizmiň ugrukdyryjy sütünini, onuň dabany stwol gutusyndaky kesiklerden çykýança öňe dürtmeli, ugrukdyryjy sütüniň aşaky ujuny biraz göterip, gaýtaryjy mehanizmi zatwor ramasynyň kanalynyň içinden sogrup almaly.

6. Zatwor ramasyny zatwor bilen bilelikde söküp almak.

7. Zatwory zatwor ramasyndan aýyrmak.

Zatwor ramasyny çep ele, zatwory ýokary garadyp almak, sag el bilen zatwory yza çekip, onuň itekleýji çykydyny zatwor ramasynyň egri kesiklerinden çykarmak we zatwory öňe dürtüp, aýyrmak.

8. Stwol örtügi bilen bilelikdäki gaz trubkasyny aýyrmak (110-njy surat).

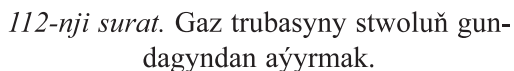
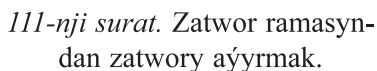
Doly däl böleklere bölünen awtomaty gur-
namagyň tertibi:

- stwol örtügi bilen bilelikdäki gaz trubkasyny birikdirmek;
- zatwory zatwor ramasyna birikdirmek;
- zatwor ramasyny zatwor bilen bilelikde stwol gutusyna ýerleşdirmek;
- gaýtaryjy mehanizmi birikdirmek;
- stwol gutusynyň gapagyny birikdirmek;
- depgini basyp, ony söweş halatyndan

çykarmak we saklaýjyny ornatmak;

- šompoly birikdirmek;
- enjamlar penalyňy gundakdaky deşige ýerleşdirmek;
- magazini awtomata birikdirmek.

Awtomaty gaýtadan gurnamakda bölekdäki sifrler stwol gutusyndaky sifrlere deňeşdirilip görülyär.

1.4. El granatalarynyň wezipesi, söweş aýratynlyklary, umumy gurluşy we işleýiş prinsipi. Granatalary zyňmaga taýýarlamak. El granatalaryny ulanandaky howpsuzlyk çäreleri

Böleklere bölünýän el granatalary köp ýyllaryň dowamynda armiyalarda ulanylan. Böleklere bölünýän el granatalaryndan häzirki zaman söweşlerinde hem ynamly serişde hökmünde peýdalanylýar. Duşmanyň üstünden ýeňiş gazanmakda ulanylýar. Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçlerinde hüjüm wagtynda ulanylýan RGD-5 granatasy, goranmada ulanylýan F-1 granatasy ulanylyşa girizilen (113-nji surat).

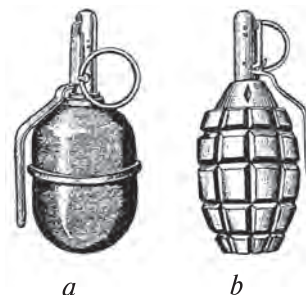
Böleklere bölünýän el granatalary duşmanyň diri güýçlerini parça täsirinde hatardan çykarmak maksadynda ulanylýar. Granata partlamagy prosesinde uly parçalar tozap ýaýylmagy netijesinde, duşmanyň birnäçe güýçleri hatardan çykýar. Şeýle granatalar ýakyn aralykdaky söweşlerde (hüjüme geçilende, okopdan durup söweşe girende, ilatly punktlarda) öz netijesini berýär. Granatalaryň söweş aýratynlyklary jedwelde berlen.

Granatalaryň söweş aýratynlyklary

Häsiýetnamasy	Granatalar	
	RG	1
Granatalaryň agyrlygy, g	310	600
Öldüriji (heläk edýän) parçalaryň ýetip baryş radiusy, m	2	200
Granatalary zyňmagyň ortaça uzaklygy, m	40—50	35—45
Granatanyň zapaly	UZRG	UZRG
Zapalyň ýalynlanma wagty, m/s	3,2—4,2	3,2—4,2

RGD-5 böleklere bölünýän el granatasy, esasan, hüjüme geçilen döwründe ulanylýar. Ol korpusdan, partlaýan zarýaddan we zapaldan ybarat.

Granatanyň korpusy — partlaýan zarýad we zapal trubkalary üçin ýerleşdirmäge hyzmat edýär. Ol ýokary we aşaky böleklerden ybarat bolup,

113-nji surat. Böleklere bölünýän el granatalarynyň umumy görnüşi:
a—RGD-5 granatasy;
b—F-1 granatasy.

daşky örtügi hem-de goşmaça çalyşylýan detallaryň girmegi bilen granata parçalarynyň partlamagy üçin hyzmat edýär. Korpusyň ýokarky bölegine dürtgüçleriň kömeginde zapal üçin trubka birleşdirilýär, granata üçin zapalyň birleşdirilmegi, korpusdaky partlaýan zaryady pugta berkitmäge hyzmat edýär. Trubkalary hapalanmadan gorap, oňa plastmassa gapak burap geýdirilýär. Korpusa doldurylan partlaýjy zaryad granatanyň parçalarynyň partlamagy üçin hyzmat edýär.

UZGRM zapaly (el granatasynyň döwrebaplaşdyrylan birmeňzeş şekildäki zapaly) partlaýjy zaryadyň partlamagy üçin ulanylýar. Ol naýça mehanizminden we şahsy zapaldan ybarat. Zapallar hemişe söweş halatynda bolýar. Naýça mehanizminiň işleýşini barlamak we bölekler bölme umuman gadagan. Naýça mehanizmi pistony ýalynlandyryp, zapalyň ýalynlanmagyna kömek berýär. Ol aşakdaky böleklerden ybarat: naýça mehanizminiň trubkasy; birleşdiriji böwet; ugrukdyryjy şaýba; söweş puržini; naýça şaýbasy; herekete getiriji desse; saklaýjy orta çeki, halkasy bilen.

Hereketlenýän mehanizmiň trubkasy zapalyň jemi böleklerini gurnamakda esasydyr. Birleşdiriji böwet bolsa zapaly granatanyň korpusy bilen birleşdirmäge mümkinçilik berýär. Bu ugrukdyryjy şaýba söweş puržini ýokary böleginiň daýanç wezipesini ýerine ýetirip, naýçanyň hereketini ugrukdyrýar. Naýça — hereketlenýän mehanizmiň trubkasynyň ýokary bölegine sanjylan. Söweş puržini naýça energiya ýetirip bermegi üpjün edýär, zerur uçgun pistony ot aldyrýar; ýalyn naýçany ýokardaky ahyrky bölegi bilen ugrukdyryjy şaýbany we aşak ugrukdyryjy şaýbany hem öz içine alýar. Naýça mehanizmi ýanyjy pistony ýalynlandyрма daýanjy bolup hyzmat edýär. Ol naýça mehanizm trubkasynyň içersine ýerleşýär. Şaýba naýçanyň ahyrky dar böleginde bolup, söweş puržininiň ahyrky dar bölegindäki daýanjy hasaplanýar. Herekete getiriji desse naýçanyň tiz ýalynlanmazlyk ýagdaýyny saklap galmak üçin ulanylýar (söweş puržini berk gysylýar). Saklaýjynyň arasyndaky naýça mehanizmi herekete getiriji dessäni saklap durmaga hyzmat edýär; herekete getiriji desse deşikden hem-de naýça mehanizminiň trubkasynyň diwaryndan geçýär. Halkasy sogrup alynýar.

Şahsy zapal granatanyň partlaýan zaryadlaryny partlatmak üçin ulanylýar. Ol haýalladyjy dyky, piston ýalynlandyryjy, haýalladyjy we piston-partladyjy maddadan ybaratdyr. Haýalladyjy dykynyň ýokary böleginde birleşdirmek üçin hyr bolup, naýça mehanizminiň trubkasy, piston ýalynlandyryjy deşigi bilen birleşdirilýär, içinde kanal bolup, oňa haýalladyjy ýerleşýär, daşarsynda piston partladyjynyň gilza bilen birleşdiriji nokady ýerleşýär. Ýalynlandyryjy piston

haýal ýalynlanmak üçin ulanylýar; ýalynlandyryjy piston we piston partladyja haýalladyjy ot aldyrýar, ol presslenen az mukdardaky gazyň düzüminden ybarat bolýar. Piston örtüji ýalynlanýan granatanyň partlamagy üçin hyzmat edýär. Ol gilzada ýerleşýär we haýalladyjy dykynyň aşaky bölegine berkidilen bolýar.

Böleklere bölünýän F-1 el granatasy goranyş söweşlerinde ulanylýar. F-1 granatasy korpusdan, partlaýjy zarýaddan hem-de zapaldan ybarat. Granatanyň korpusy berk çöýundan dik kesim, kese çyzygyň ýokary böleginde kesilen deşigi bolup, zapal sanjylýan ýeri hasaplanýar. Ony saklananda we daşalyp getirilende, plastmassa probkasy towlap goýulýar. Böleklere bölünýän el granatasyň partlaýjy zarýady we zapallaryň gurluşy RGD-5 granatalaryndan tapawutlanmaýar.

Granatalary zyňmaga taýýarlamak

Granatany zyňmazdan öň, trubkasyndan probka towlap alynýar, onuň ýerine zapaly goýup, towlap ahyryna çenli berkidilýär. Naýça mehanizmiň zapal bölegi aşakdaky ýaly ýerleşýär: naýça mehanizm görterilip, herekete getiriji dessäni ýokardaky sançgy böleginden tutup hereketlenýän mehanizmiň trubkasynyň gorag öňi çekine birleşdirilýär. Gorag öňi çekiniň ahyry aýrylyp, zapaldan mäkäm tutulýar.

114-nji surat. Böleklere bölünýän el granatalarynyň söweş halaty:
a — probkany towlap almak; *b* — zapaly almak; *d* — zapaly towlap ornatmak.

115-nji surat. Granatany zyňmazdan öň hereketlendirmek:
a—granatanyň korpusy bilen bilelikde herekete getiriji ryçagy gysyp saklamak;
b—goraýjy öňi çeki ahyryndan tutup dogrulamak; *d*—goraýjy çekini üzüp almak.

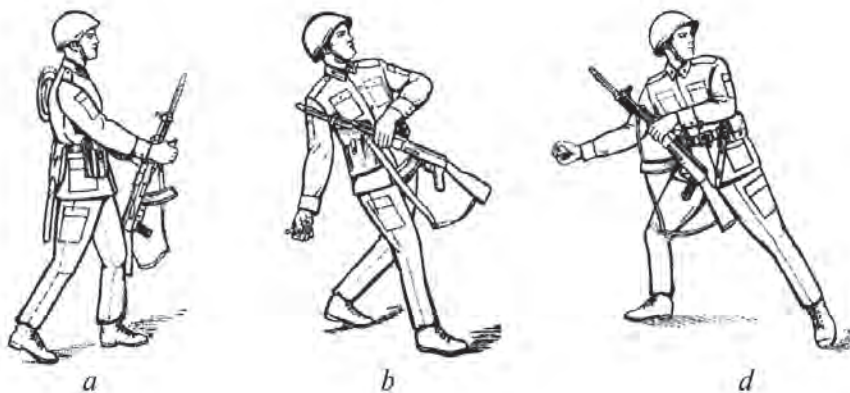
Granatany zyňmak. Granatany zyňmak üçin ony ele alyp, herekete getiriji dessäni granatanyň korpusyna dykyp, barmaklar bilen gysylýar. Dessäni goýbermedik ýagdaýda halkany gorag çekinden üzüp, granatany gözlenen nyşana zyňlýar. Halkany üzüp alanda, zapal bölegiň ýagdaýlary çalyşmaýar. Naýça ugrukdyryjy ýagdaýyndan herekete getiriji dessäniň galmagynda naýça mehanizmiň trubkasy birleşmegi bilen bölünip galýar, ýöne eliň barmaklary bilen gysylýar. Granatany zyňan wagtynda herekete getiriji desse granatadan bölünip, naýça boşap galýar.

Naýça mehanizmi söweş puržininiň kömeginde hereketlenip, pistony hereketlendirýär we ony utgaşdyryp goýberýär. Ýalyn uçgunlary pistony ýalynlandyrmak ýoly bilen ýalny güýçlendirýär we ondan piston partladyja birikdirilýär. Piston güýçli ýalynlanyp, granatany ýalynlandyryjy zarýadyň partlamagyna getirýär. Granatanyň korpusy göterilip, partlanda parçalar dürli taraplara ýaýraýar.

Granatalary zyňmak we ýerleşdirmek aşakdaky tertipde amala aşyrylýar: zyňmaga çenli taýýarlamak hem-de granatany zyňmak. Okuw sapaklarynda söweş granatasyny zyňan wagtynda polat şlem geýmek maslahat berilýär.

Granatalary oklamak «Granatalar taýýarlansyn» komandasy arkaly amala aşyrylýar. Söweş wagtynda bolsa özbaşdak hereket edilýär.

Granatany oklamak üçin granatalar saklanýan sumkadan granatany çep el bilen alyp, sag elde korpusyň trubkasyny towlap, gapak çykaryp alynýar. Soňra granatany çep elde saklap, sag el bilen sumkadan zapal alynýar. Zapal merkezdäki trubka aýla, ahyryna çenli berkidip towlandan soň granata atmaga taýýar bolýar.

116-njy surat. Hereketlenende granatany zyňmak:
a, b, d—hereket yzygiderligi.

Böleklere bölünýän el granatalaryny zyňmak dürli şertlerde ýerine ýetirilýär. Ýagny dik duran ýagdaýda, dyzda oturan ýa-da ýatan ýagdaýda, şonuň ýaly-da, BMP (BTR)lerde hereket çagynda we pyýada hüjüme geçilende ýerine ýetirilýär.

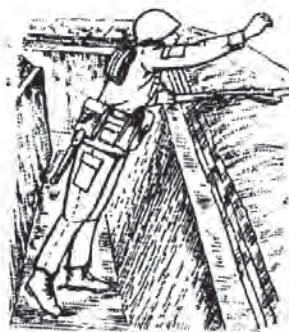
Granatany zyňmak üçin amatly ýer saýlamagy hasaba almak gerek. Çünki zyňylýan granatanyň nyşana degmegi üçin daragtyň şahalary, beýik ösen ösümlükler, simler we başga ýagdaýlar granatany atmaga päsgel bermegi mümkin. Granatany zyňmak üçin ony ele alyp, barmaklar bilen herekete getiriji dessäni we korpusy gysan ýagdaýda herekete getiriji berk gysmagy dowam etdirip, başga el bilen gorag öňi çekini dogrulaý halkany üzüp, nyşana zyňylýar (goranmak üçin ulanylýan granatalar zyňylandan soň pena ýere geçip, gizlenmeli bolýar).

Granatany zyňmak prosesinde ädim taşlap ýa-da ylgap hereketlenmeli. Granatany sag elde ýarym eplenlen ýagdaýda tutup we ýaragy çep ele alyp, gorag öňi çek alyp taşlanýar. Çep aýakda ädim taşlananda, el granata bilen öňe, pese hereket edilip, sag aýakda ikinji ädimi ädip hereket eden ýagdaýda, eli aşakdan ýaý şekilli tutup, granatanyň korpusyny sag tarapa garadyp, üçünji ädim taşlanda çep aýagy nyşana alnan tarapa goýup, sag aýagyň dyz bölegini egip, korpusyň öwrülme ýagdaýyny tamamlap, el aýlanýar. Ädim tizligini artdyryp, hereketi jemleýän ýagdaýda granatanyň korpusy zyňylýar.

Okopda we tranşéalarda granatany zyňanda, ýaragy okopyň depesindäki toprak tümmeginiň üstünde goýup, granata sag ele alynýar. Bili epen ýagdaýda iki aýagy erkin egip, sag eli granata bilen ahyryna çenli gaýtaryp, çep ele daýanyp, granatany nyşana dogrulaý zyňylýar. Soň özi tizlik bilen pena ýa-da okopa gizlenýär.

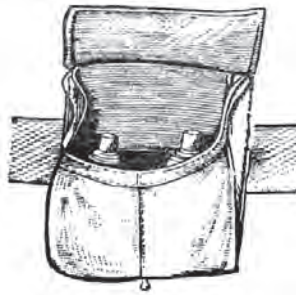

a

b

117-nji surat. Okopda durup granata zyňmak (a, b).

118-nji surat. Granatalar sumkasy.

Okopda we tranşeýalarda ýerleşýän duşman güýçlerini ýok etmek maksadynda granatany gözyetimiň üçburç tarapyna ortaça 35°—45°-da göni hereketlenmegine getirip zyňmaly. Çünki granata nyşana alnan ýere anyk düşmeli we traýektoriya (hereket ýoluna) kemräk zyýan ýetirip, töwerege kemräk saçylmaly.

El granatalaryny ulanmakdaky howpsuzlyk çäreleri

Granatalar aýratyn mahsus sumkalarda alyp gezilýär. Zapallar granatardan aýratyn bolup, kagyza ýa-da gyýyndy esgilere dolanan ýagdaýda saklanýar. Granatalary sumka ýerleşdirmäge ýa-da atmaga taýýarlamazdan ön, hökman, zapallary barlamaly. Granatanyň korpuslary çuňňur egilen ýa-da egilip gyşaryp galan, ýiti kesikler bolmaly däl, zapalyň trubkasy we zapal arassa bolmaly, egilen, kesilen bolmaly däldir. Goraýjynyň arasyndaky çeki ahyryna çenli boşadylan bolmagy bilen birlikde ýaryk we egik bolmaly däl.

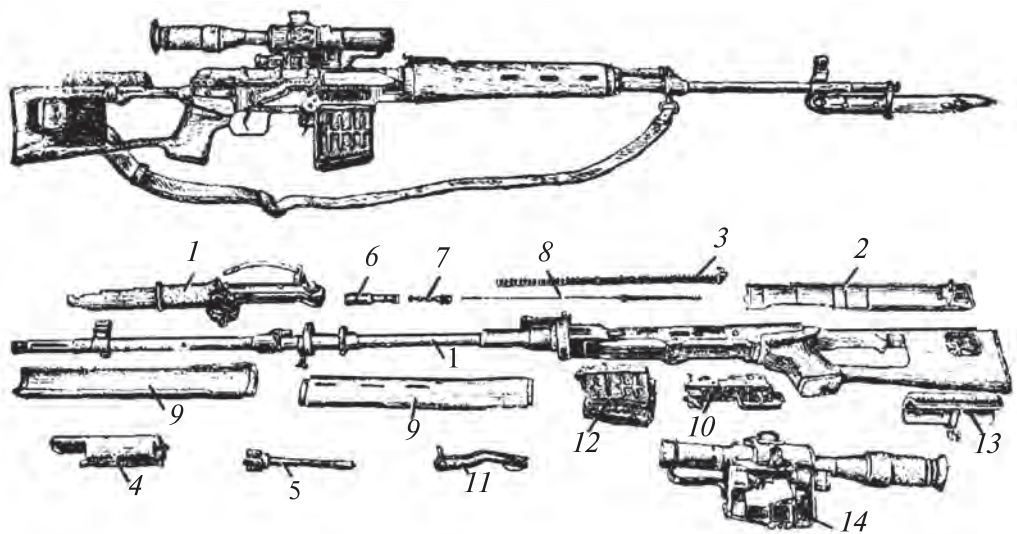
Ýaryk ýa-da gopan zapallary ulanmak umuman gadagan. Granatalary birek-birege hem-de gaty jisimlere urulmagyndan, otdan, hapalanmadan, yzgardan saklamaly. Öl bolan, kirlän granatalary, zapallary komandirleriň gözegçiliginde haýal etmän süpürip guratmaly. Ony oduň ýanynda guratmak bolmaýar.

Granatalar we zapallar hemişelik ýagdaýda gözden geçirilip durulýar. Granatalary atmaga taýýarlamak (zapaly goýmak) diňe zyňmazdan ön rugsat berilýär. Söweş granatalary söküp, onuň näsazlyklaryny düzedende, granatalar sumkasyndan alnyp (gorag öňi) çekine halka (ýüzük) dakyp goýulýar. Şonuň ýaly-da, zyňanda, partlamadyk granatalara degmek gadagan.

1.5. Dragunow mergenlik tüpeňi hem-de tanka garşy el granatomyotynyň gurluşy, işleýiş prinsipi we söweş aýratynlyklary. Kiçi kalibrli tüpeňiň wezipesi, gurluşy we söweş aýratynlyklary

7,62 mm-li Dragunow mergenlik tüpeňi mergeniň ýaragy hasaplanýar we dürli peýda bolýan, hereketlenýän, açyk we nykaplanan ýeke nyşanlary ýok etmek üçin niýetlenendir.

Söweş aýratynlyklary. Mergenlik tüpeňinden 800 m-e çenli aralykda ok atmak iň netijeli hasaplanýar. Atmagyň optiki nyşana alyjy bilen nyşana alyp atmagyň uzaklygy — 1300 m, açyk nyşana alyjy bilen — 1200 m. Döş şeklidäki nyşana gönüden göni atmak uzaklygy — 430 m, ylgaýan nyşana bolsa — 640 m. Söweşjeň

119-njy surat. SDV-nyň umumy görnüşi, esasy bölekleri we mehanizmleri:
 1—stwol gutusy aýyk nyşana alyjy gundagy bilen bilelikde; 2—stwol gutusynyň gapagy; 3—gaýtaryjy mehanizm; 4—zatwor ramasy; 5—zatwor; 6—gaz trubkasy regulýatory bilen; 7—gaz porşeni; 8—iteriji puržin bilen; 9—stwol örtükleri; 10—naýça depgi mehanizmi; 11—saklaýjy; 12—magazin; 13—gundagyň üsti; 14—optiki nyşana alyjy; 15—naýza-pyçak.

tizatyjylygy minudyna 30 sany ok. Mergenlik tüpeňiniň naýza-pyçaksyz, optiki nyana alyjy, doldurylmadyk magazin we gundak üsti bilen agyrlýgy — 4,3 kg. Mergenlik tüpeňinden ýeke-ýekeden atylýar. Atan wagtynda patronlar 10 sany patron sygymyna eýe guty şekilli magazinden iberilýär (119-njy surat).

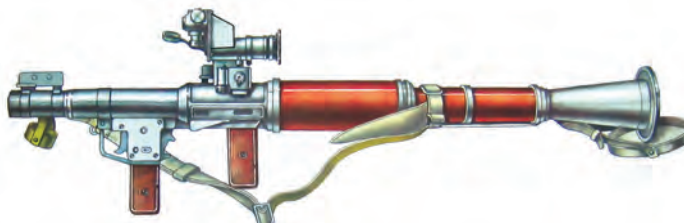
RPG-7 we RPG-7D el granatomýotlary tanklary, özi ýöreyän artilleriýa gurluşlary we duşmanyň başga bronly serişdeleri bilen göreşmek üçin niýetlenen. Bulardan daşary, olary ýeňil pena ýerlerde hem-de şäher tipli desgalarda ýerleşýän duşmanyň janly güýjüni ýok etmekde-de ulanmak mümkin. Tanka garşy el granatomýotynyň umumy görnüşi aşakdaky ýaly:

Granatomýotdan PG-7V we PG-7VM kumulýatiw täsirli kalibr üsti ok-därileri atylýar. Granatomýot brondeşijilik ukybyna eýe bolup, duşmanyň ähli görnüşdäki döwrebap tanklary we özi ýöreyän artilleriýasy bilen netijeli göreşmäge mümkinçilik berýär.

Söweş aýratynlyklary. Granata brondeşijilik ukybyna eýe bolup, duşmanyň ähli görnüşdäki tanklary we özi ýöreyän artilleriýa gurluşlary bilen netijeli

120-nji surat. RPG-7 tanka garşy el granatomýoty.

121-nji surat. RPG-7D tanka garşy el granatomýoty.

göreşmek aýratynlygyna eýe. PG-7V ok-därisi şatdaky PG-7V ok-därisiniň täzelenen görnüşi bolup, ondan biraz ýeňil we brondeşijilik, degijilik we şemalda durnuklylyk aýratynlyklary ýokaryrak.

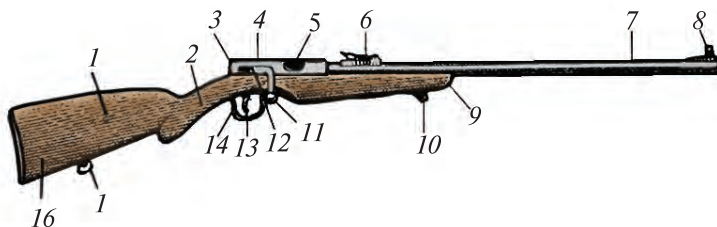
Granatomýotdan nyşanlaryň beýikligi 2 m we ondan ýokary bolan, gönüden göni atyş uzaklygyndaky tanklar, özi ýöreýän artilleriýa gurluşlaryna täsirli ok atmak uzaklygy PG-7V üçin 330 m, PG-7VM üçin 310 m. Nyşana alyp atyş uzaklygy 500 m. Söweş tizatyjylygy minudyna 4—6 sany. Granatomýotyň optiki nyşana alyjy bilen agyrlygy RPG-7 6,3 kg, RPG-7D—6,7 kg. Ok-däriň (granata poroh zarýady bilen) agyrlygy PG-7V—2,2 kg, PG-7VM—2 kg.

Kiçi kalibrli tüpeňň wezipesi, gurluşy we söweş aýratynlyklary

Kiçi kalibrli tüpeň Tula ýarag zawodynda öndürilen bolup, atmak boýunça geçirilýän taýýarlyk maşklarynda atmagy öwrenmek üçin ulanylýar.

Kiçi kalibrli TOZ-8, TOZ-12 tüpeňlerinden köpräk sport ýaryşlary geçirilende hem-de atyş taýýarlygynyň başlangyç ok atyş sapaklaryny alyp baranda giňden peýdalanylýar.

TOZ-8 tüpeňiniň söweş aýratynlyklary: kalibri — 5,6 mm; agyrlygy — 3,12 kg; umumy uzynlygy — 111 sm; okuň başlangyç tizligi — 310 m/s. çenli; atyş tizligi bir minutda — 10—12 sana çenli; nyşana almak aralygy —

122-nji surat. Kiçi kalibrli tüpeň (TOZ-8): 1—gundak ýüz bölegi; 2—gundagyň boýny; 3—yzky galpajygy; 4—stwol korobkasy, atmagy herekete getiriji mehanizm goşmaçasý bilen; 5—atylan gilzalary çykaryp taşlaýan deşik; 6—nyşan; 7—stwol; 8—namuşnik; 9—baldak üsti; 10—ýokary asgyç; 11—zatworuň dessesi; 12—zatwor; 13—herekete getiriji ilgençek; 14—herekete getiriji halka; 15—aşaky asgyç; 16—gundak.

250 m; okuň iň uzaga uçuş aralygy — 1200 metrden 1600 metre çenli; okuň öldüriş (heläk ediji) güýjüniň uzaklygy — 800 metre çenli.

Tüpeňi oklamagyň tertibi. Tüpeňi ýatan ýagdaýda atanda, tüpeňiň gundagynyň baş bölegini sag el bilen tutup, sag aýak bir ädim öňe taşlanýar we aýagy biraz sagraga alyp, öňe egilip, çep aýagy egip, çep el bilen ýere ýatyp, çep aýagyň dabany ýere direlýär we çep elniň döşüne alynýar. Çep tarapa ýatan ýagdaýda garyn tarapa tiz öwrülip, erkin ýagdaýda aýaklary dabany bilen ýazyp goýberilýär. Tüpeň gabyndan sag elniň aýasyna alynýar.

Kiçi kalibrli tüpeňi sag elde zatwor tutawajyndan yza çekip, stwol gutusynyň açylan ýerine sag elniň baş we süýem barmaklarynyň kömeginde oky alyp ol okdana salynýar. Oky baş barmak bilen öňe, stwola doly girýänçe ugrukdyrylýar, soňra sag el bilen zatwor ýapylýar.

Atmak prosesinde tüpeňiň özboluşly taraplary. Çep elniň barmaklary käbir hereket etmezligi, tüpeňiň baldagyna (agajyna) degip gitmezligi üçin çep el bilen tüpeňiň agaç böleginden (baldagyndan) tutup alynýar. Sag elniň barmaklary bilen gundagynyň gapdalyndan tutup, süýem barmak atmagy herekete getiriji mehanizmiň kurogyna (depgisine) ugrukdyrylýar. Gundagyň ortasy egne berk direlýär.

Ýatan ýagdaýda atanda gowy netije gazanmak üçin daýançlardan paýdalanmak mümkin. Daýançlardan maksada laýyklykda paýdalanmak üçin gum ýa-da agaç ýonuşgasy doldurylan haltalardan 20—25 sm beýiklikde daýanç ornaşdyrmak mümkin. Eger daýanjyň beýikligi atanda amatsyz bolsa, ony peseltmeli.

Tüpeňi arassalamagyň we ýaglamagyň tertibi

Kiçi kalibrli tüpeňi arassalamagyň we ýaglamagyň tertibi awtomaty arassalamagyň we ýaglamagyň tertibi ýaly amala aşyrylýar. Ýatdan çykarmaň, kiçi kalibrli tüpeňiň stwolunyň kanalyňyň dölbäş bölegini arassalamak we ýaglamak gadagan.

Stwoluň kanalyňy arassalamak üçin onuň yzky gapagy açylyp, stwol korobkasyndan (gutusyndan) zatwor alynýar. Arassalaýjynyň uçky bölegine ýumşak mata gyýyklaryndan 4—5 sm uzynlykda dolap, ýaragy ýaglamak üçin ulanylýan ýaga batyrylýar. Soňra şompol stwoluň kanalyndan girizilip, oklaýjy tarapa çenli ýaglanýar we gowy arassalanýar.

II bap. **ÝARAGDAN ATMAGYŇ ESASLARY WE KADALARY**

2.1. Atyş hadysasy we onuň döwürleri. Okuň başlangyç tizligi we onuň atyş prosesine täsiri. Ýaragyň depmegi

Otmagyň esaslaryny nazary taýdan öwrenmek atyş kadalary, onuň basgançak-usullarynyň amalyýetde ulanylyşyna hem baglydyr. Atyş kadalaryny ýerine ýetirmek, atyş döwründäki esasy ýagdaýy, ok atmagy dolandyrmagy we ok atмага taýýarlanmagy öz içine alýar. Atyş döwründe dürli nyşanlara gysga möhletde diňe kem ok-däri sarp etmek bilen islendik howa şertinde-de tabşyrylan wezipäni netijeli ýerine ýetirmegi üpjün edýän faktor hökmünde peýdalanylýar.

Okuň atylmagy. Poroh bölejikleriniň tiz ýalynlanmagy netijesinde we porohly gazyň basyşy hereketinde stwol kanalyndan okuň (snaryadyň) atylmagyna atyş diýilýär. Bu ýagdaý juda gysga wagtda (0,001—0,006 s) bolup geçýär. Depgi basylanda, patronyň pistonyna tiz urulmagy netijesindeki uçgun çykmagy poroh bölejikleriniň ýalynlanmagyna getirýär. Bu ýagdaý güýçli uly mukdarda gyzdyrylmak netijesinde gaza öwrülip, gaty güýçli basyş bilen her taraplaýyn hereketlenip, birden güýçlenme mukdaryny artdyrýar. Ok 250—500 kgs/sm² (ölçeg mukdarynda 1 kgs/sm² deň) 0,1 MPa basyş bilen ýerinden süýşüp stwoluň kesigine urlup, aýlanma hereketi dowam etdirýär. Bu wagtda poroh stwoluň kanalynda ýanyş halatyny we gazyň (ölçeg we basyş) mukdaryny ulaldýar.

Ok 4—6 sm hereketde ýönelip (2800 kgs/sm²), uly basyşly gaz ölçegine ýetýär. Uly tizlenme netijesinde ok atylyp, ýapyk meýdana çykýar. Täze gaz ölçegi basyşy ulaltmagy bilen basyşy peseldip başlaýar. Okuň stwoluň kanalynda uçuş halaty 300—900 kgs/sm² bolýar. Stwoluň kanalynda bolsa okuň hereket tizligi güýçlenýär. Ýöne gazyň derejesi pes bolsa-da, öz täsir etmegini dowam

etdirýär. Stwoluň kanalyndaky ok hereket tizligini dyngysyz artdyryp, stwoluň kanalyň morusyna geçýär. Stwoluň kanalyndan giň ýaýylyp çykan gaz, okuň yzyndaky ýalňyň hereketinde güýçli tolkuny emele getirip, atyş döwründe ses çeşmesini emele getirýär. Ok uçuş inersiýasy täsirinde howada hereketlenmegi dowam etdirýär.

Okuň başlangyç tizligi

Ýaragyň stwol kanalyndan atylýp çykan okuň tizligini artdyrmak bilen birlikde uçuş nokadyna çenli hereketlenme ýagdaýyna *okuň başlangyç tizligi* diýilýär. Okuň howadaky uçmagyny dowam etdirmegi we deňölçegli hereketlenmegi onuň başlangyç tizligine hem bagly bolýar.

Ýaragyň iň zerur söweş aýratynlyklaryndan biri — okuň başlangyç tizligi. Başlangyç tizligiň güýçlenmegi okuň howada uçuş aralygyny geçip, nyşany şikeslemek we öldürmek halatlaryny çaltlandyrmak bilen bir hatarda, howadaky uçmagy dowamynda bolsa, daşky şertiň täsirinde tizligini gysgaldýar.

Okuň başlangyç tizligini artdyrmagy stwoluň uzynlygyna, ok we poroh bölejikleriniň agyrylygyna hem-de başga faktorlara bagly bolýar. Ýaragyň stwoly näçe uzyn bolsa (amalyýetde anyklanan), poroh we basyş näçe köp bolup hereketlense, okuň başlangyç tizligi şonça artýar.

Ýaragyň yza depmegi

Stwoluň kanalyndaky gazyň basyşy güýçlenip, her taraplaýyn hereketlenen ýagdaýda güýç bilen oky öňe ugrukdyrmagy ýaragy yza serpikdirýär. Ýaragyň (stwoluň) atyş döwründe ýüze çykyan yza hereketlenmegine, *ýaragyň yza serpilmegi (depmegi)* diýilýär.

Ýaragyň tizligi we energiýasy güýçlenme hereketi dowamynda yza depmegi bilen häsiýetlendirilýär. Ýaragyň yza depmegi okuň başlangyç tizliginden birnäçe esse kem bolup, ýaragdan ok birnäçe esse ýeňilräk bolýar. Awtomatyň yza depme kuwwaty 2 kgs/sm^2 (19,6 j)-dan geçmeýär we otyja agyry bermeyär. Porohly gazlaryň basyş güýji (depme güýji) yza depmä garşy hereket diňe göni ýol däl, eýsem dogry gelmedik tarapa (gundagyň daýanjyna, ýaragyň güýçlenme merkezine we başgalara) hem ugrukdyrylýar. Ýagdaýdan gelip çykan jübütlenen güýjüň hereketlenmegi netijesinde, ýaragyň dölbäşy (agzy) bölegini ýokary galdyryp durýar (123-nji surat). Egne näçe köp güýç jemlenen bolsa, jübütlenen güýç şonça köp gaýtarylýar. Atyş dowamynda ýaragyň stwol yrgyldatma we titrediş ýagdaýyny hem ýüze çykarýar.

123-nji surat. Ok atanda depýän güýjüň täsirinde ýaragyň stwol böleginiň ýokary galmagy.

Ýarag stwoluň agyz böleginden okuň uçup çykmagy netijesinde yrgyldy (ýokary, saga, çep), başga taraplara gyşarma halatlary ýüze çykmagy mümkin. Şeýle halatlar bolsa, atyş döwründe ýaragdan dogry peýdalanmazlyk netijesine, ýaragyň hapalanmagyna getirýär.

Ýaragyň yza depmeginde okuň çykyşy, stwola täsir etmegi we ýene başga sebäpler, atma çenli bolan stwoluň kanalyň agyz bölegi ugrunda burçy emele getirýär. Bu stwoluň kanalyndan çykan oky howada uçuş döwrüne çenli burçy düzýär. Şeýle burça *uçuş burçy* diýilýär.

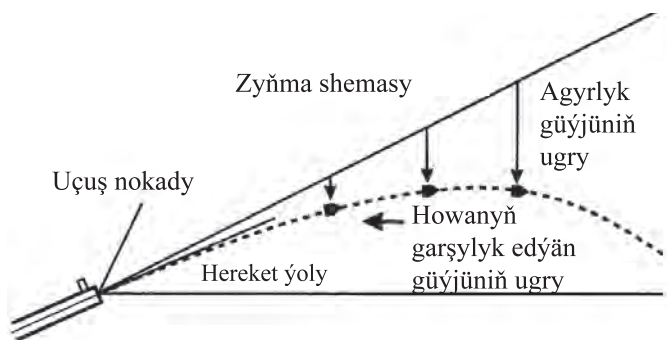
Stwoluň kanalyň agyz böleginiň atma çenli ýokary goýlan bolsa, okuň howadaky uçuş halaty kanagatlanarly, pes goýlan bolsa, kanagatlanarsyz uçuş burçy diýilýär. Uçuş burçuny bir halatda üpjün etmek we ýaragyň yza depme halatyny kemetlemek atmak we ýaragdan dogry peýdalanmak kadalaryna doly we anyk amal edilmegine hem-de atyş usullarynyň netijelerine baglydyr.

2.2. Okuň traýektoriyasynyň (hereket ýolunyň) emele gelmegi.

Okuň deşip geçmek we şikesleme täsiri. Dogry ok atmak we onuň ähmiýeti. Gizlin ýer, ok degýän (şikeslendirilýän) meýdan we ok degmeýän meýdan

Awtomatyň stwolundan atylan oklaryň burç beýikligi anyk kesgitlenen ýagdaýda bolmaly. Okuň howadaky uçuş döwri bir ugurda bolýar. Bu ugra bolsa *okuň zyňma ugry* diýilýär.

Ok howada uçuş döwri dowamynda agyrlyk güýjüne, howanyň garşylygyna duçar bolýar. Agyrlyk güýçi in güýçlüsi hasaplanyp, zyňylyan ugurdaky oky uly güýç bilen aşak çekýär, howanyň garşylygy bolsa uçuş tizligini peseldip, okuň baş bölegini yza gaýtarmaga hereket edýär. Şu iki gapma-garşy güýçleriň täsirinde zyňma ugrundaky ok egri şekilde hereketlenýär. Ok howadaky uçuş

124-nji surat. Okuň traýektoríasy (hereket ýoly).

döwründe, agyrlık merkezinden egri ugra ýaýylyp hereket edýän ýoluna *traýektoríya* (hereket ýoly) diýilýär (124-nji surat).

Okuň traýektoríasynyň (hereket ýolunyň) emele gelýän burç ölçegi beýikligine bagly bolmak bilen birlikde, berkidilen şikeslenýän we öli meýdanlara çenli hem-de dogry atyş aralyklaryna çenli bolan ölçegi görkezýär.

Okuň traýektoríasynyň burç beýikligi giňelýär, okuň gözyetime dogry uçuş halatynyň güýçlenmegi mälim bolmadyk ýagdaýda bolup geçýär. Şonuň netijesinde hereket ýoluň (traýektoríya) beýikligi ulalýar, gözyetime garap hereketlenme bolsa biraz peselýär.

Gözyetime ýönelen okuň uçuş aralygyndaky beýiklik burçy has-da ulalmagyna uly burç aralygy diýilýär. Başga görnüşdäki ýaraglaryň oky üçin burç ululygynyň ölçegi 35° çenli bolýar. Ýokary burç beýikliginden kiçi burçuň beýikligine çenli bolan aralykda okuň ýer bagyrlap hereketlenmegine *ýer bagyrlap giden traýektoríasy* (hereket ýoly) diýilýär.

Okuň deşip geçmek we shikastlash täsiri

Okuň deşip geçmegi, böwet we gizlin ýerleriň ýogynlygy, galyňlygy bilen berkligine baglydyr.

Okuň öldürmek halaty — diri organizmde ok hereketlenip, hatardan çykarmaga getirmek bilen birlikde diri organizmde kinetik energiýanyň siňmegi netijesinde onuň geýimleriniň hem-de ýaşayyş organlarynyň şikeslenmegine getirýär. Kinetik energiýa adamyň hiç hili mahsus geými bolmadyk ýagdaýda-da onuň esasy ýaşayyş organlaryny hiç bolmanda 8 kgs/sm^2 ($78,5 \text{ j}$) mukdarda şikesleýär.

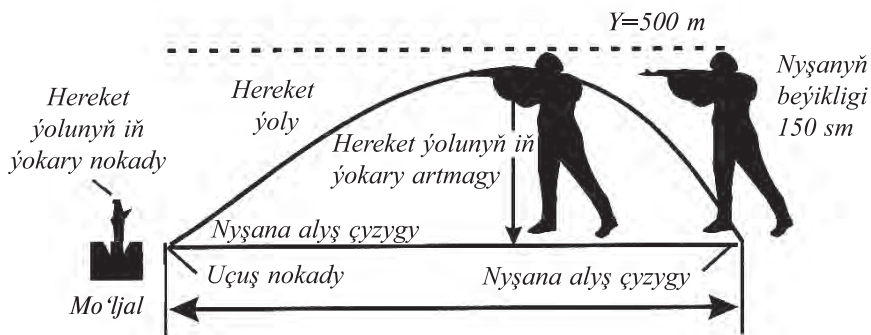
1943-nji ýylda öndürilen oklaryň nusgasy aşakdaky jedwelde görkezilen:

Päsgeleşilik	Okuň görnüşü	Atyş aralygy (metr hasabynda)	Okuň deşip geçiş ýagdaýy
7 mm bron ýogunlygy 90° burç gözegçiliginde kaska (polat şlem)	Bronýarar ýandyryjy	200—300	50—90 %
	Polat özenli bron- ýarar ýandyryjy	900—1100 m-den ýokary	80—90 %
Okopyň depesine üýşürlip işlenen gar	Hemme ok görnüşü	500	70—80 sm
Agaç böwetden gurlan doska (20×20 galyňlykda)	Polat özenli bron- ýarar ýandyryjy	500	25—30 sm
Bişen kerpiçli päsgeleşilik	Polat özenli bron- ýarar ýandyryjy	100	12—15 sm

Dogry ok atmak we onuň ähmiýeti

Okuň nyşana baryp degmegi dowamynda onuň öldüriş halaty we deşip geçmegi, onuň agyrlygyna we tizligine bagly bolýar. Amalyýetde okuň öldüriş halaty onuň howadaky iň soňky aralyga çenli hereketlenmegine *dogry atyş* diýilýär (125-nji surat).

Amalyýetde munuň ulanmak prosesi iň dartgynly pursatlarda nyşana goýman atyş halatydyr. Şeýle ýagdaýda nyşana atyş nokadynyň beýikligine nyşan nusgasyndan pesrägi nyşana alynýar. Dogry atmak usuly aralykdaky nyşanyň beýikligine hem-de okuň ýer bagyrlap giden traýektoriyasyna hem baglydyr. Nyşan näçe ýokary bolsa, okuň dogry atyş aralygyna hereketlenmegi-de şonça uly bolýar. Nyşana almakda birinji nobatda uzakdaky nyşan tizräk şikeslendirilse, bu ýagdaýda duşmana jogap okuny atmaga mümkinçilik berilmeýär.

125-nji surat. Dogry ok atmak.

Gizlin ýer, ok degýän (şikeslendirilýän) meýdan we ok degmeýän meýdan

Gizlin ýerleşýän, ok deşip geçip bilmeýän gizlenen ýerleri, tötänden tapyp atyş nokadyna çenli bolan meýdana *gizlenen meýdan* diýilýär. Ýokary ýerleşdirilen gizlin ýer okuň ýer bagyrlap giden traýektoriasyndaky (hereket ýolundaky) nyşana alnan nyşanlary şikeslendirip bilmese, *öli* (şikeslendirilmedik) *meýdan* diýilýär.

Gizlin pena ýerler ýokary beýiklikde ýerleşýän bolsa, nyşana almak beýikligi pesräk bolup, okuň traýektoriasy (hereket ýoly) rowann bolýar. Ýatda saklaň, gizlenen öli meýdanlarda duşmanyň oklaryndan ugurtapyjylyk bilen goranmaly bolýar.

Gizlenen meýdanlaryň ýene bir böleginde nyşan şikeslendirilse, şikeslendirilen meýdanyň aralygyny düzýär. Bu ýagdaýda traýektoriya (hereket ýoly) şahasynyň peselmegi nyşanyň beýikligini üýtgetmeýär.

Şikeslenen meýdanlarda nyşanyň beýikligi ýer bagyrlap giden traýektoriya (hereket ýoluna) burç gyşarmasy-da baglydyr. Onuň amalyýetdäki ähmiýeti şundan ybarat, ýagny nyşana almak nokadynyň nyşana çenli bolan uly taraplardaky aralyklary ölçändäki ähmiýetsizlik ýerliksiz ýalňyşlary getirip çykarýar.

2.3. Nyşana almak usullary. Nyşany saýlamak we nyşana alnan nokada, gozganmaýan nyşana ot açmak

Nyşana almak—awtomatyň stwolunyň kanalyňy ok atmak üçin taýýarlyk halatyna geirli, nyşana alnan nokada dogrulanýar. Awtomatyň nyşana dogrulanýş nokadyna *nyşana alnan nokat* diýilýär.

Muşkany dogry almak üçin müşkanyň nyşana alnan plankasynyň oýuk ýerine dogry getirilýär. Onuň uýy nyşana alyjy plankasynyň oýuk ýeriniň ortasynda bolmak bilen, ýokary gyralary bir tekiz bolmaly (126-njy surat).

Nyşany saýlamak we nyşana alnan nokada, gozganmaýan nyşana ot açmak

Nyşan we nyşana alnan nokat şeýle hasaba alnan ýagdaýda saýlanmaly, ýagny ot açyşda ýüze çykyan ortaça traýektoriya nyşanyň ortasyndan geçmelidir. 300 metre çenli bolan aralyga awtomatdan ot açanda, nyşana alyjyny atyş düzgünine esasan, 3 sifrlí ýa-da «П» harpyna ornaşdyrmaly. Nyşana alynýan nyşanyň aşaky bölegine ýa-da bolmasa ortasynda nyşana almak gerek bolýar.

Muşka dogry *a*

Muşka kiçi *b*

Muşka uly *ç*

Muşka çepe süýşen *d*

Muşka saga süýşen *e*

Oklar nyşana degýär

Oklar aşakdan gidýär

Oklar ýokardan gidýär

Oklar çepe gidýär

Oklar saga gidýär

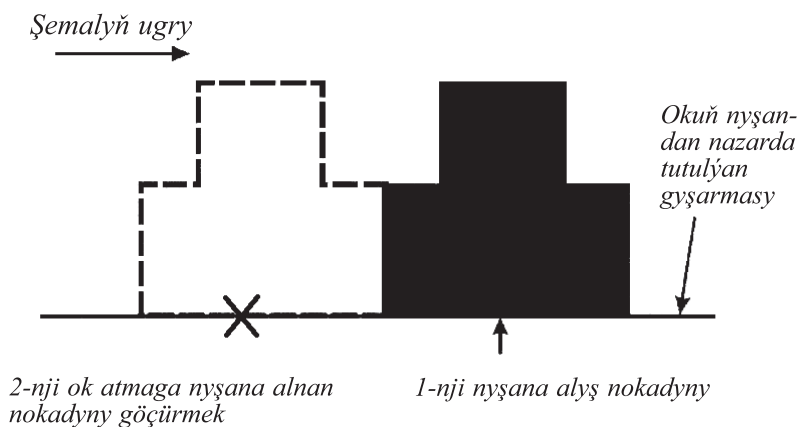
126-njy surat. Dogry nyşana almak we nyşana almakdaky ýalňyşlyklar:

a—muşkany dogry alyp, nyşana alnan nokada dogrulamak; *b*—muşka kiçi; *ç*—muşka uly; *d*—muşka çepe süýşen; *e*—muşka saga süýşen.

Meselem, awtomatdan 100 metr aralykdaky döş şekildäki nyşanlara ok atanda, nyşana alynýan nokadyny, nyşanyň pes bölegine garadyp, nyşana alyjyny «П» harpyna goýup, ot açmaly bolýar. Bu ýagdaýda traýektoriýanyň barha artmagy nyşana alyş çyzygyndan uzaklygy 25 sm-e deňdir. Bu bolsa, nyşanyň merkezinden geçýän traýektoriýa gabat gelýär.

300 metrden artyk uzaklyga ot atyşda nyşana almak nyşana çenli laýyk gelýän aralyga ornaşdyrylýar we ýüz metrläp tegeleklenýär. Nyşana alyş nokady hökmünde, nyşanyň ortasy alynýar. Eger-de, şertiň talabyna görä nyşana alyjyny

çaşyrmaga mümkinçilik bermese, onda nyşana alyjy «П» harpyna ornaşdyrylyp, ot açmaly bolýar. 400 metrden artyk aralyga atmak üçin nyşanyň ýeri, burçy we deňiz derejesinden gözegçilik meýdanynyň beýikligini hem-de nyşanyň aşaky bölegini nyşana almak bilen düzedişler girizilýär. Howa ýagdaýynyň amatsyz gelmegi, gapdaldan öwürýän ýel okuň uçmagyna erbet täsir etmeginden daşary, ony gyra gyşartmagy-da bolýar. Gapdal tarapdan öwürýän şemal wagtynda nyşana alyş nokadyny birnäçe metr nyşanyň şekline ýa-da süýşürilýän bölegine nyşana almak öňden alynmalydyr. Şeýle ýagdaýda bolsa, nyşana alnan nokady başlanan yerinden, nyşanyň ortasyndan şemal öwürýän tarapa göçürilýär (127-nji surat).

127-nji surat. Nyşana alyş nokadyny bütin bir öňe göçürmek.

2.4. Uzaklygy ölçemegiň usullary we münňlük aňlatmasyny ulanmak

Adatda, nyşana çenli bolan aralygy görýän esbaplaryň kömeginde (islendik şertde) burç ululygy bilen ölçelýär. Görüş esbaplarynyň (glazomer) kömeginde uzaklygy kesgitlemek; ýeriň haýsy-da bolsa bir bölegi bilen; ýeriň kesişen ýagdaýy bilen; görnüş derejesine garap, her haýsy nyşany ýa-da predmeti ölçemek bilen amala aşyrylýar.

Nyşana almak aralygynyň burç ululygy nyşanyň ölçegi (beýikligi, giňligi, uzynlygy) mälim bolsa, münňlük aňlatmasyny ulanmak usuly bilen kesgitlenilýär:

$$M = \frac{B \cdot 1000}{BK},$$

bu ýerde, M — nyşana çenli bolan aralyk, metr; B — nyşana çenli bolan beýiklik (giňligi ýa-da uzynlygy), metr; 1000 — hemişelik uzynlyk; BK — münlügen nyşana çenli bolan burç ululygy.

Nyşanyň burç ululygy münleriň kömeginde meýdan dürbüsi ýa-da burç görkeziji esbaplaryň burç ölçegi şkalasynyň kömeginde ölçelýär. Dürbiniň uly şkalasynyň arasyndaky ölçeg 10 mün, kiçisi 5 müňe (ýazylyşy 0—10, 0—05)deň. Meselem, dürbi arkaly gözegçilik edilende, ortaça adamyň ölçegi 1,7 m dürbiniň bir kiçi uzynlyk setkasy 0—05 m-e dogry gelýär. Şeýdip, adamyň arasynda:

$$M = \frac{B \cdot 1000}{BK} = \frac{1,7 \text{ m} \cdot 1000}{BK} = \frac{1700}{5} = 340 \text{ m},$$

münlük — burç uzynlygy göni 1—1000 radius ýa-da burçuň merkezi aýlanma dugasy, göni 1—6000 töwerek bölek.

Nyşanyň burç ululygyny eldäki bar zatlar: çyzgyç, galam, otluçöp gutusy ýa-da eliň barmagy bilen hem ölçemek bolýar. Munuň üçin şu zatlaryň münlük ýagdaýyny bilmek zerurdyr. Çyzgyjy 1 mm—0—02; togalak galam — 0—12; otluçöpüň uzynlygy boýunça çyzyk — 0—90, giňligi boýunça — 0—60, beýikligi boýunça — 0—30; eliň barmaklary: baş barmak — 0—40; süýem barmak — 0—30; kiçisi — 0—20.

Meselem, nyşanyň burç ululygyny kesgitlemek üçin çyzgyjyň kömeginde, nyşan aralygy, gyrasy, giňligi, beýikligi ýa-da uzynlygy 4 mm bolsa, ondan nyşanyň burç ululygy $0—02 \cdot 4 = 0—08$ -e deň.

Nyşanyň burç ululygyny eldäki zatlaryň kömeginde anyk ölçemeli bolsa, gözden 50 sm aralyk aňry anyk alyp barmaly.

Barlag soraglary

1. Ok atyjy ýaraglaryň wezipesini, gurluşyny, işleýiş prinsipini we söweş aýratynlyklaryny beýan ediň.
2. Häzirki günde Ýaragly Güýçlerimizde nähili awtomatlar giňden ulanylýar?
3. Atmak diýip nämä aýdylýar?
4. AK-74 awtomatyň söweş häsiýetnamasy.
5. RGD-5 we F-1 el granatalarynyň söweş häsiýetnamasy we söweşde ulanylyş kadalary.

*I bap. HARBY GULLUGA ÇAGYRYLÝANLARYŇ
ÝOKARY DEREJEDÄKI FIZIKI
TAÝÝARLYGYNÝŇ ZERUR ŞERTI*

Garassyzlyk ýyllarynda Özbegistanda ylym, medeniýet, saglygy goraýyş we halk hojalygynyň ähli pudaklary ýaly bedenterbiýe medeniýeti we sport hem şekillendi, ol mälim derejede ösüş gazandy. Ilatyň durmuş şertleri, medeni derejesiniň ýokarlanmagy, beden taýdan kämilligi gazanmagynda diňe bir gurlan sport desgalary, taýýarlanan hünärmen işçiler we geçirilen dürli köpçülikleýin sport çäreleri däl, eýsem bedenterbiýe medeniýeti we sport hereketini ylmy-nazary we amaly taýdan esaslandyryp beren tälim, onuň mazmuny, ugry, amalyýeti üçin getiren netijelerini derňemek ýerliklidir.

Mälim bolşy ýaly, häzirki Özbegistanyň çäginde ýaşan ata-babalarymyz dürli hereketli oýunlar, ot oýunlary, göreş, derbazlyk, at çapyşmak, ýük (daş) götermek we başga ençeme işler bilen toýlarda, baýramlarda, milli döplerde gatnaşyp gelipdir. Mahsus mekdep ýa-da öwredýän birleşikler bolmasa-da, olar halkyň arasynda ulanylyp gelindi. Ilaty, aýratynam, ýaş nesli beden taýdan terbiýelemek, olary zähmete we goranmaga gurby ýetýän derejede kämillige ýetirmek geçen döwürlerden amala aşyrylypdyr. Maşgalada çagalary beden taýdan sagdyn edip ösdürmäge, dogry terbiýelemäge möhüm üns bermek özbek halkynyň gadymky ata-babalaryna baryp direlýär. «Görogly» toparyndaky onlarça dessanlar, «Alpamyş», «Kyrk gyz» ýaly dessanlardaky gahrymanlar munuň subudydyr. Şonuň ýaly-da, beýik serkerde Emir Timur tüzükleri we Zahiriddin Muhammet Baburyň eserleri bahasyna ýetip bolmaýan ylmy we çeper çeşmelerde beden maşklary bilen meşgullanmak, göreş, at çapyşmak we başga çylşyrymly harby amaly güýç synag maşklaryny ýerine ýetirmek her bir ynsan üçin zerurdygy aňladylan.

Emir Temuryň taryplaýşyna görä, «Işewür leşgerbaşy özüni we dokuz sypaýy fawjini (esgerini) bir ten ýaly görüp, olary el-aýagyny, kellesini, döşüni we başga agzalaryny işledip göreşýän bir pahlawan ýaly hasaplasyn». Bu, öz nobatynda, söweşijilik we taplanma ylmyňyň öwretmekden ybaratdyr.

Fiziki taýýarlyk söweş taýýarlygynyň esasy predmetlerinden biri bolup, Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň şahsy düzüminiň harby tälim

bermekdäki zerur aýrylmaz bölegidir. Fiziki taýýarlygyň maksady — harby gullukçylaryň söweşjeňlik işlerinde fiziki taýýarlygy üpjün etmek, şonuň ýalyda, olaryň tälim almagy we terbiýelenişindäki başga wezipeleriň çözülmegine mümkinçilik berýär.

Harby gullukçylaryň fiziki taýýarlygynyň umumy wezipesi aşakdakylardan ybarat:

— çydamlylyk, güýçlülük, çalasyňlyk we ugurtapyjylyk sypatlaryny hemişelik ösdürmek we kämilleşdirmek, düzlük çäklerde pyýada tertipde hereketlenmegi, päsgelçilikden geçmek, el söweşi we harby amaly ýüzüş ussatlyklaryny eýelemek.

Fiziki taýýarlyk işinde nazary we guramaçylyk-usuly bilimler şekillanýär. Fiziki taýýarlyk şahsy düzümiň taglymy-ruhy sypatlaryny we harby ownuk bölümleriň söweşjeňlik şöhratyny kämilleşdirýär. Fiziki taýýarlygyň esasy görnüşleri bedenterbiýe maşklary hasaplanýar. Bular tebigatyň sagdynlaşdyryjy güýçlerinden işeňňir paýdalanmak, gigiýena talabalaryna amal edilen ýagdaýda mejbury ýerine ýetirilýär.

Fiziki taýýarlyk aşakdaky esaslarda geçirilýär: okuw sapaklarynda, ertirki bedenterbiýede, okuw söweş taýýarlygy artdyrmak prosesindäki beden türgenleşiklerinde, köpçülikleýin sport işlerinde. Ýaragly Güýçleriň dürli goşunlarynda we mahsus goşunlarda söweşjeňligi ulanmak sypatlaryny hasaba alyp kämilleşdirilen ýagdaýda geçirilýär hem-de mahsus ugurlara eýe bolmagy üpjün edilýär.

Özbeqistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň 1999-njy ýylyň 27-nji maýyndaky «Özbeqistanda bedenterbiýäni we sporty ösdürmek çäreleri hakynda»ky 271 sanly karary hem-de Ýokary Geňeşiniň 1992-nji ýylyň 14-nji ýanwaryndaky sessiýasynda «Bedenterbiýäni we sporty has-da ösdürmek hakynda»ky Kanuny kabul edildi. bedenterbiýäni we sporty has-da ösdürmek maksadynda bu Kanuna Aly Mejlisiň 2000-nji ýylyň 26-njy maýyndaky sessiýasynda goşmaçalar we özgerdişler girizildi.

Özbeqistanly sportçylar 1952-nji ýyldan öňki Soýuz komandasynyň düzüminde Olimpiada oýunlarynda gatnaşyp başlady. Respublikamyzyň wekilleri Olimpiadada üstünlikli gatnaşandyklaryna seretmezden, olary halkara ýaryşlara teklipl etmäge kem üns berilýärdi. Aýratynam, özbek milletine degişli sportçylar dünýäniň iň abraýly ýaryşyna barmak üçin Olimpiada talaplaryny ýerine ýetirmekden daşary, öňki düzümler goýan emeli böwetleri ýeňip geçmelidi. Şuňa seretmezden, özbekiň mert oglanlary Olimp depesine ýakynlaşdylar. 1976-njy ýyldaky Monreal Olimpiadasynda meşhur boksçymyz Rufat Riskiýewiň, 1980-nji ýyldaky Moskwa Olimpiadasynda görnükli gylyçbazymyz Sobir Rozyýewiň kümüş medaly eýeländigini pikirimiziň delilidir.

Hakikatdan hem, ýokary derejede üstünlik gazanmak aňsat däl. 1992-nji ýyldaky Barselona Olimpiadasynda 17 sportçymyzdan haýsysy şahsy ýaryşda ýeňiji bolaýsa, onuň şanyna garaşsyz Özbegistanymyz baýdagy göterilýärdi. Gynansak-da, şeýle şöhrata hiç bir sportçymyz gazanyp bilmedi. 1996-njy ýyldaky Atlanta Olimpiadasyna 76 sportçymyz ýola çykdy. Olaryň hiç birine Olimp depesine göterilmek nesip etmedi. Emma bu biziň Olimp depesine tarap goýan aýgytly ädimimiz boldy. 2000-nji ýylda Sidneýde bolup geçen Ýazky Olimpiadada watandaşymyz Muhammetkadyr Abdullaýew boks boýunça ýeňijilik şasupasyna göterilip, altyn medaly eýeledi. Ondan soň Afnada (2004) bolup geçen Olimpiadada göreşçilerimiz Özbegistanyň baýdagyny jahan sahnasynda ýokary derejä göterdiler. 2016-njy ýylda hem Rio de Žaneýroda bolup geçen Jahan Olimpiadasynda Özbegistanyň boksçylary altyn medallara sezewar bolup, ýene bir gezek Özbegistanyň baýdagyny ýokary derejä göterdiler.

Özbegistan Respublikasynyň Goranmak ministrligi, Halk bilimi ministrligi, Saglygy goraýyş ministrligi, Orta mahsus, kesp-hünar tälimi merkezi, respublika ýaşlarynyň «Kamolot» jemgyýetçilik hereketi, Özbegistannyň Kärdeşler Bileleşikleri Federasiýasy, «Nurany» gaznasy, goranmaga kömekleşýän «Watanperwer» guramasy, Medeniýet we sport işleri ministrligi hyzmatdaşlykda «Şunkarlar» harby sport oýunlaryny geçirip gelýärler. «Şunkarlar» ýaryşynyň esasy maksatlary ýaşlarda watanperwerlik duýgularyny şekillendirmek, olary Ýaragly Güýçleriň hatarynda gulluk etmäge we harby okuw mekdeplerine okuwa girmäge taýýarlamak, olarda mertlik, tutanýerlilik, güýç-gaýraty kämilleşdirmek, umuman alanda, sagdyn nesli terbiýelemäge gönükdirilen «Şunkarlar» ýaryşlarynda orta mekdep, gimnaziýa, akademik liseý, kesp-hünar kolležleriniň 19 ýaşyndan geçmedik, «Çagyryşa çenli başlangyç taýýarlyk» predmetini geçen okuwçylar gatnaşýar.

Her bir komandada 12 sany gatnaşyjy bolup, ýaryşa tümen, welaýat we respublika tapgyrlarynda geçirilýär. Häzir «Şunkarlar» harby sport oýny öz nyşanyna, senasyna we baýdagyna eýe. Komandalar, esasan, umumy syýasy taýýarlyk, mergenlik, nyzam gözden geçirilişi, harby listlar bäsleşigi, raýatlar goragy we çalasyn lukmançylyk kömek etmek, kross, ýazky biatlon boýunça ýaryşýarlar. Ýaryşyň jemleýji respublika tagyry her ýylyň maý aýynda geçirilýär.

Birinji Prezidentimiz I.Karimow Sahypgyran Emir Temuryň çuňňur manyly sözlerini ulanyp: «Kimki biziň güýç-gudratymyzy bilmekçi bolsa, özbek pälwanlarynyň jahan sport meýdanlarynda gazanan üstünliklerine üns bersin, aň ýetirsin, diýip bu gün arkaýyn aýdyp bileris», diýipdi.

II **bap. UMUMFIZIKI TAÝÝARLYK**

2.1. Umumfiziki maşklary ýerine ýetirmek. Erkin maşklary ýerine ýetirmegiň usullary. Turnikde ýerine ýetirilýän maşklar. Brusda ýerine ýetirilýän maşklar

Möhletleýin harby gullukçylar gulluk dowamynda Özbegistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçlerinde Fiziki taýýarlyk boýunça 1997-nji ýylda işlenip taýýarlanan gollanma esasynda kabul edilen maşklary eýeleýärler. Fiziki taýýarlykdaky wezipeleri ulanmakda, olary degişli harby-amaly hereketlendiriji endikleri, fiziki häsiýetlerini önümlü çözmäge gönükdirilen.

Fiziki häsiýet — harby gullukçylaryň organizminiň aýratynlyklaryny, amaly işini üpjün etmek.

Çydamlylyk — harby gullukçynyň harby hünäri eýelemekde ýadamazlygy, çydamlylygy bilen kesgitlenilýär. Bu bolsa, umumy tizlige, güýçlülüge we çalasyňlyga bölünýär. Umumy çydamlylyk ukybyny artdyrmagyň esasy serişdeleri: hereket çagynda tizlik, ýüzmek, päsgelçilikden geçmek we sport oýunlary.

Kompleks türgenleýikler ertirki bedenterbiýe dowamynda geçirilip, munda şahsy düzümiň fiziki taýýarlygy aşakdaky maşklar boýunça barlanýar: turnikde çekilmek; 100 metre ylgamak; 1(3) kilometre ylgamak.

Ertirki bedenterbiýe — harby gullukçylar fiziki taýýarlygynyň möhüm faktorlaryndan biri hasaplanyp, adam organizmini ukudan soň tiz janlandyrmak maksatlaryna gönükdirilen.

Bedenterbiýe topar ýa-da wzvod düzüminde, ukudan turansoň, 10 minutdan soň 50 minudyň dowamynda geçirilýär. Dynç alyş we baýram günleri ertirki bedenterbiýe geçirilmeýär.

1-nji lybas

2-nji lybas

3-nji lybas

4-nji lybas

Erkin maşklary ýerine ýetirmegiň usullary

Başlangyç ýagdaý — göwre
BIR — aýaklar ujuna göneldip durmak.

BIR — aýaklaryň ujuna durup,
eller öňe — ýokary haýal
göterilýär.

IKI — eller ýokary galdyrylyp, barmaklar
ýumruklara düwülýär, aýalar içeri garadylýar,
ýokary garap, beden çekilýär.

ÜÇ — iki ökjä düşüp baryp, eller
güýç bilen bedene gysyp epilýär,
ýumruklar egne getirilýär we öňe
garap durulýar.

DÖRT — eller ýokary, beden yza
epilip, ýokary garalýar.

BÄŞ — aýak uçlaryny birleşdirip, ökjelere
ahyryna çenli geçirilýär, aýalar butlara
goýlup, tirsekler iki gapdala çekilýär.

ALTY – dik durup, eller öňe barha göterilip, yza ahyryna çenli iki tarapa ýaýylýar (hereket soňunda silkmeli); barmaklar ýumruk edilýär.

ÝEDI — ayak uçlaryny birleşdirip, ökjelere ahyryna çenli geçirilýär, aýalar butlara goýlup, tirsekler gapdala çekilýär.

SEKIZ — böküp durup, aýaklar egin giňligine, eller bile goýulýar.

DOKUZ — çep eli gönüläp, ony ahyryna çenli yza çekilýär (barmaklar ýumruk edilýär), şol bir wagtda beden hem çepi öwrülüp, aýaklar ýerinden gozganman, çep el barmagyna garadylýar.

ON — böküp durup, aýaklar egin giňligine, eller bile goýulýar.

On BIR — sag eli gönüläp, ol ahyryna çenli yza çekilýär (barmaklar ýumruk edilýär), şol bir wagtda beden hem saga öwrülýär, aýaklar ýerinden gozganman, sag el barmagyna garadylýar.

ON İKİ — böküp durup, ayaklar
egin giňligine,
eller bile goýulýar.

ON DÖRT — döwre dikelýär
we şol bir wagtda eller öňe barha
göterilip, yza ahyryna çenli iki
tarapa uzadylýar we beden yza
epilýär.

ON ÜÇ — beden öňe, eller ýere
degýänçe, ýiti epilýär, ayaklar bolsa, bu
wagtda göni tutup durulýar.

ON BÄŞ — beden öňe, eller ýere
degýänçe, ýiti epilýär, ayaklar bolsa,
bu wagtda göni tutup durulýar.

ON ALTY — böküp durup, ayaklar
jübütlenýär we göwre dik saklanýar.

Turnikde ýerine ýetirilýän maşklar

Aýaklar ýanaşyk, uçlary aýry goýulýar.

Turnikden tutup, asylyp durulýar.

Çekilmek — äň turnik ýokarsyna çykarylýar.

Uzadylan ellerde, aýaklar jübütlenen ýagdaýda asylyp durulýar.

Böküp düşmek. Aýak dabanlary jübütlenen, uçlary aýrylyp, eller bolsa öňe, egin giňliginde, barmaklary dogrulan, aýalary içeri garadylyp uzadylýar.

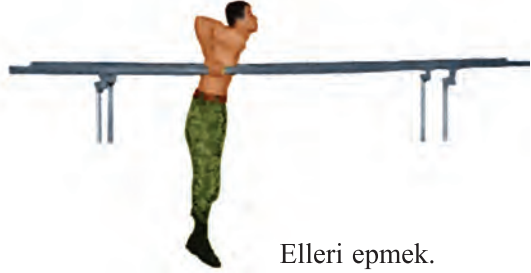
Brusda ýerine ýetirilýän maşklar

Bruslara direlip, yrgyldamak.

Öňe yrgyldamak.

Elleri epmek.

Yza yrgyldap, eller dogrulanýar
we saga (çepe) bökülýär.

Ertirki bedenterbiýe maşklaryny geçirmek üçin aşakdaky geým lybaslary
bellenen:

2.2. Güýç maşklaryny ýerine ýetirmek. Tanaba dyrmaşyp çykmak usullaryny ýerine ýetirmek

Başlangyç ýagdaý — arkan ýatyp, eller gapdala goýulýar, aýaklar ýoldaş tarapyndan
mäkäm tutup durulýar.

BIR — beden öňe epilýär, el uçlary aýak uçlaryna uzadylýar.
 IKI— başlangyç ýagdaý kabul edilýär.

Tanaba dyrmaşyp çykmak usullaryny ýerine ýetirmek

Munda ilki dik duran ýagdaýda tanabyň depesinden tutulýar. Aýaklar mümkingadar ýokary göterilip, tanap aýaklar bilen gysyp alynýar, soňra eller bilen ýokary çekilýär we bir wagtyň özünde aýaklar dogrulanýar.

El bilen tanagy tutup,
 iki aýak tanaba çyrmaşyp,
 ýokary göterilýär.

Iki el bilen tanaby
 mäkäm tutup, iki
 aýak öňe uzadylýar.

III bap. **ÝEKE PÄSGELÇILIKDEN (HATARDAN) GEÇMEK**

3.1. *Ýeke päsgelçilik meýdany bilen tanyşmak. Aýratyn päsgelçilik we päsgelçilik toparyndan geçmek. Ýeke päsgelçilik hataryndan geçmek*

Päsgelçilikler aşakdaky görnüşlere bölünýär:

- gorizontal (okoplar, çukurlar, gowaklar);
- wertikal (diwarlar);
- tor meýdançaly daýançlar (balkalar).

Päsgelçilikleriň görnüşine we ölçeglerine garap, olara daýanyp we daýanman bökmek, çukurlara bökmek, asylyp çykmak, tor daýançlarda hereket etmek arkaly ýeňip geçilýär, daýanmazdan bökmekler onçakly giň bolmadyk gorizontal päsgelçiligi we beýik bolmadyk wertikal (dik) päsgelçiligi ýeňmekde ulanylýar.

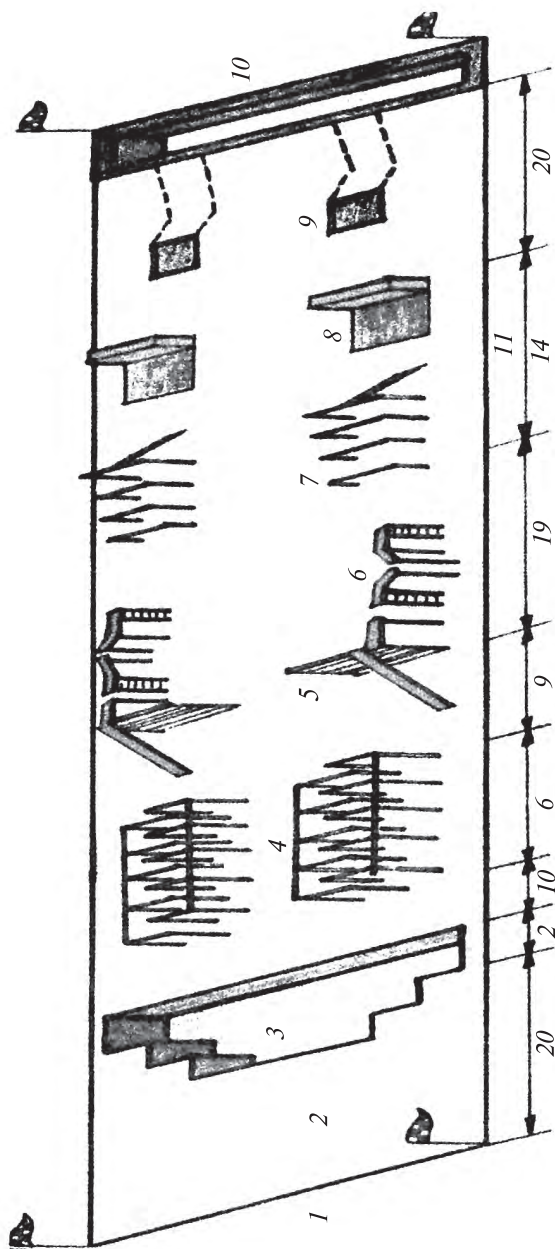
Daýanyp bökmek döş deňine çenli bolan beýiklikleri ýeňi geçmekde, çukura bökmek bolsa, beýik päsgelçilikden bökmekde, öýüň äpişgelerinde ulanylýar. Diwardan we şuňa meňzeş beýikliklerden geçende, asylyp çykmagyň aşakdaky usullaryndan peýdalanylýar:

- aýagyň but bölegine daýanan ýagdaýda;
- döşe daýanan ýagdaýda;
- ilişen ýagdaýda;
- güýç bilen.

Ylgap gelip, bir aýak bilen böwetden bir ädim aňyrdan ýerden batlanýar, ikinji eplenen aýak bilen diwara direlýär, eller bilen diwaryň çetinden tutulýar. Çep eli diwaryň ýokarsyna ýetýänçe çekilýär. Çep aýagy böwede gysyp, sag aýagy silkip, dabany bolsa diwaryň ýokarsyna ildirip alanson, diwaryň arkasyna bökülýär.

Diwarlardan güýç bilen aşyp geçmek. Edil öňki usuldaky ýaly ylgap gelmeli, bir aýakda ýerden iteklenip, eller bilen diwar böwediň gyrasyndan tutulýar. Eller bilen ýokary çekilip, aýaklar bilen kömek berlip, daýanyp alynýar. Soňra böwediň görnüşine we ýagdaýyn garap, aşakdaky usullaryň birinden peýdalanan ýagdaýda böwetden geçip bökülýär:

- böwediň arka tarapyna özüni oklaýar;
- böwediň üstüne oturyp alyp, aýaklary sallap oturmak bilen böküp düşülýär;
- böwede sag aýagy diräp we ondan çep aýagy alyp geçensoň, ellere daýanan ýagdaýda böküp düşülýär.

Пәсгелчилер мејданы (умумы гөрнүш):

1 — пәсгелчиллик золлагынъ başlanъan liniyası; 2 — тиз ylgamak üçin uçastok; 3 — çukuryň (üstiniň ini 2 m, 2,5 m, 3 m, çuňlugy 1 m); 4 — labirint (ini 2 m, boýy 1,1 m, ýodalaryň arasy 0,5 m, ýodalaryň sany 10 sany); 5 — diwaryň (beýikligi 2 m, galyňlygy 2,5 sm) egilen doska bilen (doskanyň uzynlygy 3,2 m, ini 25—30 sm); 6 — bozulan köpri (beýikligi 2 m). Bu köpri 3 sany gönüburçly $0,2 \times 0,2$ balka böleklerinden ybarat, birinjisiniň uzynlygy 2 m, ikinjisi 3,8 m, başyndan 135° ly öwrüme çenli 1 m, başyndan 135° ly öwrüme çenli 2,8 m, balkalar arasyda üzülmeler ululygy 1 m, ikinji bölegiň başynda we üçünji bölegiň başynda hem-de ahyrynda dik üzeňniler bolýar; 7 — bozulan basgançak (ini 2 m, basgançaklaryň beýikligi 0,8 m, 1,2 m, 1,8 m, 1,8 m) basgançaklaryň arasy 1,2 m, ahyrky basgançakda 2,3 m-li basgançak; 8 — kerpiç diwar (beýikligi 1,1 m, ini 2,6 m, galyňlygy 0,4 m) iki gözi bar: aşakysy $1 \times 0,5$ m, ýokarkysy $0,5 \times 0,6$ m. Kerpiç diwaryň astynda $2,6 \times 3$ m-li meýdança bar; 9—guýý (çuňlugy 1,5 m, ini 1 m) we aragatnaşyk ýoly (uzynlygy 8 m, bir öwrüm bilen); 10 — tranşeya (çuňlugy 1,5 m); 11 — ylgaw ýoljagazy (ini 2 m).

Aýratyn päsgelçilik we päsgelçilik toparyndan geçmek

a) Gorizontal päsgelçilikden geçmek.

Onçakly giň bolmadyk gorizontal päsgelçilikden we beýik bolmadyk wertikal päsgelçilikden daýanmazdan bökmek usulynda geçilýär. Bökülende bir ýa-da iki aýak bilen düşülýär.

b) Döş deňindäki wertikal päsgelçilik.

Şeýle päsgelçilikden daýanyp bökmek usuly bilen geçilýär. Ylgap gelip, böwediň üstüne bökülýär. Diklenmezden ikinji aýagy hem böwediň üstüne alyp çykylyar we ýere bökmek halaty dowam etdirilýär ýa-da böwetden ele we aýaga daýanmak bilen geçmek mümkin.

d) Dar daýanç arkaly hereket etmek.

Päsgelçilikler arkaly geçende syryk, balka, relsler taşlap goýlanda dar daýanç arkaly hereket etmek ulanylýar. Munda aşakdaky usullarda hereket edilýär:

- dar daýanja oturmak bilen hereket etmek;
- ýöräp we ylgap hereket etmek.

Ýeke päsgelçilik zolagyndan geçmek

Ýeke päsgelçilik zolagynda aşakdaky maşk ýerine ýetirilýär: aralyk 200 metr.

Başlangyç ýagdaý — päsgelçilik zolagynyň önündäki çyzyga ýatan halat.

«Olg'a (Öňe)» komandasy berlende:

1. Böküp 20 metr ylgamaly we 2,5 metr giňlikdäki çukurdan böküp geçilýär.
2. Labirint ýodalardan ylgap geçilýär.
3. Islendik usulda 2 metrlik diwardan aşyp geçilýär.
4. Wertikal üzeňni arkaly bozulan köpriniň ikinji bölegine çykylyar. Balkadan ylgap baryp, ahyryndan ýere böküp düşülýär.
5. Bozulan basgançaklaryň üçünji basgançagyndan aşyp geçilýär, ýöne, hökman, aýak ýere degmek şerti bilen dördünji basgançagyň aşagyndan geçilýär.
6. Diwaryň äpişgesi arkaly geçilýär.
7. Okopa (hendege) ylgap barylýa. Oňa böküp düşülýär we aragatnaşyk ýoly arkaly kiçi guýa barylýar.
8. Ýerden granatany alyp, diwardaky äpişgeleriň islendik birine ýa-da diwaryň arkasyndaky 2,5 metrlik meýdança zyňylýar. Munda 3-e çenli granata atmaga rugsat berilýär. Granatalaryň agyrlygy 600 gr.
9. Guýudan böküp çykyp, diwardan böküp geçilýär.
10. Egilen üzeňni arkaly bozulan basgançagyň dördünji basgançagyna çykylyar we basgançaklardan ylgap düşülýär.

11. Wertikal üzeňni arkaly bozulan köpriniň balkasynyň üstüne çykylýar. Ondan ylgap baryp, üzülen ýerden böküp geçilýär we egilen tagta arkaly pese ylgap düşülýär.

12. Iki metrlik giňlikdäki çukurdan böküp geçilýär, ýodajyga geçip, päsgelçilik zolagynyň başlanýan çyzygy kesip geçilýär.

3.2. Dürli ýagdaýlarda granata zyňmak tehnikasyny öwrenmek.

Granatany aşakdaky ýagdaýlarda zyňmak mümkin:

a) Ýerde dik duran ýagdaýda granatany zyňmak.

Munda nyşan tarapa ýüzi bilen garap durulýar. Sag ele granata tutulýar, sag aýagy bir ädim yza taşlap, sähelçe epilýär. Sag el ýokary göterilip, yza taşlanýar, sag aýak bilen turup, göwräni bolsa öňe taşlap, granata zyňylýar.

Granatany zyňan wagtda, awtomat düşde, arkada ýa-da çep elde bolmagy mümkin.

b) Hereket wagtynda granatany zyňmak.

Hereket wagtynda granatany zyňmak üçin çep aýagy taşlamak bilen silkmek başlanýar. Granataly el öňe aşak düşürilýär. Iki ädim bilen sag aýak sal daşary öwrülýär.

Bir wagtda hem göwre öwürilýär, hem arka taşlanýar. Çep aýagy ýene arka taşlamak bilen göwre öwürmekden bes edilýär, el yza ahyrky çet ýagdaýa getirilýär. Çep aýagy goýup bolansoň, tizlikden peýdalanyp, granata nyşana garap zyňylýar.

d) Dyza oturan ýagdaýda granatany zyňmak.

Bu ýagdaýda ýarag çep ele alynýar ýa-da brustwere goýulýar. Soň sag dyza ornaşdyrylyp, granata tutan el yza alynýar we silkinýär. Munda göwre yza egilýär, sag tarapa öwürilýär. Döş bilen nyşana öwrülip, çep aýaga egilýär. Granata nyşana zyňylýar.

Ýatan ýagdaýda granatany zyňmak. Bu ýagdaýda ýarag sag tarapa goýulýar. Granata sag ele alnyp, eller düşe çekilýär. Eller bilen iteklenip, sag aýak yza çekilýär. Çep dyzda durup, bir wagtda granataly el yza, sag aýak bilen dürtülip, döş bilen nyşana berilýär we öňe ýykylyp, granata zyňylýar.

Bu ýagdaýda granatany zyňmak üçin sag aýak mümkingadar yza goýulýar, granataly el ýokardan yza taşlanýar. Soň çep el bilen okopyň (uranyň) gyrasyndan tutup güýç bilen dogrulanýar, el ýokardan öňe silkinip granata nyşana zyňylýar.

IV bap. EL SÖWEŞİ

4.1. El bilen berilýän zarbalar. Duşmanyň gysajyndan azat bolmak. Boýnuň arka tarapdan tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak. Eli arka gaňyrmak

Göni öňe.

Aşakdan.

Gapdal tarapdan.

Duşman gysajyndan azat bolmak. Boýny arka tarapda tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak

Boýny arka tarapdan tutup alan duşmanyň gysajy.

Bedeni biraz aşak düşürüp, duşmanyň eli tutup alynýar we kelläni gapdala öwürüp, bäsdeşin dyzynyň astyna daban bilen zarba berilýär.

Elleri ýiti ýokary hereketlendirip, duşmanyň gysajyndan halas bolmak we ony eginden aşyryp ýere zyňmaly.

Şondan soň, bäsdeşe agyry getirýän amallar ýerine ýetirilýär.

Eli arka gaňyrmak

3ir el bilen duşmanyň bileginden, ikinjisi bilen bolsa onuň ýeňinden tutulýar.

Bäsdeşiň eli çukurjygyndan epilip, biline tarapy gaňrylýa.

*4.2. Bedeni arkadan tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak.
Bedeni öň tarapdan tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak.
Bäsdeşi eginden aşyryp ýere zyňmak*

Bedeni arkadan tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak

Bedeniň arkadan tutulyşy.

Daban bilen duşmanyň aýaklarynyň arasyna zarba berilýär.

Ellerini ýokary ýiti hereketlendirip, duşmanyň gysajyndan halas bolunýar we bäsdeşini elinden mäkäm tutmak bilen ony eginden aýyryp ýere ýykylýar.

Bedeni ön tarapdan tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak

Bedeniň ön tarapdan tutulyşy.

Dyz bilen duşmanyň aýaklarynyň arasynda zarba berilýär.

Beden biraz pese düşürilýär-de, ýiti silmek bilen duşmanyň elleriniň gysajyndan halas bolunýar.

Şundan soň, aýak bilen gaýta zarba berilýär.

Bäsdeşi eginden aşyryp ýere zyňmak

Duşmanyň elinden tutup, güýç bilen silkip özüňize çekýärsiňiz.

Aýaklaringizni ýiti to'g'rilab, tos suyagingiz bilen bäsdeş sanyga zarba beren ýagdaýda onuň aýaklarini ýerden uzasiz.

Şol bir wagtda, bäsdeş tarapa arkaňyz bilen tiz öwrülip, onuň elini berk çekip, egniňiziň üstüne ornadýarsyňyz we aýaklary biraz epýärsiňiz.

Elleriňizi güýç bilen ýiti silkip, bäsdeşi egniňizden aşyryp, ýere ýykýarsyňyz we oňa agyry getirýän hereketleri amala aşyryarsyňyz.

4.3. *Aýaklaryň ön tarapdan tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak.
Aýaklary arka tarapdan tutup alan duşmanyň gysajyndan
halas bolmak. Aýaklary arka tarapdan badak atmak*

Aýaklaryň ön tarapdan duşmanyň
kellesine
tutup durulmagy.

Duşmanyň kellesine
ýokardan zarba berilýär.

Bir el bilen duşmanyň kellesiniň arkasyndan, ikinji el
bilen aňinden tutup, onuň boýny gaňrylyp (döwlüp)
taşlanýar.

Aýaklary arka tarapdan tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak

Aýaklaryň arka tarapdan tutup durulmagy.

Öňe ýykylmak bilen, aýaklar duşmanyň gysajyndan halas edilýär we şol bir wagtda, onuň ýüzüne aýaklar bilen zarba berilýär.

Aýaklara arka tarapdan badak atmak

Bäsdeşiň ýeňinden we egninden tutulýar.

Öňe we gapdala ädim ädip, bäsdeşi berk silkýäňiz, onuň agramyny öňde duran aýagyna geçirýärsiňiz we söýenip duran aýagyna aýagyňyzy diräp, ýykýarsyňyz.

Elleriňizi silkip, duşmany ýere oklaýarsyňyz.

Barlag soraglary

1. Ýaş nesli beden taýdan terbiýelemek, olary zähmete we goranmaga gurby ýetýän edip ösdürmek üçin ýurdumyzda nähili işler amala aşyrylýar?
2. Kompleks türgenliklerde şahsy düzümiň fiziki taýýarlygy haýsy maşklar arkaly barlanýar?
3. Päsgeçilikler haýsy görnüşlere bölünýär?
4. Erkin maşklary ýerine ýetirmegiň usullary.

1. **Armiýa** — fransuzça «*armee*», latynça «*armee*» sözünden alnyp, ýaraglandyrmak manysyny aňladýar. Haýsy-da bolsa bir ýurduň Ýaragly Güýçleri toplumyna armiýa diýilýär. Dar manyda gury ýer goşunlaryna-da armiýa diýýärler. Armiýanyň ýene birnäçe sypatlary we düşündirişleri bar. Meselem, hereketdäki armiýa, bu — göni söweş meýdanlarynda gatnaşýan goşuna görä aýdylýar. Ýene bir manysy — bir ýa-da birnäçe goşun görnüşleri birikmesinden (umumy goşun, howa we ş.m.) dörän, iri harby operasiýalary amala aşyrmaga niýetlenen çalasyn goşunlar birleşmesi-de armiýa diýilýär.

2. **Harby doktrina** — goranma doktrinasy. Harby gurluşyň ugruny, ýurduň we Ýaragly Güýçleriň urşa taýýarlygyny, uruş alyp baryş ýollaryny kesgitleýän resmi garaýyşlar we düzgünler ulgamydyr.

3. **Ýaragly Güýçler** — döwletiň ýa-da bir topar döwletleriň harby guramasy we ol syýasy häkimligiň möhüm faktorydyr. Ýaragly Güýçleriň maksat we wezipeleri döwlet syýasatynyň Goranmak ministrligi — respublikanyň Ýaragly Güýçleriniň döwlet dolandyryş edarasy hasaplanýar.

4. **Milli howpsuzlyk** — adam, jemgyýet we döwlet, ýagny sosial-syýasy durmuşyň ähli ugurlarynda howpsuzlygy üpjün etmek düşünilýär.

5. **Plas** — harby nyzam maşklary, gözden geçirişler we paradlar geçirilýän meýdan.

6. **Kazarma** — italyança «*caserma*» sözünden alnan bolup, harby bölüm şahsy düzümi ýerleşdirilýän bina manysyny aňladýar.

7. **BMP** (боевая машина пехоты) — pyýadalaryň söweş maşyny.

8. **BTR** (бронетранспортёр) — bronlanan tigirli söweş maşyny.

9. **Ataka** (çozuş) — berk (gazaply) hüjüm.

10. **Kumulýatiw** — güýçli täsir ediji snaryad ýa-da ok.

11. **Ekipaž** — gämi, samolýot, tank toparynyň şahsy düzümi.

12. **Okop** — garym, händek.

13. **Fugas** — partlaýjy maddanyň zaryady.

14. **Apparel** — deşik we garyma düşülýän ýoda.

15. **Artilleriýa ýaragy** — top, puşka.

16. **Zapal** — pelte, granata, mina peltesi.

17. **Zatwor** — gupl (atyjy ýaragyň gulplaýjy mehanizmi).

18. **Manýowr** — söweş meýdanynyda goşunlaryň duşmana zarba bermek üçin amatly ýagdaýy eýelemek maksadyndaky hereketi.

Gysgaltmalar

MAB — moto atyjylyk batalýony.

MAW — moto atyjylyk wzwoody.

MAT — moto atyjylyk topar.

MAS — moto atyjylyk seksiýa.

TT — tank topary.

PEYDALANYLAN EDEBIYATLAR

1. I.A. Karimov. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. T., «O'zbekiston», 1992.
2. Начальная военная подготовка. М., «Просвещение», 1985.
3. Приемы и способы действия солдата в бою. М., «ВИ», 1988.
4. Учебник сержанта танковых войск. М., «ВИ», 1989.
5. Учебник сержанта мотострелковых войск. М., «ВИ», 1989.
6. Temur tuzuklari. T., G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
7. Фредерик Де Мулинен. Право войны. Руководство для вооруженных сил. М., Международный Комитет Красного Креста, 1993.
8. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Umumharbiy Nizomlari. T., «O'zbekiston», 1996.
9. Наставление по физической подготовке в Вооруженных силах Республики Узбекистан (НФП-97). Т., 1997.
10. Ханс-Петер Гассер. Международное гуманитарное право. Введение. М., Международный Комитет Красного Креста, 1999.
11. Основные положения Женевских конвенций и дополнительных протоколов к ним. Издание второе, исправленное. М., Международный Комитет Красного Креста, 2000.
12. G.M. Tansiqboyeva. Xalqaro gumanitar huquq. T., 2000.
13. F.A. Abdullayev, E.X. Rasulev, A.R. Rahmonov. Qurolli to'qnashuvlar huquqi. T., «Adolat», 2001.
14. T. Hakimov. Xalqaro gumanitar huquq. O'quv qo'llanma. T., G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2001.
15. I.K. Abdukarimov. Men general bo'lgan. T., «Cho'lpon», 2001.
16. Vatan himoyasi — muqaddas burch. T., «O'zbekiston», 2001.
17. Международное право ведения военных действий. Сборник Гаагских конвенций и иных международных документов. М., Международный Комитет Красного Креста, 2001.
18. Xalqaro gumanitar huquq. Jeneva konvensiyalari to'plami. T., «Adolat», 2002.
19. Огневая подготовка. Материальная часть стрелкового оружия, наступательных и оборонительных гранат. Часть 1. УБП, 2003.
20. Огневая подготовка. Материальная часть СПГ-9, АГС-17 и противотанковых ракетных комплексов. Часть 2. УБП, 2003.
21. Учебно-методические материалы по международному гуманитарному праву. Для преподавателей и студентов общественно-гуманитарных дисциплин. Выпуск I. Т., Издательство народного наследия им. А. Кадыри, 2003.
22. H. Jo'rayev. Chaqiriqqacha yoshlarni tayyorlash. T., «Sharq», 2004.
23. Otish tayyorgarligi (o'quv qo'llanma). T., «Sharq», 2004.

MAZMUNY

GIRIŞ.....	3
------------	---

I BÖLÜM. HARBY GULLUGYŇ HUKUK ESASLARY

I bap. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ GORANMA WE HARBY GULLUK HAKYNDAKY KANUNLARYNYŇ ESASLARY

1.1. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusíasy Watan goragy barada.....	13
1.2. Özbekistan Respublikasynyň «Goranma hakyndaky» Kanuny, Goranma düşünjesi.....	14

II bap. HARBY GULLUGYŇ HUKUK ESASLARY

2.1. Özbekistan Respublikasynyň «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanuny. Umumy harby borç düşünjesi we onuň mazmuny. Harby gullugyň görnüşleri.....	17
2.2. Raýatlary goşunçylyga çagyryş uçastoklarynda bellik etmek. Raýatlaryň harby hasapdan geçmek boýunça borçlary. Harby gulluga çagyrylyş möhletini yza çekmek. Harby gulluga çagyrylyşdan boşatmak.....	19

III bap. GOŞUN GULLUGYNYDA BOLMA. REZARWDÄKI GULLUK

3.1. Goşun gullugynda bolma. Rezarwdäki gulluk.....	22
3.2. Möhletleýin harby gullukçylara berilýän ýeňillikler.....	26

IV bap. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ÝARAGLY GÜÝÇLERI — DÖWLETIŇ HARBY GURAMASY, ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ GORANMASYNYŇ ESASY

4.1. Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň döredilmegi. Ýaragly Güýçlere ýolbaşçylyk. Harby okruglar.....	28
4.2. Ýaragly Güýçleriň harby-strategik wezipeleri we düzümi. Harby dolandyryşyň esasy organlary.....	30

V bap. HARBY GULLUKÇYLAR WE OLARYŇ ARASYDAKY GATNAŞYKLAR. HARBY DÜZGÜN-NYZAM

5.1. Harby gullukçynyň umumy borçlary. Harby atlar we tapawutlandyryş belgileri. Başlyklar we boýun egýänler. Ulular we kiçiler gönüden göni we göni başlyklarynyň hukuklary we borçlary.....	37
5.2. Harby gymmatlyk düzgüni we harby gullukçylaryň sypaýyçylygy. Buýruk bermek we ony ýerine ýetirmegiň tertibi. Komandirlere we başga gönüden göni	

başlyklara ýüzlenmek kadalary. Harbyça salam bermek.....	44
5.3. Harby düzgün-nyzamyň mazmuny we harby gullukçylaryň oňa amal etmek boýunça borçlary. Wagtyň paýlanyşy we gündelik tertibi.....	46
5.4. Esgerlere we matroslara ulanylýan höweslendirmeler. Harby gullukçylara ulanylýan düzgün-tertip çäreler.....	49

VI bap. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ÝARAGLY GÜÝÇLERINIŇ IÇERKI GULLUK DÜZGÜNNAMASY

6.1. Gündelik narýad, wzvod boýunça sakçynyň wezipeleri. Wzvod boýunça sakçynyň borçlary.....	50
6.2. Nobatdaky sakçy öz wezipelerini ýerine ýetirýän ýer we onuň enjamlaşdyrylyşy. Trewoga yglan edilende, ýangyn wagtynda, gönüden göni başlyklar, başga wzvoddaky harby gullukçylar gelende, wzvod komandirini çagyrmakda sakçynyň hereketleri.....	52

VII bap. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ÝARAGLY GÜÝÇLERINIŇ GARNIZON WE GARAWULLYK GULLUKLARYNYŇ DÜZGÜNNAMASY

7.1. Garawullyk gullugy we onuň guralmagy. Garawul we onuň düzümi.....	53
7.2. Garawullary taýýarlamak. Sakçy we onuň borçlary.....	57
7.3. Post we onuň enjamlaşdyrylyşy. Sakçynyň postdaky hereketleri. Sakçynyň elindäki ýarag bilen hereketlenişi we ýaragy ulanmak usullary.....	61
7.4. Sakçylary çalşyrmak. Garawulhanadaky içki düzgün-nyzam.....	66

VIII bap. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ÝARAGLY GÜÝÇLERINIŇ NYZAM DÜZGÜNNAMASY. ÝEKEBARA NYZAM TAÝÝARLYGY

8.1. Nyzam Düzgünnamasynyň esasy kadalary. Esgeriň nyzamyň öňündäki we nyzamdaky borçlary. Nyzam we onuň elementleri.....	71
8.2. Başlangyç ýerine ýetirilýän komandalar. Nyzamda duranda salama jogap bermek. Nyzamda durmak. Ýerinde turup öwrülme. Nyzam ädimi bilen hereketlenmek.....	74

II BÖLÜM. HARBY IŞIŇ ESASLARY

I bap. UMUMY GOŞUN SÖWEŞINIŇ ESASLARY

1.1. Söweş barada düşünje we häzirki zaman umumy goşun söweşiniň häsiýetnamasy, onuň maksady. Umumy goşun söweşiniň esasy görnüşleri.....	79
1.2. Esgeriň söweşdäki borçlary. Esgeriň şahsy ýaragy we enjamlary (ekiprowkasy). Moto atyjylyk seksiyasynyň guramaçylyk düzümi, aýgýtaýjy söweş wezipeleri, onuň ýaraglary we mümkinçilikleri.....	81
1.3. Özbekistan Respublikasynyň goşunlarynyň ýaraglary we harby tehnikalary (bronly maşynlar, tanklar, wertolýotlar, samolýotlar we artilleriýa serişdeleri).....	84
1.4. Daşary ýurt armiyalarynyň tanklary we onuň gowşak ýerleri, wertolýotlary.....	94
1.5. Ok atmak — söweşde duşmany ýok etmegiň esasy serişdesi. Ot açyş	

görnüşleri. Söweş manýowry barada düşünje. Manýowr görnüşleri.	
Toparlaryň söweş hereketlerini üpjün etmek.....	96

II bap. ESGERIŇ WE OWNUK BÖLÜMLERIŇ SÖWEŞDÄKI HEREKETLERI

2.1. Goranmada otly pozisiýa barada düşünje. Ony saýlamagyň tertibi, ýagdaýy eýelemek, enjamlaşdyrylyşy. Goranmaga ýerli predmetleri uýgunlaşdyrmak, ok atyş sektoryny arassalamak we okopy nykaplamak.....	101
2.2. Pozisiýa ýaryp giren duşmany ýok etmek. Esgeriň gijeki hüjümdäki hereketi we suw päsgelçiliginden geçmegi. Bölleklere bölünýän el we tanka garşy granatalary zyňmagyň usullary.	106

III bap. RAZWEDKA

3.1. Gözegçilik üçin ýer saýlamak. Görnüş çäkli şertde ýer we ýerdäki predmetleri öwrenmek.....	112
3.2. Ýerde predmetlere we nyşanlara çenli bolan aralygy kesgitlemek. Uzaklygy ölçemek.....	116

IV bap. INŽENERLIK ENJAMLAŞDYRMA WE OLARY GÖZDEN GIZLEMEK

4.1. Inženerlik enjamlaşdyrma we olary gözden gizlemek. Okoplar we gowaklar.....	118
--	-----

V bap. ÝARAGLY GÜÝÇLERDE ULANYLYÁN MINALAR

5.1. Tanka garşy minalar. Pyýadalara garşy minalar.....	121
---	-----

VI bap. ÝERDE KARTASYZ UGUR ALMAK

6.1. Gözýetimiň taraplaryny kesgitlemek. Duran ýer barada maglumat. Magnit azimuty we ýerdäki predmetler bilen ugur almak. Azimut boýunça hereket.....	127
--	-----

III BÖLÜM. ATYŞ TAÝÝARLYGY

I bap. OK ATYJY ÝARAGLARYŇ WEZIPESI, GURLUŞY, IŞLEÝIŞ PRINSIPI WE SÖWEŞ AÝRATYNLYKLARY. EL GRANATALARY

1.1. Ýaraglar we ok-däriler bilen işlände howpsuzlyk çäreleri. Kalaşnikow awtomatynyň wezipesi, umumy gurluşy, işleýiş prinsipi we söweş aýratynlyklary.....	134
1.2. Kalaşnikow awtomatynyň esasy böllekleri we mehanizmleri hem-de olaryň wezipesi.....	137
1.3. Awtomaty doly däl sökmegiň we gurnamagyň tertibi.....	144
1.4. El granatalarynyň wezipesi, söweş aýratynlyklary, umumy gurluşy we işleýiş prinsipi. Granatalary zyňmaga taýýarlamak. El granatalaryny	

ulanandaky howpsuzlyk çäreleri.....	147
1.5. Dragunow mergenlik tüpeňi hem-de tanka garşy el granatomýotynyň gurluşy, işleýiş prinsipi we söweş aýratynlyklary. Kiçi kalibrli tüpeňiň wezipesi, gurluşy we söweş aýratynlyklary.....	152

II bap. ÝARAGDAN ATMAGYŇ ESASLARY WE KADALARY

2.1. Atyş hadysasy we onuň döwürleri. Okuň başlangyç tizligi we onuň atyş prosesine täsiri. Ýaragyň depmegi.....	156
2.2. Okuň traýektoriasynyň (hereket ýolunyň) emele gelmegi. Okuň deşip geçmek we şikesleme täsiri. Dogry ok atmak we onuň ähmiýeti. Gizlin ýer, ok degýän (şikeslendirýän) meýdan we ok degmeýän meýdan.....	158
2.3. Nyşana almak usullary. Nyşany saýlamak we nyşana alnan nokada, gozganmaýan nyşana ot açmak.....	161
2.4. Uzaklygy ölçemegiň usullary we münlik aňlatmasyny ulanmak.....	163

IV BÖLÜM. AMALY HARBY FIZIKI TAÝÝARLYK

I bap. HARBY GULLUGA ÇAGYRYLÝANLARYŇ ÝOKARY DEREJEDÄKI FIZIKI TAÝÝARLYGYNYŇ ZERUR ŞERTI

II bap. UMUMFIZIKI TAÝÝARLYK

2.1. Umumfiziki maşklary ýerine ýetirmek. Turnikde ýerine ýetirilýän maşklar. Brusda ýerine ýetirilýän maşklar.....	168
2.2. Güýç maşklaryny ýerine ýetirmek. Tanaba dyrmaşyp çykmak usullaryny ýerine ýetirmek.....	173

III bap. ÝEKE PÄSGELÇILIK (HATARI)DAN GEÇMEK

3.1. Ýeke päsgelçilik meýdany bilen tanyşmak. Aýratyn päsgelçilik we päsgelçilik toparidan geçmek. Ýeke päsgelçilik hataryndan geçmek.....	175
3.2. Dürli ýagdaýlarda granata zyňmak tehnikasyny öwrenmek.....	178

IV bap. EL SÖWEŞI

4.1. El bilen berilýän zarbalar. Duşman gysajyndan azat bolmak. Boýny arka tarapdan tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak. Eli arka gaňyrmak.....	179
4.2. Bedeni arkadan tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak. Bedeni ön tarapdan tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak. Bäsdeşi eginden aşyryp ýere zyňmak.....	180
4.3. Aýaklary ön tarapdan tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak. Aýaklary arka tarapdan tutup alan duşmanyň gysajyndan halas bolmak. Aýaklara arka tarapdan badak atmak.....	183

HARBY ADALGALARYŇ DÜŞÜNDIRIŞI.....	185
PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR.....	186

O'quv nashri

**SHUHRAT SHAVKATOVICH UBAYDULLAYEV,
BAHODIR BERDIYEVICH G'AFUROV,
ODILJON ABDUMO'MINOVICH ORTIQOV**

CHAQIRUVGA QADAR BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK

*O'rta ta'lim muassasalarining 10-sinfi va o'rta maxsus,
kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari uchun darslik*

1-nashri

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tasdiqlagan

(Turkman tilida)

Toshkent — «ILM ZIYO» — 2017

Terjime eden *K. Hallyýew*

Redaktor *J. Metýakubow*

Çeper redaktor *D. Hamidullayew*

Tehredaktor *T. Greşnikowa*

Korrektor *J. Metýakubow*

Noshirlik litsenziyasi AI № 275, 15.07.2015-yil.

Çap etmäge 2017-nji ýylyň 25-nji awgustynda rugsat edildi. Möçberi 70×90^{1/16}.

«Times New Roman» garniturasy. Ofset çap ediliş usuly. Ofset kagyzy. Çap listi 12,0. Neşir listi 16,4. Şertli çap listi 14,0. 1 018 nusgada çap edildi. Buýurma № 4905.

Original-maket «ILM ZIYO» neşirýat öýünde taýýarlandy. «ILM ZIYO» neşirýat öýi. Daşkent, Nowaýy köçesi, 30. Şertnama № 21-17.

**“SHARQ” neşirýat-çaphana
paýdarlar kompaniýansynyň çaphanasy.
100000, Daşkent şäheri, Beýik Turan köçesi, 41.**

Kärendesine berlen dersligiň ýagdaýyny görkezýän jedwel

T/n	Okuwçynyň ady, familiýasy	Okuw ýyly	Dersligiň alnandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçy-synyň goly	Dersligiň tabşyrylandaky ýagdaý	Synp ýolbaşçy-synyň goly
1						
2						
3						
4						
5						

Derslik kärendesine berlip, okuw ýylynyň ahyrynda gaýtarylyp alnanda ýokardaky jedwel synp ýolbaşçysy tarapyndan aşakdaky baha bermek ölçeglerine esaslanylýp doldurylýar:

Täze	Dersligiň ilkinji gezek peýdalanylmaga berlendäki ýagdaýy.
Ýagşy	Kitabyň daşy бүтін, dersligiň esasy böleginden аýryлmandыр. Hemme sahypalary bar, ýyrtylmadyk, goparylмadyk, sahypalarynda ýazylan, çyzylan ýeri ýok.
Kanagatlanarly	Kitabyň daşy ýenjilen, ep-esli çyzylan, gyalary ýyrtyлан, dersligiň esasy böleginden аýрылан sahypalary bar, peýdalanylýy tarapyndan kanagatlanarly abatланылпдыр. Kitabyň gopan sahypalary abatланан. Käbir sahypalary çyzylan.
Kanagatlanarsyz	Kitabyň daşы çyzylan, ýyrтылан, esasy böleginden аýрылпдыр ýа-da бүтінлеý ýок, канагатланарсыз абаτланылпдыр. Sahypalary ýyrтылан, listleri yetişmeýär, çzylyп таşланан. Dersligi dikeldip bolmaýar.